

MARJAN MUŠIČ
OBNOVA SLOVENSKE VASI

ING. ARCH. MARJAN MUŠIČ
OBNOVA SLOVENSKE VASI

REDNA KNJIGA ZA UDE DRUŽBE SV. MOHORJA

ZALOŽILA DRUŽBA SV. MOHORJA V CELJU
NATISNILA TISKARNA DRUŽBE SV. MOHORJA V CELJU
TISKOVNA IN PRODUKTIVNA ZADRUGA Z OMEJENIM JAMSTVOM

OBNOVA SLOVENSKE VASI

ING. ARCH. MARJAN MUŠIČ

1947

U V O D N A B E S E D A

Velike spremembe, ki so morale priti po zmagoviti narodno-osvobodilni vojni vsepovsod, so blagodejno posegle tudi v podeželje. Prebuja se vas, prebujata se kmet-garač in viničar. Njuna kri in pot sta v tisoč letih trpljenja in dela prepojila našo grudo.

Fevdalne razmere, ki so vklepale oratarja, so bile na mah odstranjene, izvedena agrarna reforma je popravila stoletne krivice.

V zapuščenosti je hiralna mnoga slovenska vas, ki ni bila v ničemer deležna napredka. Večkrat tako hvaljena romantika — lepota kmetskega življenja je bila kajkrat le spretna špekulacija bogatincev in tudi oblastnikov, da so zaradi kmečke nepoučenosti in neprebujenosti laže izkoriščali ljudstvo.

Zato je razumljivo, da je mogla prodreti kapitalistična miselnost tudi v vas in da je rodila vaške bogataše, pognala po njih mnogo kmetij v razkosanje, celó na boben, in s tem pomnožila število vaških proletarcev.

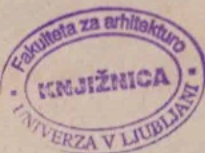
Nove družbene in gospodarske osnove bodo nujno izzvale spremembo tudi na vasi. Zadruga in stroji za racionalno obdelovanje zemlje bodo povezali kmeta z delovnim ljudstvom. Preoblikovanje vasi bo potekalo vzporedno s splošnim družbenim razvojem, ki stremi za tem, da omogoči ugodno materialno in boljše kulturno življenje delovnemu ljudstvu.

Pričujoča knjiga je bila zasnovana pred letom dni, ko so se po izvedeni agrarni reformi pokazali obrisi nove načrtne izgradnje, ki naj nadomesti prve, zgolj obnovitvene posege na podeželje. Zaradi tehničnih ovir se je izid knjige zakasnil. Zato je morda ponekod razvoj prehitel obravnavano začetno stopnjo preoblikovanja, vendar pa ta osnovna načela že upoštevajo predvideni razvoj.

Knjiga bo opravila svojo nalogo s tem, da bo pripomogla k razjasnitvi vprašanj o vasi, da bo z jarko lučjo osvetila našo dediščino in jo neizprosno ločila v slabo in dobro, da bo pripomogla k duhovni preusmeritvi in da bo v nji kmet, ki postavlja streho nad glavo družine in živine, našel pameten nasvet za ureditev domačije v ljudski gradbeni tehniki.

Založba, ki je takoj spočetka doumela velik pomen knjige, bo gotovo tudi v bodoče pripravljena izdati potrebne izpopolnitve, ki jih bo zahteval razvoj.

Veliko hvaležnost dolgujem v prvi vrsti onim, ki so v najhujših prilikah pred vojno utirali pravo pot s tem, da so podajali nepotvor-

inw. št. 352/06

jeno sliko življenja na kmetih, enako pa tudi onim, ki so mi z delom in nasvetom pri zasnovi knjige kakor koli pomagali, posebej pa tehniku Janežiču Radu, ki je z vso predanostjo snoval in risal posamezne konstrukcijske dele.

Zahvaljujem se za dragocene pobude in pomoč akademiku Fr. Steletu in prof. ljubljanske tehnike Edu Ravnikarju; posebna zahvala pa gre Ministrstvu gradnje LRS, ki je izdajo te knjige z lastnim gradivom podprlo, ter Etnografskemu muzeju in Geografskemu institutu v Ljubljani za uporabo njihovega gradiva in večjega števila fotografij.

Pisec.

I. DEL

SLOVENSKA VAS DO DANES

To knjigo zasnov o lepši bodočnosti slovenske vasi
posvečuje spominu
Vita Krajgherja in Štefana Kovača pisec Obnove.

Slika 1.

Pogled na slovensko pokrajino.

LEGA IN NASTANEK KMETSKIH NASELIJ

Povzpni mo se na enega naših vrhov in se razglejmo po pokrajini, ki jo objame pogled. Pod nami leži široko razprostrta ravan, obdelana in obljudena. Med polji in njivami, travniki in pašniki se vijejo bele ceste, kolovozi in steze, v dalji se blesti reka s pritoki, nad njo valovi svet v gričevje, tja se upira sonce, tam so gorice in za njimi temna proga gozda. Do koder seže pogled, povsod je opazno delo človeških rok. To so prava kulturna tla, ki jih je človek iztrgal samovolji narave in jih preosnoval do višje stopnje kulture. Posameznih hiš skoraj ne opazimo, pred nami so nanizana naselja, manjša in večja, skupine posameznih posestev, ki jih je skupno delo povežalo v celoto. Glej sl. 1.

Vsa ta raznotera naselja, ki jih gledamo pod seboj, nas silijo k razmišljanju, zakaj in pod kakšnimi pogoji so jih naši davni predniki naselili, kako je končno nastala v teku razvoja posebna oblika naselij, vas.

Na prvi pogled spoznamo, da so naselja nastala prav tam, kjer je bila plodna zemlja, primerna za kulturo njiv in travnikov, polja in gozdov. To je bil osnovni pogoj. Tako nastala naselja pa so bila tesno vezana na kmetško proizvodnjo. Kakor so stare fužine zrastle v neposredni bližini najdišč železne rude, kakor se je lončarstvo razvilo v bližini najdišč dobre ilovice, prav tako se je kmetško naselje razvilo tam, kjer so bili podani pogoji za kmetovanje.

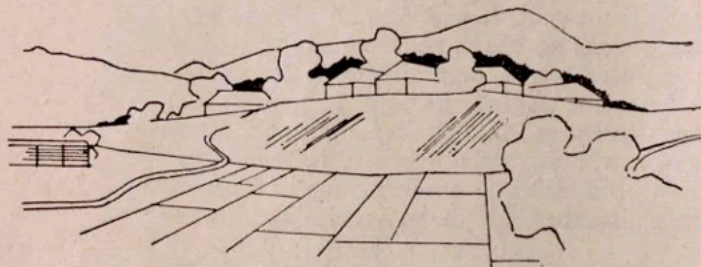
Dragocenih plodnih površin ni veliko, z njimi je treba ravnati skrbno, treba jih je ohranjevati, nove površine je treba iztrgati naravi, s časom je treba začeti krčiti tudi gozdove, posebno tako zvane relativne gozdne površine, ki se razprostirajo v nižinah, kjer so tla sposobna za višjo kulturno stopnjo.

Vsa ta spoznanja so prešla globoko v zavest naših davnih rodov. Zato so tudi naselja sama postavljali tako, da niso bila skržena dragocena plodna tla. Za kmetško gospodarstvo je potrebna sorazmerno razsežna površina, saj je bilo v nasprotju z urbanim (mestnim) naseljem tod bivališče nerazdružno povezano s prostorom dela. Vsa ta celota, obsegajoča bivališča ljudi in živine, dvorišča, skednje in svisli, svinjake in kokošnjak, je tvorila kmetško domačijo.

Tako spoznamo, da so naselja nastajala prav na obrobju plodnih tal zato, da bi se ne zmanjšala površina plodne zemlje; ali pa tudi vidimo, da ležijo na meji dveh kultur, polja in travnikov, ali pa so se naslonila na rob dveh različno oblikovanih površin, na ježo, teraso. V bližini Ljubljane so Dravlje, ki leže na meji dveh različnih geoloških formacij (zemeljskih tvorbo): na vzhodni strani, proti Savi, je Glej sl. 2.

formacija savskih naplavin, tam so polja in njive; na zapadni strani, kjer so vlažna tla karbona, so travniki in pašniki. Prav ta primer nam razodeva, kako globoko je bilo pri naših davnih prednikih poznanje narave in kako je rastlo in se bogatilo od roda do roda. To spoznanje je zelo staro. Odkar je človeški rod obstal pred gorami in naravnal po ledini svoj preprosti plug, odkar je opustil življenje lovca in nomada in se zrasel z zemljo, je vse bogastvo razuma porabil za to, da naravo čimbolj obvlada, da se čimbolj oprosti nevidnih vezi, ki so ga priklepale nanjo, da se v teku razvoja končno po tisoč-

Slika 2.

Naselje je naslonjeno na rob dveh različno oblikovanih površin, na ježo, teraso, na mejo dveh kultur, polja in travnikov.

letjih sproščen oklene one stopnje v družbenem razvoju, ki razrahlja tudi vezi gospodarskih odvisnosti in omogoči enako razdeljeno znosno delo in s tem ustvari nazadnje podlago za neomejen vzpon k najvišji stopnji kulture.

Glej sl. 3.

Tam dalje v nižini, v bližini vodotokov opazimo naselja na onih mestih, ki so bila varna pred poplavami. Nastajala so neposredno nad reko na vzvišenem bregu ali v njeni bližini na položnem obrežju, kamor ne seže zamočvirjenje. Kjer so vode, tam opazamo ži-

Slika 3.

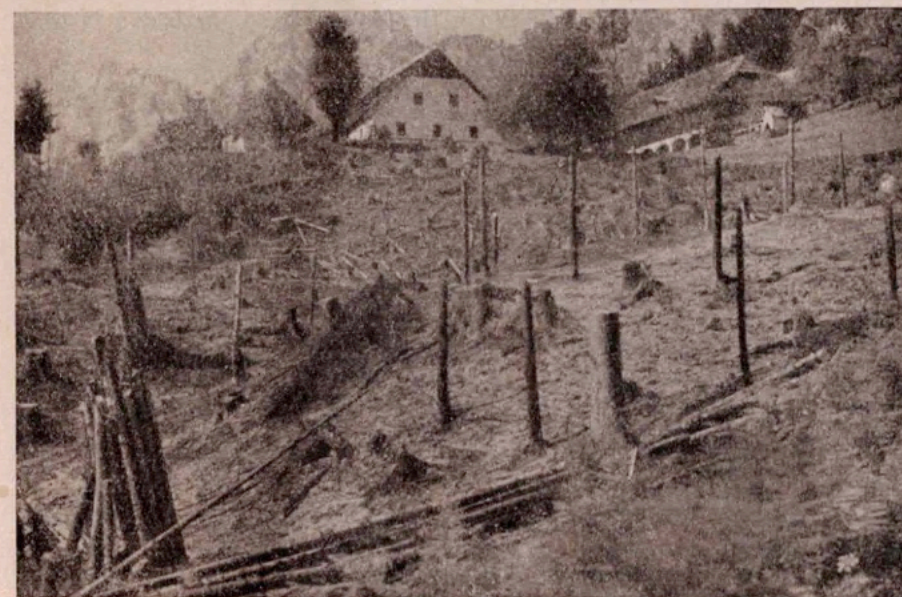
Naselje je položeno iznad poplavnega ozemlja, ob ugodnem prehodu čez reko.

vahno naselitev, saj je bila bližina vode, reke, potoka, studenca, v kraškem območju celo kala, luže, mlake v prvem naselitvenem razdobju, ko je bilo dobrega sveta še na pretek, posebno privlačna. To je bilo takrat, ko je bil človek še zelo odvisen od darežljivosti in skoposti narave, ko še ni imel današnjih pridobitev tehnike, ki lajšajo delo in premagujejo naravo. V času, ko ni bilo vodovoda, je voda v naravi predstavljala prav gotovo enega najvažnejših pogojev za življenje, brez katerega bi pač ne bilo mogoče živeti. Od tod so nešteta imena naselij: Reka, Potok, Studenec, Kal, Luža in podobno.

Naselij v odročnih pokrajinah brez vode, kakor postavim naselitve Suhe krajine, si ne moremo drugače razložiti kakor s kasnejšo kolonizacijo, ko je zaradi preobljudenosti in zaostalosti v kmetijski proizvodnji začelo primanjkovati ugodnih naselitvenih zemljišč. Pa tudi fevdalni gospod (graščak) je ob uvedbi denarnega gospodarstva stremel za zvišanjem žitnega pridelka in naravnal tok kolonizacije v odročne kraje, kjer je bilo mogoče s krčenjem gozdov povečati površino plodne zemlje.

Glej sl. 4.

Brez sonca ni življenja, ni rasti. Po tem načelu so se ravnala naselja, ki so si poiskala prisojna pobočja hribov in gričev. V rav-

Slika 4. Ob pomanjkanju plodnih površin pri neracionalnem kmetovanju prično krčiti gozdove tudi v predelih, kjer za kmetovanje ni pravih pogojev.

ninskem svetu skorajda ni osojnih leg, saj osvetljuje sonce ravan enako ves dan; važnejša postane lega bivališč v hribovitem svetu, kjer se vrste prisojni in osojni bregovi.

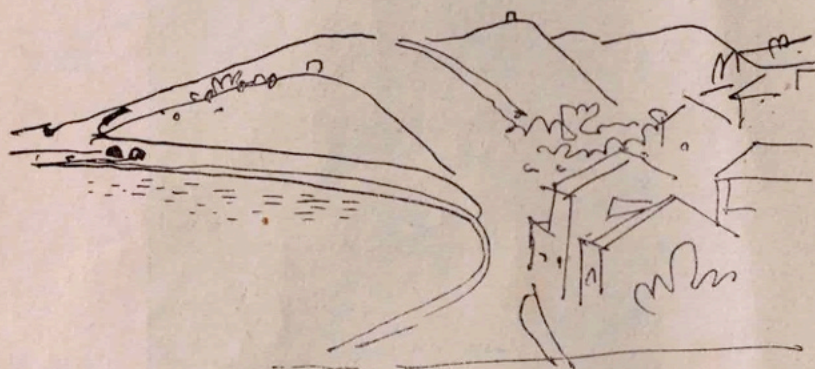
Kakor je bila v prvem naselitvenem razdobju merodajna bližina vode, tako so bila v hribovitih krajih iskana prisojna pobočja. Kakor so bile zaradi pomanjkanja boljših položajev kasneje naseljene suhe krajine, prav tako so se tedaj pričeli naseljevati tudi osojni predeli. Prvobitna modra načela so se pričela krhati, nastopila je kriza, ki je dovedla do nešteti težav in zahteva ozdravljenja v osnovah.

Organizacija dela in življenja na višji stopnji vodi sama nujno k temu, da se naselja med seboj povežejo. Izmenjavanje blaga se vrši po prometnih potih, na prehodih preko naravnih ovir, rek, na morskih

obalah itd. Tu ni več mogoče govoriti samo o kmetovanju na poljih in njivah v neposredni bližini naselij, marveč se kmetско gospodarstvo že veže z drugimi proizvodjalnimi načini. Te vrste naselja so nastajala v obmorskih dragah v neposrednem zaledju obmorskih centrov, vzdolž glavnih prometnih žil, cest, železnic in vodotokov, ob ugodnih prehodih rek in potokov, ob sotočju rek, na križiščih rečnih poti s kopnimi itd.

Glej sl. 5.

Zaradi preobljudenosti in nesmotrnega, zaostalega kmetovanja, zaradi majhnih površin plodne zemlje pri zdrobljeni posesti in zaradi socialnega obubožanja v zadnjem stoletju, ko se naše kmetско gospodarstvo ni moglo vključiti v stoletje tehničnega napredka, se je začela kriza, ko se kmet ne more več preživljati zgolj iz kmetškega pridelka, ampak si išče zaslužka z drugimi vrstami dela. Za njegov

Slika 5.

Ob morskih zalivih na ustju drag je posebno živahna naselitev, posledica povezanosti pomorskih potov s kopnimi.

obstoj postane odločilna naslonitev na mestno naselje, industrijsko središče in na prometno vozlišče. Ta prehod iz preprostega kmetškega gospodarstva v nove gospodarske oblike se je pričel naglo; razvijal se je po svoje, ustvarjal si je pogoje nenačrtno in zašel nazadnje v odvisnost od monopolističnega gospodarstva. Mali kmet proletarec je odšel v tovarne in podjetja; tovarnarji so dobili ceneno delovno silo.

Vse te nezdrave gospodarske osnove so se izrazile v neurejeni naselitveni obliki, v neprebavljeni in nedozoreli uporabi mestno ureditvenih (urbanističnih) in gradbeno tehničnih pridobitev. Oglejmo si pred nami ležeče večje mestno naselje. V njegovi sredini je staro mestno jedro, srednjeveško tržišče, varno položeno med reko in hrib z grajsko razvalino. V tej obliki se izraža urbanistična zasnova fevdalizma, ki ji ne moremo odrekati vtisa ubranosti, dasi se pojavljajo težave, kako povezati to zgodovinsko obliko mesta, ki je zrastle iz povsem drugačnih družbenih in gospodarskih osnov, z novimi razvojnimi težnjami. Pa to je vprašanje, ki pripada drugemu področju; naša naloga je, da se ozremo na razvoj mesta v zadnjih desetletjih, ko se je začelo razvijati ob dovoznih cestah na vse strani in je preneslo to gibanje tudi v obrobna vaška naselja.

Zaradi naglega razvoja, odkar so se pojavile železnice in industrija, zaradi zveze bližnjih in daljnih tržišč in zaradi oživljenja cestnega prometa je bila stara mestna lupina na mah prebita; mesto se je razlilo vzdolž dovoznih cest in s svojimi kraki tipalo globoko v dotlej čisto kmetška področja polj in njiv, travnikov in gozdov. V mestu osredotočena proizvodnja je začela pritegovati vaška naselja. Kakor se je po eni strani neorganično širilo mesto s špekulativno zazidavo dotlej kmetških tal ob danih cestah na zaradi odročnosti

Slika 6. Naselitev je zgoščena ob vodotokih v dolinah, ob prometnih cestah, ki povezujejo naselja med seboj. Više v brežovjih se redči in prehaja končno v le začasne planše, gozdarske in lovske kočice.

cenejših zemljiščih, tako se je po drugi strani drobila kmetška vaška površina z razkosavanjem dragocenega poljskega in njivskega sveta za stavbne namene. Zdrava ureditvena podlaga vaških naselij, katero smo spoznali na začetku naše knjige, je bila v bližini mest načeta; vas je začela izgubljati svojo sicer preprosto, vendar pa jasno obliko. Na obrobju večjih središč se je množilo število hiraajočih in novo pomeščenjenih vasi.

Poslovimo se za čas od nezdrave prikazni zadnjih desetletij in se povrnimo k modrim naselitvenim spoznanjem naših davnih rodov. Obrnimo pogled od našega mesta v daljavi in od krize, ki je nastajala v razvoju njegove samopašne rasti. Razglejmo se po pobočjih na levi in desni. Ugotovili bomo, da se naselja, čim više jih zasledujemo v brežove, tem bolj redčijo, da preidejo slednjič v posamezne sa-

Glej sl. 6.

motne kmetije, dalje od tod pa ne vidimo več stalnih kmetijskih naselij, samo še planše, gozdarske in lovske koče. Razumljivo nam postane, da je vaško naselje vezano na ugodne pogoje za kmetovanje; ko teh ni več, tudi ni povoda za nastanek kmetijskih naselij. Ta višinska meja ni povsod enaka; ponekod, kjer so podnebni in drugi pogoji ugodnejši, je višja, drugod zopet nižja. V razdobju načrtnega gospodarstva, ki mu daje, oprtemu na znanstvene izsledke, polet naša nova doba, se bo ta meja marsikod spremenila ali v korist ali zgubo višinske meje naselij, kakor bodo pač pokazali pogoji za smiselno gospodarstvo.

Spoznali smo naselja, ki so nastala po izbiri ugodnih položajev za kmetovanje in varno življenje. Nastanek teh naselij pade v prvo razdobje naselitve, ko je odločal razumen preudarek in je bilo zaradi rahle naselitve na izbiri dovolj plodnih površin.

Spoznali smo naselja, ki so zrastle na odročnih, za kmetovanje in bivanje neugodnih legah. Prenaseljenost in težnja fevdalca, da poveča obseg plodne zemlje, sta povzročila krhanje prvotnih zdravih načel; nastala so naselja, ki so stoletja hiral v najtežjih življenjskih pogojih.

Tako smo spoznali krizo v naših naseljih, ki jo je povzročil kapitalizem s svojim posegom v podeželje. Oblikovanje vaških močencev in kmetijskega proletariata je imelo usodne posledice tudi za zdrav razvoj in pravilno ureditev vaškega naselja.

ZNAČILNE OBLIKE KMETSKIH NASELIJ

Pred nami leži razprostrta širna pokrajina. Vrsté se polja in njive, čudno pisano deljene v nepravilne večje in manjše ploskve in v širše in ožje pravokotne pasove. V raznih barvah izraženo spoznamo kulturo na njih: tu so rumena žitna polja, tam bele lise cvetoče ajde, drugod so zeleneče rjave površine njiv, zelene preproge travnikov in pašnikov ter temne zaplate gozdov. Na tej pisani preprogi so položene ob belih trakovih in nitih potov in cest skupine kmetijskih domačij, ki jih veže med seboj nek sistem; v njem spoznamo večja in manjša kmetijska naselja, vasi in zaselke. Ta polja so izraz agrarne dežele, kjer prevladuje posamezno gospodarstvo s premajhno donosnostjo dela, z zdrobljeno večjo posestjo in z malimi posestniki.

Ko se razgledujemo po širni slovenski zemlji, po njeni živahno oblikovani površini vršacev Gorenjske in Koroške, gričevnate Dolenjske in Bele Krajine, kraških površin Notranjske, od sonca obžarjene Goriške in Primorske, zelene valovite Štajerske in prostranih planjav Prekmurja, takoj spoznamo, da so nekatera naselja redka, druga zgoščena. Če razmislimo, bomo ugotovili, da so površinska oblika in kakovost tal, vrsta kmetijske proizvodnje in podnebni pogoji vplivali na oblikovanje naselij. Razložena naselja, kjer je zveza med poedinimi kmetijskimi domačijami zelo rahla, so najbolj izražena v samotnih kmetijah, samnah (saminah). Zasledimo jih v hribovitih delih Pohorja, nad gornjo Savinjsko in Mislinjsko dolino, pod Peco, nad Koprško dolino, v vzhodnih Karavankah, po Polhograjskih in Idrijskih hribih. To so domovi živinorejca, ki ima svoje prostrano zemljišče obseženo v enem kosu ali celku. Njegova posest sega visoko v vrhove in se spušča pogosto prav do vznožja. O kakem naselitvenem redu skoraj ne moremo govoriti, ker je zveza posestva s posestvom, domačije z domačijo rahla, izražena samo s stezami in kolovozom. Morda še največ enotne naselitvene smiselnosti jim daje izbira prisojnega pobočja ali terase, ki je za vse značilna.

K razloženim naseljem prištevamo tudi večje skupine domačij, ki so sicer med seboj bolj zvezane kakor samotne kmetije, vendar so toliko razmaknjene, da jih ne moremo prištevati k vasem. To so redka naselja vinorodnih krajev na Štajerskem, Dolenjskem, Goriškem, v Primorju in v Beli Krajini.

Majhne skupine domačij, ki jih veže tesno sožitje v celoto, so zaselki. Verjetno je, da so zaselki razvojna stopnja organizirane vaške oblike, kakor se je pod ugodnimi pogoji s časom razvila.

Nas pa zanimajo predvsem večje skupine domačij, zrastlih na enotni naselitveni zasnovi, s skupno prometno mrežo in z nekim

Glej sl. 7.

določenim, vsem skupnim načinom, kako so postavljena poslopja: to so vasi. Ne bomo iskali onih posebnosti, ki ločijo posamezne vasi med seboj: svoje prizadevanje bomo usmerili v ugotavljanje onih izrazitih in značilnih (tipičnih) vaških oblik, ki nam razodevajo poseben naselitveni sestav (sistem).

Tako spoznamo, da predstavlja del vasi, ki jih gledamo pred seboj, nek urejen sestav, ki je pokoren geometričnim zakonom, del

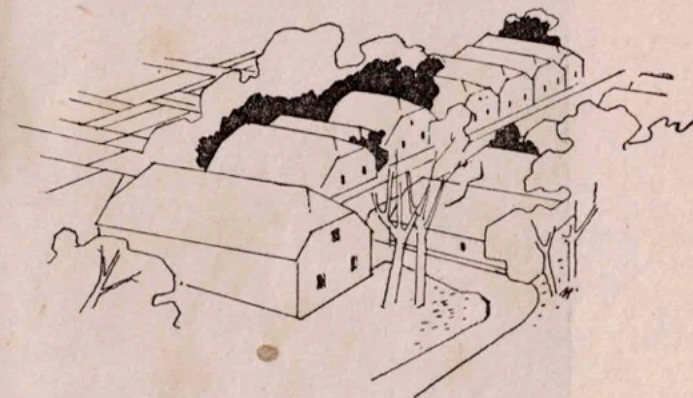

Slika 7. Razložena naselja so predvsem v naših vinorodnih krajih, kjer so posamezne skupine domačij med seboj le rahlo povezane, vendar jih družijo enotni gospodarski vidiki. Na prisojnih pobočjih nad Semičem se belijo od sonca obžarjeni hrami.

vasi pa ima navidezno neurejen sestav, s svojevoljno postavljenimi domovi, kjer v tlorisu ni opaziti vzporednic in pravokotnic k prometni mreži, k značilni ločilnici v oblikovitosti tal, k vodotoku. Prav te navidezno neurejene vasi so zelo pogoste; imenujemo jih *gručaste vasi*. Osnova jim je zemljiška delitev na grude, na nepravilno oblikovane zemljiške dele. Razširjene so največ v gričastih krajih Dolenjske in Štajerske in v hribovitih delih Gorenjske. Na postanek gručaste oblike vasi je med drugim vplivala površinska oblikovitost tal, ki ne dopušča geometrične zemljiške delitve in urejenega naselitvenega načina. Kakor so utemeljene ravne ceste v rav-

ninskem svetu in imajo naselja ob njih strog geometrični sistem, tako so v hribovitih krajih pravilno izpeljane tiste ceste, ki sledijo obliki tal in se nalahno vzpenjajo kvišku v zavojih; in prav tako so se tudi naselja ob njih prilagodila razgibani površini tal. V tlorisu, ki ne upošteva višinskih razmerij tal, se zdijo gručasta naselja nepremišljena, brez reda; brž ko pa jih pogledamo v zvezi s prilagoditvijo na hribovita tla, spoznamo v njih modro naslonitev na naravo tako v zamisli celotne vasi in posameznih domačij, kakor tudi v ustroju posamezne hiše, kjer je raznolikost terena v njenem talnem sestavu in višinskem razvoju s pridom izražena.

Slika 8.

Pri vrstnih vaseh so nanizane kmetijske domačije v strogem zaporedju v eni ali dveh vrstah. To so večinoma po enotnem načrtu zasnovane kolonizacijske vasi v krčevinah. Od tod vtis urejenosti, posledica enotne volje.

Povsem drugačne kakor gručaste vasi so *vrstne in obcestne vasi*. V dolgi ravni vrsti so nanizane kmetijske domačije z enotno oblikovanimi domovi, v večjih ali manjših razmakih, pogostoma v strogem zaporedju, ki daje vtis urejenosti in enotne volje. Osnova vrstnim in obcestnim vasem je zemljiška delitev na proge, ki se raztezajo daleč v globino; vsaka proga predstavlja posamezno kmetijsko gospodarstvo. Sestav vrstne vasi lahko veleva vaška pot ali cesta, brežina vodotoka, jeza, terasa ali pobočje hriba. Po obliki so to lahko eno ali dvovrstne vasi z enim ali dvema nizoma domačij na vsaki strani poti ali ceste. Take so večinoma po enotnem načrtu zasnovane kolonizacijske vasi v krčevinah. Podobne so jim naše barjanske vasi. Zasnovane za te je določila osušitev zamočvirjenih površin z urejenim sistemom odvodnih jarkov na posestnih mejah in z glavno dovozno cesto, ki je zvezala na novo pridobljeno naselitveno področje z bližnjim središčem.

Poseben primer so *središčne vasi*. V njih so posamezne kmetijske domačije razvrščene okrog osrednjega, često praznega prostora; neredko stoji na njem cerkev, na Krasu pa pogosto mlaka ali kal, ki je kot dragocenost na kraškem svetu postal odločilen za ustroj središčne vasi. V nasprotju z vrstno vasjo opazimo tu sosredbo vaškega naselja okrog vsem skupnega prostora, »trga«. V tem spoznamo višjo organizacijsko obliko, ki je zrastle iz skupnih koristi in je medsebojno tesno povezala posamezne kmetijske domačije.

Središčnim vasem so podobne okrogle vasi, kjer so domačije nanizane na obodu osrednjega okroglega prostora. Ta oblika je zrastle iz prvotne obrambne postojanke.

V vseh teh primerih vasi ne smemo iskati kake višje stopnje organizacije, kake zavestne ureditvene zamisli, ki bi ustrezala sodobnim potrebam. Zavedati se moramo, da so nastale v dobi fevdalizma (graščinskega podložništva) in se kljub vsem družbenim in gospodarskim prevratom do danes niso dosti ali celo nič spremenile. V sto-

Slika 9. Primer vrstne vasi je Podgora pri Dobropoljah z značilnim kalom kraškega območja.

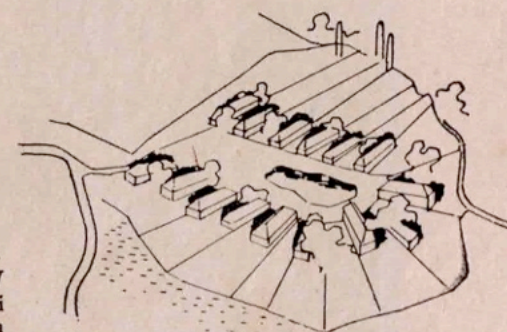
letjih hiranja in zaostalosti, v stoletjih zatiranja po zemljiški gospodi, ni mogel naš kmet izboljšati svojega gospodarstva in je naša vas prej nazadovala kot napredovala. Pomanjkljiva sta sestav in ureditev potov; razen cerkve in morda šole pogrešamo vse druge skupne zgradbe, ki so danes za vsako naselje potrebne. Kulturno in upravno, zdravstveno in gospodarsko središče naših vaških naselij predstavlja v zelo skromni obliki bližnji večji kraj. V mnogih primerih je do uprave, do šole in konzuma, celo do zdravnika več ur hoda.

Vse je odvisno od pogojev kraja in časa. Zato ne moremo pričakovati v vseh naših vaseh onega vzpona, one dograditve, ki se nam odpira na novih družbenih osnovah. Kljub pomanjkanju višje organizacijske oblike smo pa dolžni, da podkrepimo modro naslonitev

na naravo, prizadevanje po sistemu, po redu, pristno, krepko obliko, ki je zrastle na danih materialnih osnovah in ki so jo naši rodovi kljub stiskam in osamelosti poiskali ter nam jo izročili v naseljih, prebujajočih se v novo življenje.

Razgledali smo se po naseljih in spoznali visoko v bregovih samne, povsod drugod pa več ali manj redka in zgoščena naselja. Poleg zaselkov imamo gručaste, vrstne, obcestne, središčne in zelo na redko posejane okrogle vasi. Opazili smo tudi, da stoje vsa ta naselja na raznobarvno pisanih preprogah njiv, polj in travnikov. Tudi one imajo posebne oblike, ki nas silijo, da o njih razmišljamo. Vse, kar vidimo pod seboj, vse to razkosano polje predstavlja posebne oblike zemljiške delitve, ki se opira na posamezno kmetско gospodarstvo,

Slika 10.

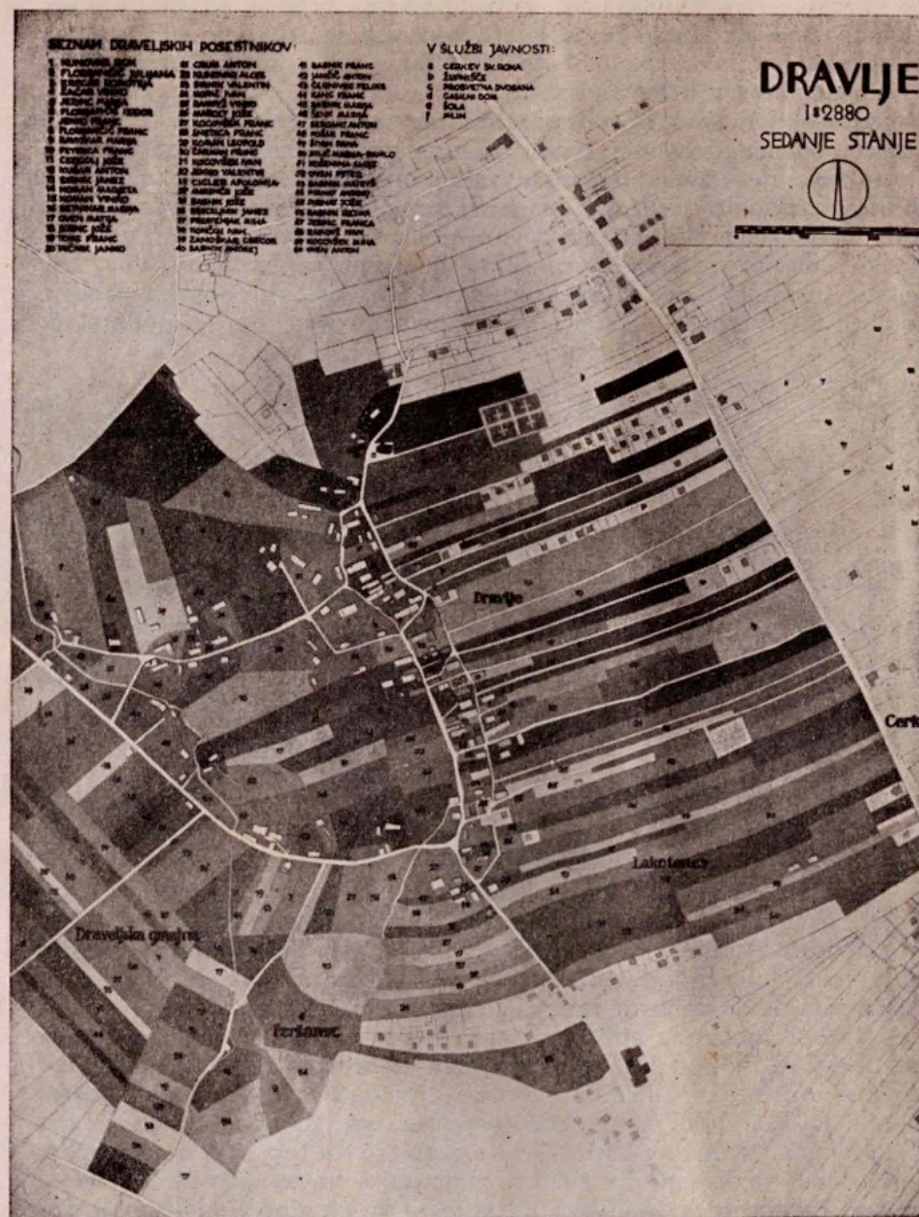
Pri središčni vasi so posamezne kmetске domačije razvrščene okrog osrednjega prostora. V nasprotju z vrstno vasjo je pri središčni vasi podana sosredba vaškega naselja okrog vsem skupnega prostora, »trga«.

na zasebno lastnino, ki zavira uspešno obdelovanje in hromi proizvodnjo, obenem pa bremeni kmeta, da ne najde izhoda iz nepretrganega delavnika, ki ga tlačijo z večnimi skrbmi.

V oči nas zbodejo na ozke delce razkosana polja, nekatera med njimi so tako ozka, da jim je kmet izbral ime jermen. Kako težko in zamudno je obdelovanje takih površin! Pa to bi se še preneslo, ko bi le vsi ti delci in jermenji ležali skupaj blizu domačije; ali kaj, ko so raztreseni daleč naokrog po vsem razsežnem vaškem ozemlju. Koliko nepotrebnih potov in voženj je treba napraviti, da se na jesen spravi borni pridelek pod streho! Zemljiška delitev na delce je skrajno negospodarska; iz nje se dobro razvidi nevzdržnost sedanjega stanja, ki onemogoča, da bi se kmetски gospodar osvobodil zaostalega načina kmetovanja. V davnih časih so bile razmere na tem razsežnem polju, ki je danes razkosano na nešteto majhnih in najmanjših delcev, dosti boljše. Bilo je to v časih, ko so vaščani še skupno (kolektivno) obdelovali skupna polja. Tedaj je bilo vse vaško polje razdeljeno na pravilno odmerjene razsežne dele, ki so jih obdelovali skupno po načinu kolobarjenja: prvi dve leti so jih zasadili izmenoma z različnimi sadeži, tretje leto pa je gruda počivala. Vsi takratni vaščani so bili enako udeleženi pri delu in pridelku. Na skupnih pašnikih so pasli živino, kar se je ponekod ohranilo še v sedanjem času v naših soseskah in gmajnah. Kasneje šele, v novem veku, se je pričel kolek-

Glej sl. 11.

Glej sl. 12.

Slika 11. Dravljje leže na meji dveh geoloških formacij: na vzhodni strani so savske naplavine, tam so njive in polja, na zahodni strani so močvirnata tla karbona, tam so travniki in pašniki. Njivski svet je razdeljen na vzporedno poteka-joče proge. Dravljje so vrstna vas. S postopno urbanizacijo so začeli nenačrtno trgati vaško poljedelsko območje, s posegom kapitalizma v vas pa so bile raz-kosane dotlej skupne vaške površine.

Slika 12. Pred dobrimi sto leti so bile prilike na vasi boljše: razdeljen je bil le njivski svet na vzhodni strani vasi, drugo je bila skupna vaška posest z gmajno. O posegu bližnjega mesta v vas še ni sledu.

ktivni sistem obdelovanja opuščati, kmetje so si razdelili skupno posest in je vsak gospodar dobil po eno njivo, po en delež na dotlej skupnih poljskih površinah. Čim več je bilo kmetskih gospodarstev, tem bolj se je polje razkosalo, tem ožji so postali jermeni. Ker je vsak go-spodar dobil po en delež v vsakem dotlej skupnem polju, je bila nje-

gova posest razdrobljena na nešteto vsaksebi ležečih majhnih delcev. Pred dobrimi sto leti so začeli enako deliti tudi skupne pašnike.

Kjer je polje razdeljeno na vzporedne dolge in sorazmerno široke proge, imamo opraviti z zemljiško delitvijo na proge. To delitev je izvedla kolonizacijska oblast največkrat v krčevinah, na meji suhih in vlažnih tal. Tako so nastale vasi z zaporedjem domov v eni vrsti.

Kjer so samne, samotne kmetije visoko v hribih, tam opazimo, da je vse zemljišče osredotočeno okrog doma, da je vse v enem kosu, celku. To zemljiško razdelitev, ki se je v odročnih krajih ohranila do danes, so izvedli prvotni rovtarji, ki so se naselili v krčevinah.

Tam, kjer zasledimo večje ploskve zemljišč z nepravilnimi oblikami, ponajvečkrat v izkrčenih hribovitih predelih, spoznamo zemljiško delitev na grude, ki je osnova gručaste vasi in doma v gruči.

Vsa ta nešteta dejstva so medsebojno zvezana in ni težko ugotoviti, da so vsi ti pojavi v medsebojni vzročni zvezi, da so pogoj drug drugemu. Na obliki zemljiške razdelitve je zrastle zasnova naselja, še več — zasnova naselja je povzročila posebno obliko kmetske domačije. S pogoji materialnega in duševnega življenja družbe se sklada v svoji zasnovi tudi naša stara kmetska naselbina, ujema se z njimi tudi stari kmetski dom. Kljub različnosti naše dežele odkrivamo vendarle enotne skupne osnove, ki so nastale pod vplivom enakih proizvodnih razmer in istega načina življenja. Zakaj ljudje se ne bojujejo s naravo in je ne izkoriščajo za pridelovanje materialnih dobrin ločeno drug od drugega, ampak skupno, v skupinah, v družbah. Od tod tudi skupne poteze naselitvenih zasnov in kmetskih domov, ki se ne pokore priložnostnim mejam, ampak jih družijo enak odnos do proizvodnih sil družbe v zgodovini človeštva. Ko se bodo spremenile osnove, ki so bile v zgodovini odločilne za nastanek posebnih oblik naselij in za ustroj kmetskega doma, se bodo spremenile tudi naše vasi in hiše.

ZNAČILNE OBLIKE KMETSKE DOMAČIJE

Razgledovali smo se po širni slovenski zemlji, odkrivali smo gibalne, ki so odločevala pri izbiri tal in lege, primerne za nastanek naselij; zanimali smo se za oblike teh naselij in smo jih razdelili v glavne skupine. Poiskali smo vzročne zveze z zemljiško razdelitvijo, ki je soodločala pri organizaciji naselja. Ugotovili smo tudi, da je vse to gibanje: nastajanje naselij, sestav vasi in zemljiška delitev, nastalo iz posebnih pogojev dob, časa in kraja.

Preidimo k spoznavanju kmetske domačije, njenih skupnih lastnosti in posebnosti, ki so tesno povezane s prejšnjimi ugotovitvami.

Zapustimo višave, od koder smo ogledovali širno kulturno pokrajino, od koder smo spoznali celoto, v njej pa odvisnost naselij od okolja in posebne oblike naselja, odvisne od zemljiške delitve. Posameznih kmetskih domačij skoraj nismo opazili; da nas ni motila zemljiška delitev, bi se predali vtisu, da leži pred nami razprostrta nedeljiva celota, skupnost kmetovanja, združeno med seboj povezana. Posamezna poslopja so zastirale košate krošnje drevja in nismo mogli razločiti značilnih oblik posameznih kmetskih domačij.

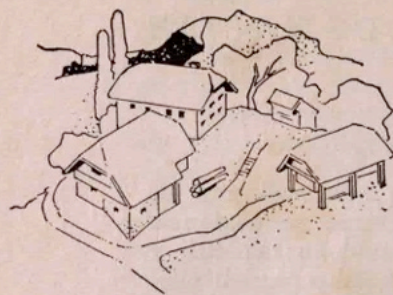
Vzemimo si v pomoč načrt, ki kaže točno izmerjeno površino tal in zemljiško posest z označenimi zgradbami ter prikazuje način obdelovanja in vrsto tal. To je katastrski načrt, doslej strah in trepet malega in srednjega kmeta, skrivnostna mapa financarja in dacarja, priča neštetič nevšečnih prizorov prav v zadnjih desetletjih, ko se je večala kmetska revščina in raslo število vaških proletarcev na račun maloštevilnega vršička najpremožnejših kmetskih močotcev, ko je vidno upadala posest in se zmanjševalo število srednjega kmeta. Odslej bo tudi katastrski načrt postal tvoren geodetski pomoček v rokah kmetske in delavske srenje; v ljudskih odborih se bodo sklanjali nad njim delovni ljudje in bodo razglabljali, kako bi bilo treba združiti plodne površine, kod bo treba potegniti osuševalne prekope, kje narediti ceste, napeljati vodovod, postaviti dom ljudske prosvete, šolo, združni dom.

Ko ogledujemo na njem posamezna naselja, ki smo jih pravkar spoznali v najznačilnejših oblikah, razločimo v njih posamezna kmetska gospodarstva in na njih kmetske domačije, ki jih sestavljajo poleg hiše še razna za kmetsko gospodarstvo važna poslopja. Medsebojno razmerje vseh teh poslopij pa ni povsod enako. Pregledali bomo zato naše vasi in izbrali iz njih najznačilnejše oblike domačij.

Najbolj razširjena oblika je dom v gruči. Nastal je povsod tam, kjer zasledimo gručasto vas, ki se je razvila na zemljiški razdelitvi na grude, na nepravilne delce, in pri samotnih kmetijah z

Glej sl. 13.

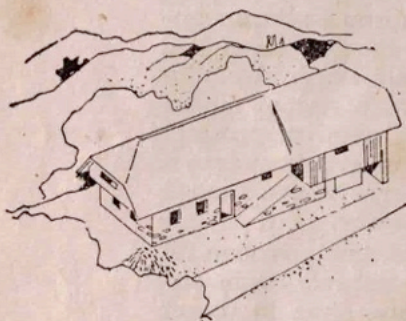
razdelitvijo posesti na celine. Značilnost doma v gruči je, da stoje vsa za kmetško gospodarstvo potrebna poslopja posamezno kot sa-

Slika 13.

Dom v gruči: vsa za kmetško gospodarstvo potrebna poslopja stoje posamezno, vendar blizu skupaj v skupini, ki jo veže enotni talni, gospodarski in gospodinjski nagib. Ta tip se uveljavlja v gručastih vaseh na hribovitih položajih.

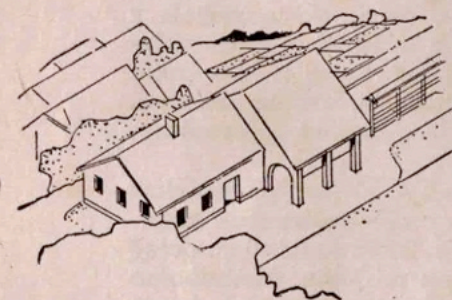
mostojne zgradbe, vsaka pod lastno streho, vendar postavljene blizu skupaj tako, da oblikujejo skupino poslopij, ki jih družijo enotni talni,

Slika 14.

Na zemljiški delitvi na proge je zasnovan stegnjeni ali enotni dom, ki je tesno vezan na organizirano vrstno vas. Vsa kmetška poslopja stoje v zaporedju, često pod eno streho.

gospodarski in gospodinjski nagibi. Edina izjema je tako zvana vrh-hlevna hiša, kjer sta hlev in stanovanjski del pod eno streho.

Slika 15.

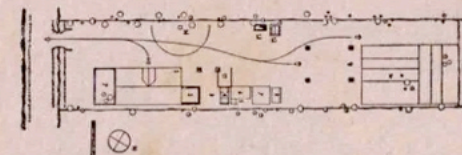
Stegnjeni dom subpanonskega področja ni vezan na zemljiško delitev na proge.

Ker je oblika doma v gruči najpogostejša v redkih gručastih vaseh na gričevnatih in hribovitih krajih, je navidezni nered, v katerem so postavljena poslopja, utemeljen prav v zemljiških pogojih; opaža se

umna naslonitev na razgibana tla, ki so mnogokrat spretno uporabljena tako, kakor je najbolj pripravno za delo; tako sta na primer hlev in skedenj združena v enem poslopiju, ki je v živinorejskih predelih mogočno po svoji velikosti, prislono pa tako spretno na višje zemljišče, da je v spodnjih prostorih hlev, v zgornjih pa skedenj, dostopen po mostu, ki veže skedenj z višje ležečim delom zemljišča in omogočuje dovoz.

Slika 16.

V ljubljanskih barskih vaseh je na ozkih progah zastopan stegnjeni dom, ki stoji pravokotno k cesti.

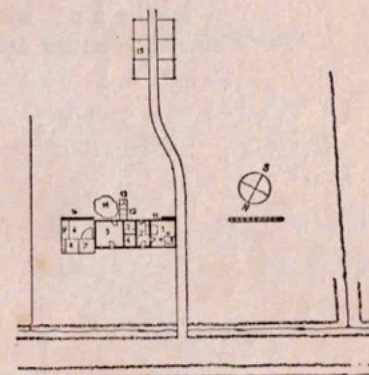

Pravijo, da je dom v gruči najbolj značilen za našo pokrajino; morda je celo ostanek prvotne naselitvene oblike, njegova razprostranjenost po ozemlju nekdanje Velike Karantanije bi mogla to potrjevati. Danes, ko iščemo zasnovo novega kmetškega doma malega obsega, se more oblika gručastega doma le redko upoštevati.

Povsod, kjer so po načrtu ustanovljene vrstne vasi z zemljiško delitvijo na proge in kjer so razpostavljene posamezne kmetške domačije po enotnem načrtu, je tudi kmetški dom strogo urejen (organiziran). Zelo razširjena oblika organiziranega doma je stegnjeni Glej sl. 14.

Slika 17.

Na širokih progah pa stoji stegnjeni dom v barskih vaseh vzporedno k cesti.

ali enotni dom, kjer so v zaporedju nanizana vsa kmetška poslopja pod eno streho in s podolžno osjo postavljena pravokotno na cesti; le kozolec stoji vedno sam zase. Ta oblika kmetškega doma je razširjena do malega po vsej Sloveniji, posebno vidna pa je na Ljubljanskem polju. Njen nastanek je vezan na organizirano vrstno vas, na sorazmerno majhno kmetijo in na zemljiško delitev v dokaj ozke proge, kjer je vsak drugačen sestav doma nemogoč. Posebno obliko predstavlja stegnjeni dom subpanonskega (prleškega in prekmurskega) področja in njegovega gričastega obrobja, ki pa ima drugačno tlorisno organizacijo in ni vezan na zemljiško delitev na proge. V barjanskih vaseh stoji stegnjeni dom na ozkih progah pravokotno na cesti, na širokih progah pa vzporedno z njo.

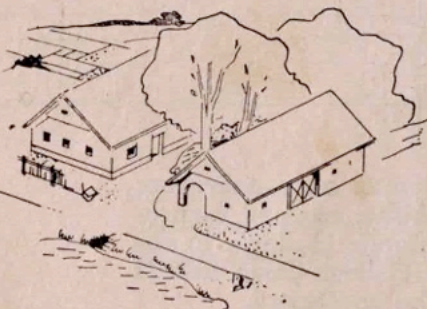
Glej sl. 15.

Glej sl. 16.

Glej sl. 17.

Oblika stegnjenega ali enotnega doma je za naša prizadevanja za obnovo podeželja najbolj sprejemljiva in ustreza z upoštevanjem izboljšav današnji stopnji razvoja posameznih kmetijskih gospodarstev, ki jih je po odpravi veleposestev ustvarila agrarna reforma.

Posebna oblika kmetijskega doma je dalje dom v vzporednih poslopijih. Stanovanjska hiša je obrnjena s koncem na cesto, z njo vzporedno stoji gospodarsko poslopje in oblikuje z njo dvorišče,

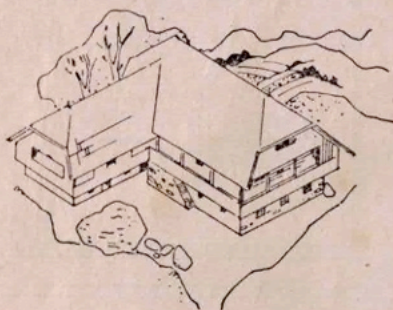
Slika 18.

Pri domu z vzporednimi poslopiji je stanovanjska hiša obrnjena s koncem na cesto, vzporedno pa stoji gospodarsko poslopje, ki oblikuje z njo dvorišče.

ki se odpira na cesto. Na Sorškem polju je dvorišče od ceste oddeljeno z visokim zidom, ki veže obe poslopiji. Dom v vzporednih poslopijih je zlasti na širokih progah ravninskega sveta.

Glej sl. 19.

Po vsej slovenski zemlji srečujemo hišo na vogel, dom v kolenu, kjer stoji hiša z gospodarskim poslopijem pod enotno streho, vendar tako, da je dom sestavljen iz dveh pravokotno stika-

Slika 19.

Pri hiši na vogel ali domu v kolenu stojita hiša in gospodarsko poslopje pod enotno streho v pravokotnem pregibu.

jočih se delov. V subpanonskem kraju našega Prekmurja, Dravskega polja in na obrobju Slovenskih goric stoji hiša s koncem na cesto in se stika v svojem podaljšku še z gospodarskimi poslopiji, ki se pa v pravem kotu preganejo; v drugih krajih, tako na Ljubljanskem polju, celo v neposredni okolici Ljubljane, pa stoji hiša v krajšem kraku ob cesti, vzporedno z njo, v njenem pravokotnem nadaljevanju pa so nanizani gospodarski prostori; pogosto sta obe skupini ločeni s kolarnico ali listnikom.

To so glavne oblike slovenskih domačij, ki niso omejene le na določene kraje, temveč jih srečavamo po vsej domovini.

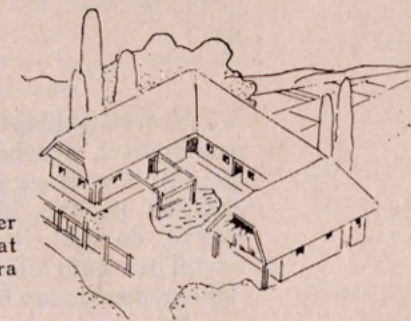
Omeniti moramo še dve posebni obliki, ki sta omejeni na nekatera ozemlja, ki se jima pa nič kaj ne obeta, da bi bili uporabni v

sedanjih, še manj v bodočih časih; vendar sta pa značilni za našo zgodovinsko kulturno pokrajino.

Prva od teh oblik je dom v ključu, kjer stoji hiša s koncem na cesto, nanjo se naslanja vrsta gospodarskih poslopij, ki pa se v pravem kotu pregane, prav kot pri panonski hiši na vogel, le da ima

Glej sl. 20.

Slika 20.

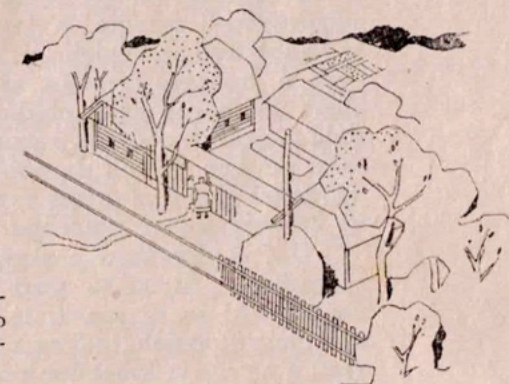
Posebnost subpanonskega področja je dom v ključu, kjer stoje vsa poslopja pod enotno streho, le da so dvakrat pravokotno preganjena in oblikujejo dvorišče, ki se odpira k cesti.

dom v ključu nato še en pravokoten pregib nazaj k cesti. Dom v ključu je zastopan v subpanonskem predelu Prekmurja, kjer so rav- nina, širina zemljišča in zatišje vplivali na njegov nastanek.

Druga, površinsko in plastično najbogatejša oblika slovenske kmetijske domačije je dom v obliki štirikotnika, kjer

Glej sl. 21.

Slika 21.

V Beli Krajini je razširjen dom v obliki štirikotnika z osrednjim dvoriščem, ki ga oblikujejo posamezna poslopja, povezana med seboj z visokim plotom.

oblikujejo posamezna poslopja osrednje pravokotno dvorišče, vendar se med seboj ne stikajo, temveč puščajo vrzeli, ki so zastavljene z visoko ograjo ali plotom; na eni teh štirih stranic pa so v ograji velika vhodna vrata. Ta oblika kmetijskega doma je razširjena v Beli Krajini.

Spoznali smo značilne oblike kmetijske domačije na Slovenskem. Razčlenili smo jih po razširjenosti in uporabnosti v luči obnovitvenih teženj. Nekateri izmed njih so splošne in jih zasledimo po vsej domovini, druge so posebnosti svojih krajev in lege. Tiste, ki so udomačene povsod, predvsem stegnjeni dom in dom v kolenu (na kljuko), imajo prednosti, ki so porabne pri oblikovanju kmetijske domačije po novih načelih; marsikatera njihova značilnost bo lahko tvorno sodelovala tudi pri bodoči izgraditvi našega podeželja.

ZNAČILNE OBLIKE KMETSKE HIŠE NA SLOVENSKEM

Kmetsko hišo na Slovenskem so doslej obravnavali zemljepisci, narodopisci, družboslovci (sociologi) in zdravstveni strokovnjaki (higieniki). Enotnega in popolnega dela o nji žal še nimamo. Vkljub temu zadošča gradivo, ki je bilo doslej zbrano, za nalogo, ki smo si jo postavili, da razkrijemo v naši kmetski hiši oni značilni ustroj, ki je nastal na neki stopnji kmetskega gospodarstva in je skupen vsem, čeprav navidezno tako različnim oblikam hiše na Slovenskem.

Vprašanje obnove se opira po eni strani na izročilo (tradicijo), na vse tisto razumno in lepo, kar je vzkliklo in dozorelo v težkih stoletjih in dobilo svoj oblikovni izraz v smiselne postavljaju in sestavljanju posameznih poslopij ter v posebnem ustroju kmetske hiše, po drugi strani pa odkriva poglede na bodoči razvoj, ko ugotavlja poteze, ki bodo vplivale na ustroj in oblikovanje nove vasi in kmetske hiše. Ker pa se bo vršilo preoblikovanje polagoma, sledeč neizprososti razvoja, in ga ne smemo vsiljevati, je potrebno, da vsi, ki kakor koli sodelujejo pri obnovi, spoznajo naš kmetski dom in se zavedo modrega izročila, ki je izraz zdravega čuta našega naroda. Slovenski narod ga je oblikoval do take podrobnosti, da od roda do roda iznenadi po svoji razumnosti in naravni, neiskani lepoti. Prav tako pa smo dolžni, da poiščemo in pokažemo vse, kar se pod neugodnimi pogoji ni moglo razviti do stopnje, ki je za človekovo srečo in zdravje nujno potrebna.

Da ne zgrešimo postavljene naloge, se ne bomo bavili toliko z gradivom, ki so ga stari uporabljali, tudi ne z obliko gradbenih načinov, ki so se razvili iz obvladanja orodja in gradiva na raznih razvojnih stopnjah, tudi ne z oblikovanjem podrobnosti, marveč v prvi vrsti z ustrojem kmetske hiše, ki ga jasno izražata njen tloris in plastičnost skupine, ki se je pod različnimi krajevnimi in časovnimi pogoji razvila na kmetski domačiji.

Prav tako ne bomo v kmetskih hišah iskali onih posebnosti, ki ločujejo soseda od soseda, tudi ne bomo odkrivali onih posameznih kmetskih dvorcev, ki so se pod ugodnejšimi pogoji polagoma razvili do višje stopnje organizacije tlorisa in oblike, pač pa bomo poiskali iz primerov kmetskih domov malega in srednjega kmeta, ki jih je največ, one skupne poteze, ki so lastne vsem. Ne bomo torej razkrivali onega, kar loči, ampak vse, kar združuje in predstavlja kmetski dom kot neko tipično tvorbo, nastalo na vsem skupnih osnovah.

Ko po tisoč letih posegamo prvič načrtno v naše zapuščene vasi, morajo biti naši ukrepi premišljeni, nenasilni; z dobro in iskreno besedo prepričujemo kmetsko ljudstvo o potrebi izboljšanja vasi in

domačije; imejmo posluh za njegove navade in predanost stvarjem v hiši in hlevu, od katerih se trenutno še težko loči.

Zavedajmo se, da so v naših vaseh in kmetskih domačijah stvari, ki bodo kot modro izročilo živele dalje; tako v prvi vrsti modra naslonitev na naravo, globoko poznanje kakovosti tal, vremenskih prilik, smiselno postavljanje posameznih stavb in končno dragocena zakladnica ljudske umetnosti, izraz ustvarjalne sile kmetskega ljudstva, ki naj bi se prebudila k novemu življenju ter s svojimi naprednimi težnjami oplodila nov, zdrav in srečen kmečki dom.

Na slovenskem ozemlju imamo v glavnem šest tipičnih oblik kmetske hiše:

1. Slovenska alpska hiša
2. Škofjeloško-cerkljanska hiša
3. Vzhodnoslovenska hiša
4. Osrednjeslovenska hiša
5. Primorsko-mediteranska (sredozemska) hiša
6. Dimnična hiša.

1. Slovenska alpska hiša

Njen tloris je jasen in preprost. Iz veže, dostopne naravnost od zunaj in dvignjene za nekaj stopnic od tal, prideš v kuhinjo, ki je ločena od veže s steno ali z zidanim obokom, kateremu Bohinjci pravijo šipovnik. Vhod v vežo je vedno na podolžni strani, dostikrat prav na sredini ali vsaj blizu nje. V veži so pred šipovnikom na steno naslonjene lesene stopnice ali lestve, ki držijo na podstrešje, »na vrh, na hišo, na izbo«. Nad spodnjo hišo je gornja hiša, ki se le redko rabi za stanovanje, največkrat je v nji kašča; često pa se rabi gornja kamra ali gornji štibelec tudi za spalnico družini in podobno. Prostor nad vežo se imenuje »na veži«. Gornja hiša ima na zunanji strani »gank« z dekorativno izrezljanimi »dilami«; tam so razpeti drogovci »rante« in »štange« za sušenje perila. Kuhinja je obokana na bečvo, Bohinjci ji pravijo »velf«. Iz veže držijo na eni strani vrata v »hišo«, na drugi pa pogosto v čumnato. Iz kuhinje držijo pogosto vrata v »čevder«, v Ziljski dolini tudi v »kamerco«. Glavni prostor slovenske alpske hiše je »hiša«, v Ziljski dolini »izba«. Njej je zadaj priključen majhen prostor, kamra ali kamrica. To je prava spalnica, v nji so postelje, skrinje in motovila. »Hiša«, osrednji prostor slovenske kmetske hiše, ki je skupen vsem našim kmetskim hišnim oblikam, razen primorsko sredozemski, kjer prevzame njeno vlogo kuhinja z ognjiščem, je pravi dnevni prostor, kjer družina je, bere, pretresa dnevni delovni red in modruje o dobrih in slabih časih. Hiša je vedno na oglu in je obrnjena k soncu in k poti; na obeh zunanjih zidovih ima po dve okenci, redko tri. V notranjem kotu ob veži je kmetska peč s klopjo, njej diagonalno nasproti stoji miza s klopjo in stoli, nad njo pa je »bogkov kot«. Strop je lesen in ima dostikrat lepo izrezljan tram, prečnik. Hlev za živino je priključen k hiši na oni strani, kjer je »čevder«. Nad hlevom je skedenj in pod; nanju drži most za dovoz.

Glej sl. 22.

Glej sl. 23.

Glej sl. 24.

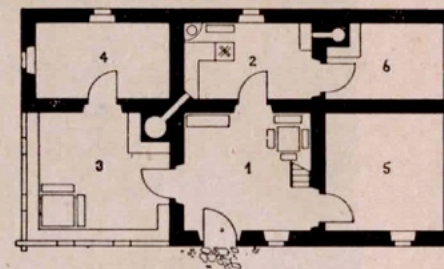

Slika 22.

Kmetijski dom v Bohinjski srednji vasi.

Stara bohinjka hiša je imela le rahlo od tal dvignjeno prosto stoječe ognjišče, »gonišče«, zgrajeno iz opeke ali kamna, na zgornji strani pa z lesom obrobljeno. Stalo je navadno v sredini kuhinje ob

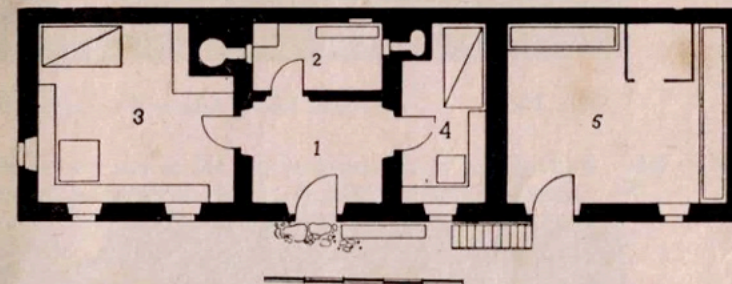
Slika 23.

Tloris alpske hiše je jasen in preprost: v sredi sta veža (1) in kuhinja (2), ob niju »hiša« (3) in kamra (4), često tudi čumnata (5) in shramba (6). Tak je tloris blejske kmetijske hiše iz 16. stoletja.

oni steni, na katero je v hiši naslonjena peč, ki se kuri iz kuhinje. Verjetno mlajšo obliko v Bohinjskem kotu, v ostalem alpskem področju pa splošno obliko, predstavlja ognjišče kot pripeček pred ustjem

Slika 24.

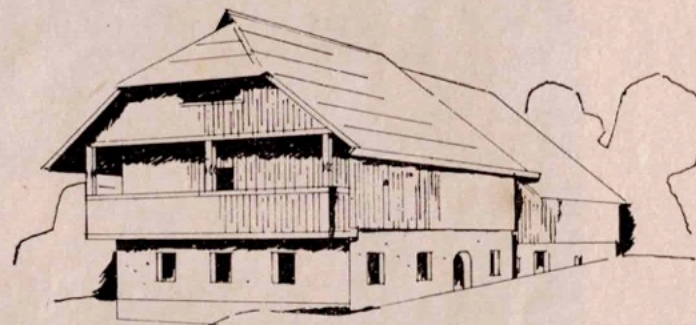

Pri tlorisu Veskovke kajže v Bistrici ob Zilji je na sredi veža (1) s kuhinjo (2), na levi izba (3), na desni kamra (4). Stanovanjski hiši je dodan v zaporedju hlev (5) pod enotno streho, ob njem pa stopnice, ki držijo v čevder.

peči, pred »istejami«, »mestjami«. Poleg stoji svinjski kotel. Dim odhaja ali pod obok ter pod vrhom šipovnika v vežo in od tod skozi odprtino v podstrešje, ali pa skozi vrata.

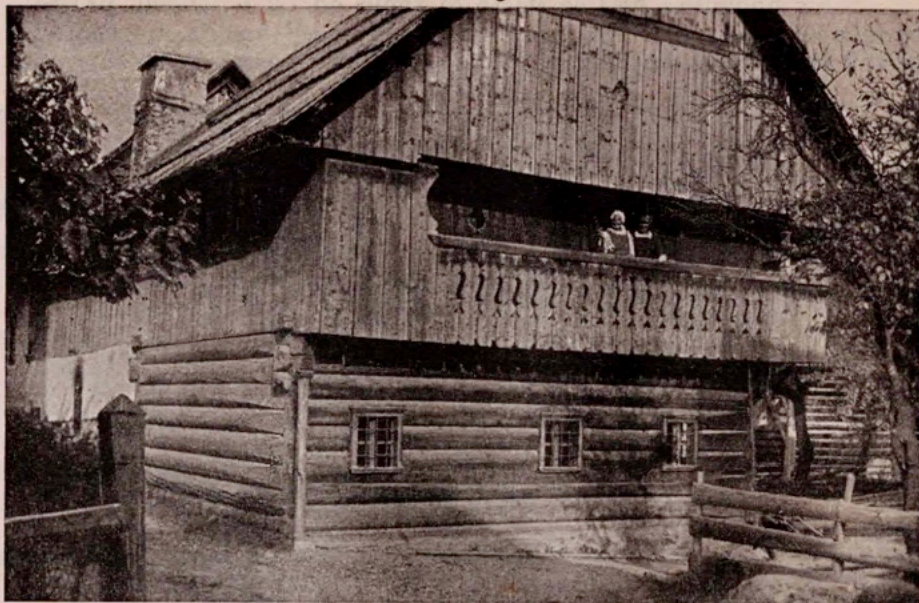
Slika 25.

Vse značilnosti slovenske alpske hiše so podane na kajži v Limaricah na Koroškem. To je velika in prostorna nadstropna hiša z gankom na končni strani, s hlevom, ki je prislonev v zaporedju h kajži, z zidanim pritličjem in leseno konstrukcijo vrh njega, z značilno čopasto streho, krito s skodlami.

Slovenska alpska hiša je velika, zelo prostorna, najčesče visoka nadstropna zgradba. Značilnost ji daje prostran hodnik (gank) na končni, pogosto tudi na podolžni strani v nadstropju, izjemoma celo na tretji strani. Da je hodnik obvarovan pred padavinami, moli streha

Glej sl. 25.

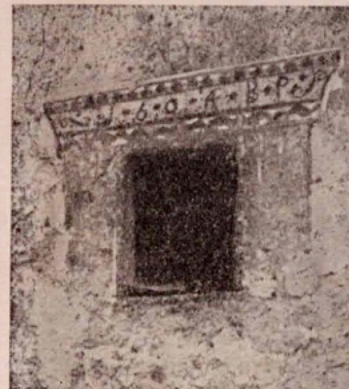

Slika 26. Značilna lesena hiša v Češnjici pri Bohinju.

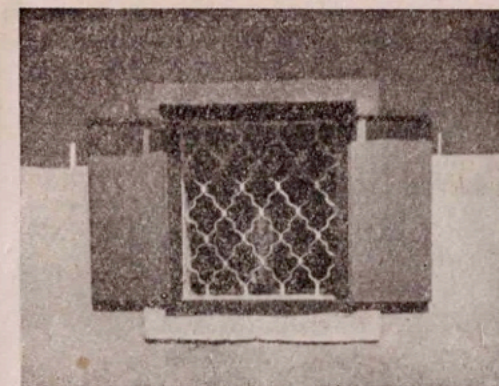

Slika 27. Kmetška hiša v bohinjskem kotu s šesterostraničnim tlorisom, ki je značilen za škofjeloško-cerkljanski tip.

z napuščem daleč preko njega. Nadstrešni prostor pod hodnikom je uporaben za sklado (krado) drv.

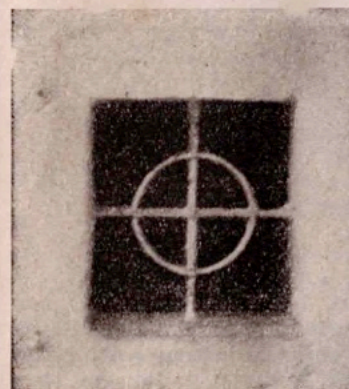

Slika 28. Nenavadno strog in lep slikan okenski okras z letnico 1604 v Bohinjski Srednji vasi, lepši od vse zakladnice srčkov, ki jih je do onemoglosti ponavljala malomeščanska romantika na lesenih krožničkih.

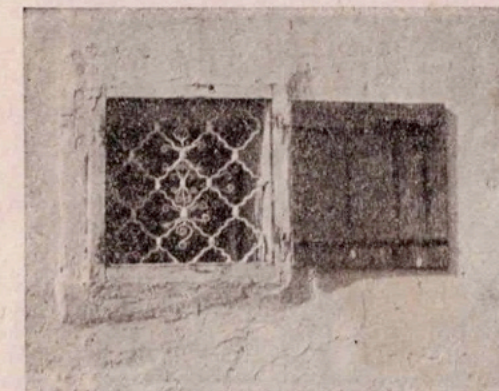

Slika 29. Dekorativno oblikovana kovana okenska mreža, ki je značilna za mnoge slovenske hiše.

Gradivo alpske hiše je kamen in les, to je gradivo, ki je pri roki. Glej sl. 26, 27. Hiša ima navadno kamniten podstavek, ki mu Bohinjci pravijo »fonda«

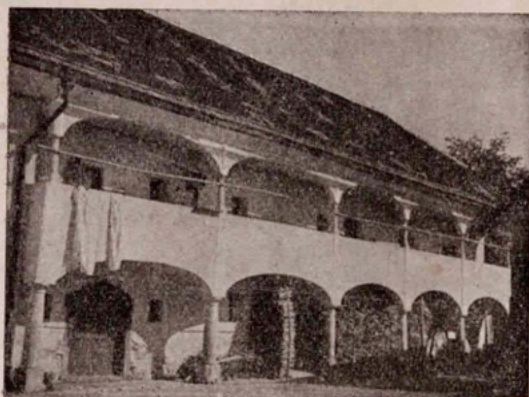
Slika 30. Kovani okenski križ, ki učinkuje krepko in lepo; njegova neprisljuna lepota je zrasla iz potrebe.

Slika 31. Na starih kmetijskih hišah ne občudujemo majhnih, slabo izdelanih okenc, pač pa ubrano oblikovanje konstrukcijskih podrobnosti.

(temelj) ali stol. Nanj je položen spodnji oklep, ki ga sestavljajo bruna z navzven molečimi koleni (glaviči). Na spodnjem oklepu leže stene iz drobnejših brun, navadno smrekovih in medsebojno zroglji-

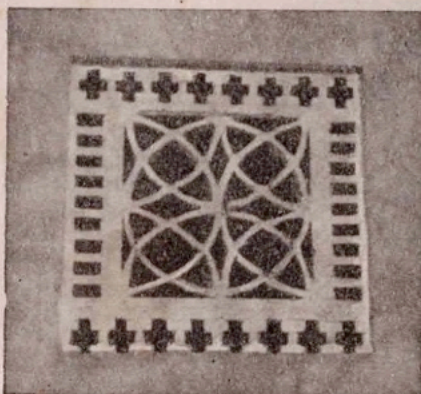
čenih. Na vrhu zaključuje ostenje gornji oklep, ki nosi »ršt«, pogosto z lepo obdelanimi koloni. »Ršt« sega na čelni, dostikrat na dveh ali celo na treh straneh preko sten. Streha je povsod strma, čopasta ali na čelih z »dilami« zabita, krita pa je s klanimi macesnovimi skodlami.

Slika 32.

Kmečki dvorec, močno vplivan po renesančni in baročni arhitekturi.

Alpska hiša je razširjena po Bohinju, v Blejski kotlini, v vsej Podkorenski in Ziljski kotlini ter v zgornjem Rožu. Poleg navedenih značilnosti ji daje poseben poudarek tesna zvezanost hlevov s stanovanjskimi prostori, kar je izraz živinorejske kulture.

Slika 33.

V opečni sestavi ornamentirani dušnik na gospodarskem poslopju v Selcah nad Škofjo Loko; lepota izraz je v soglasju s funkcijo.

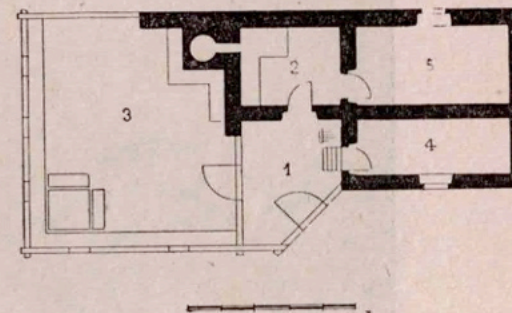
Glej sl. 28,
29, 30, 31,
32.

V profilaciji, oblikovanju okenskih okvirov in vratnih rožancev (portalov), kovanih mrež in drugih podrobnosti na pročeljih in v notranjstvih predstavlja slovenska alpska hiša visoko umetnostno stopnjo, močno vplivano po renesančni in baročni arhitekturi. Njena tektonika je dostikrat povsem prekrita z aplikacijami, krasilnimi dodatki, kar ji daje lepo slikovitost.

2. Škofjeloško-cerkljanska hiša

Ta predstavlja prav za prav prehod od alpskega v primorsko-mediteranski hišni tip. Ker pa je ta prehodni člen zelo enoten in razprostranjen na dokaj razsežnem ozemlju, je dobil svoje posebno mesto v preglednici hišnih oblik (tipov) na Slovenskem.

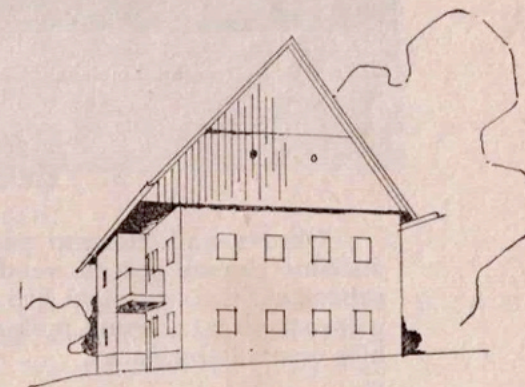
Slika 34.

Kmetska hiša v bohinskem Koprivniku, zgrajena leta 1830 s šesterostraničnim tlorisom, ki je značilen predvsem za škofjeloško-cerkljansko hišo. Na poševni strani držijo vhodna vrata v vežo (1) s kuhinjo (2); na eni strani je hiša (3), na drugi pa čumnata (4) in čevder (5).

Talni načrt škofjeloško-cerkljanske hiše je alpskemu na moč podoben, razlikuje se edino po tem, da se kuha pred pečjo na veži in ne v kuhinji za šipovcem. Tudi zveza in razmerje hlevov do stanovanjskih prostorov sta si enaka ter temeljita v obeh primerih na živinorejski kulturi. Iznenadijo pa, čim dalje gremo proti jugu, po-

Slika 35.

Kmetska hiša idrijskega tipa je značilna po svoji nadstropnosti, po strmi dvokapni strehi brez čopov in po obilici oken na čelni strani.

sežno oblikovani tlorisi s poševno vhodno steno, tako da postane obris tlorisa šesterostraničen. Na poševni steni je vhod v hišo. Ta svojstvena oblika je značilna za ves logaško-idrijsko-cerkljanski kot, ki se približa v vrhniški okolici neposredni bližini Ljubljane; pojavlja pa se tu in tam tudi v gorenjskem alpskem ozemlju.

Glej sl. 34.

Po svoji zunanosti je škofjeloško-cerkljanska hiša zelo razsežna. Najbolj vsekakor v severnem delu; značilna je po svoji nadstropnosti, po visokih in strmih strehah dvokapnicah brez čopov, ki so

Glej sl. 36.

Glej sl. 35. krite s škrlji ali s slamo. Njena posebnost je tudi obilica oken, ki se jim čudimo zaradi števila. Saj jih je ponekod na čelni strani tudi do pet in več. Prevladujejo zidane hiše in ima celo kozolec tod zidane stebre. Škofjeloško-cerkljansko hišo srečujemo od Bohinjskega grebena in Jelovice do Vrhnike in Čepovana.

Slika 36. Notranjska kmetska hiša z značilnim šesterostaničnim tlorisom.

3. Vzhodnoslovenska hiša

Obravnavati moramo posebej dve skupini, ki ju družijo sicer značilne skupne poteze, vendar ima vsaka izmed njih nekatere posebnosti. To sta kmetski hiši našega subpanonskega področja, ki ga najpristneje razodevata prekmurska hiša na vzhodu in belokranjska hiša onstran Gorjancev.

a) Prekmurska hiša

Glej sl. 37. Na Prekmurjem so z ozirom na razmerje stanovanjskega dela hiše do gospodarskih stavb štiri posebne oblike, ki jih družijo vsem enaka organizacija tlorisa. Te so:

a) Stanovanjska hiša in gospodarski deli so med seboj ločeni; vsak je pod svojo streho.

b) Stanovanjski in gospodarski prostori so v premem zaporedju pod skupno streho in oblikujejo stegnjeni dvor.

c) Stanovanjski in gospodarski prostori so v pravokotno lomljenem zaporedju pod skupno streho in oblikujejo hram na vogel ali zatočeni dom.

č) Stanovanjski in gospodarski prostori so v dvakrat pravokotno lomljenem zaporedju pod skupno streho in oblikujejo dom v ključu.

Slika 37.

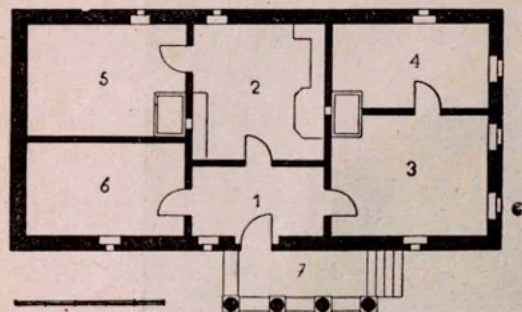
Kmetska hiša v Bogojini.

V prvem primeru imamo po notranji organizaciji pravi simetrični tloris: vhod v stanovanjsko hišo leži na sredi podolžne stranice in drži preko nekoliko dvignjenega dvo-, tro- ali četverolopnega »šotor« (7) v »priklet« (1); od tod držijo vrata naravnost v »kunjio« (2), na eni strani v »veliko ižo« (3), na drugi pa v »kamro« (6). Iz »velike iže« je dostopna »mala iža« (4) s skupno pečjo, ki se kur iz »künje«, iz »künje« pa držijo vrata v »zadnjo ižo« (5). Glej sl. 38.

V drugem primeru, pri stegnjenem dvoru, kjer so vsi prostori nanizani v premem zaporedju pod skupno streho, opazimo na prvi pogled posebnost, da so vsi prostori dostopni od zunaj in niso medsebojno povezani. Zvezo med posameznimi prostori posreduje »podstenje« ali »podstin«; to je zunanji obstenski hodnik pod strešnim Glej sl. 39.

napuščem, ki loči hišo od dvorišča in poteka vzdolž vsega poslopja; njegova tla so nabita z ilovico, na zunanji, dvoriščni strani pa je obrobjen z lesenim ali betonskim pragom (pocigom). Podstenje torej po eni strani posreduje promet med posameznimi prostori v hiši, po drugi strani pa varuje hišne stene vlage.

Glej sl. 40, 41.

Slika 38.

Tloris prekmurske zidane hiše s šotorom v Kobiljah.

Tako drže iz podstina vrata naravnost v ižo, v priklet, včasih tudi naravnost v künjo, v kamro, v štale, gümlo in »lev« za zrnje (granar).

Priklet je veža, ki oddeljuje künjo od drugih stanovanjskih prostorov in je že višja stopnja v razvoju prekmurske hiše. Prvotno prikleta ni bilo in je dimnična kuhinja kot osrednji prostor hiše oprav-

Slika 39.

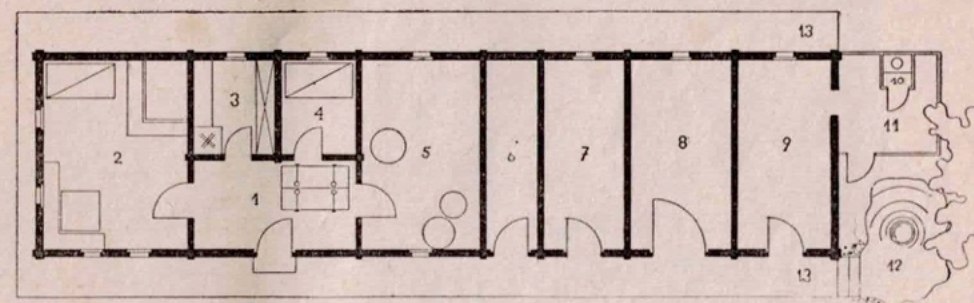
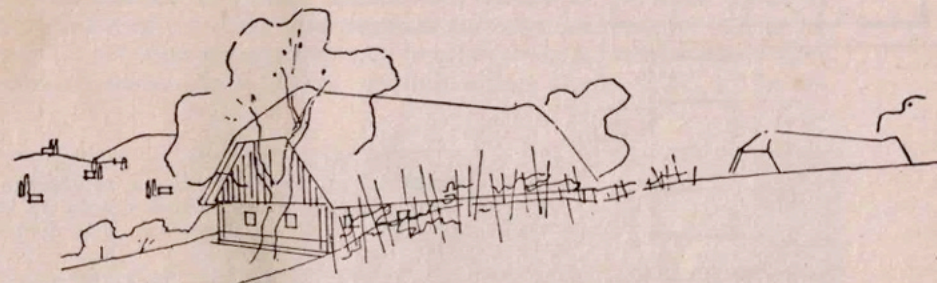
Prekmurski stegnjeni dvor v Radmožancih. Vsi hišni prostori so dostopni od zunaj iz podstena.

Ijala tudi posredovalno vlogo med »ižo«, kamro in dvoriščem. Da bi zastavili dimu pot z odprtega ognjišča v druge prostore, so künjo predelili in nastal je priklet namesto veže.

Zanimivo inačico (varianto) predstavlja prekmurski stegnjeni dvor, kjer sta podsten in priklet združena in tvorita od dvorišča s stebri ali z zidom ločen dolg in ozek hodnik, nekako verando, ki posreduje zvezo med notranjimi prostori in služi za delo ob slabem vremenu.

V tretjem primeru, v hramu na vogel ali zatočenem domu, so vsi že navedeni in opisani sestavni deli; posebnost je le oblika poslopja, kjer leže navadno v enem kraku stanovanjski prostori, dostikrat s priklučenjo kletjo ob pregibu, v drugem, pravokotno nanj postavljenem kraku, pa vsi drugi gospodarski prostori.

Glej sl. 42, 43.

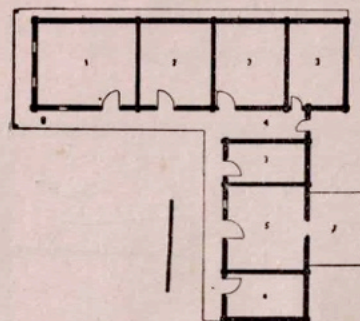
Slika 40 in 41. Viničarski dom na Orehovskem vrhu nad Radgono, ki ima enak ustroj kakor prekmurski stegnjeni dvor. Iz podstena (13) držijo vrata v priklet (1), ki je na sredi stanovanjskega dela hiše. Priklet je podkleten, v tleh leže poklopna vrata. Iz prikleta prideš naravnost v künjo (3) in hižko (4), na levi v hižo (2), na desni pa v klet (5). V gospodarski del hiše prideš naravnost iz podstena v drvarnico (6), shrambo za krmo in nastilj (7), hlev (8), svinjak (9) z dvorom (11) in stranišče (10); na koncu hiše je gnojišče z mlako (12). To je ena izmed mnogih vegastih, iz blata grajenih hiš, v katerih je v najtežjih pogojih potekalo življenje viničarskega rodu. Na robu strmega, z globokimi sencami zastrtega brega čepe tesno pri tleh viničarske bajte, na drugem, od sonca obžarjenem bregu pa so se belili nadstropni dvorci domače in tuje gospode.

Dom v ključu je le dosledneje izvedena oblika hrama na vogel, kjer sta namesto enega dva pravokotna pregiba; ustroj tlorisa se od prejšnjega bistveno ne razlikuje.

Glej sl. 44, 45.

Prekmurska hiša je po svoji gradbeni gmoti gotovo najmanjša med vsemi kmetskimi domovi na Slovenskem; dasi je njena tlorisna razsežnost, posebno pri domu v ključu, dostikrat zelo velika, je vendar zanjo značilno, da je skrajno ozka, največkrat le z dvema okencema na koncu, in prav tako zelo nizka. Strešni del hiše, ki prevladuje, je skoncema prav očitno pomaknjen čez končno steno in zapažen z dostikrat lepo izrezljanimi »blanjami« brez line. Streha

je v večini primerov »odrezana« in krita s slamo ter sega z napuščem preko sten ter jih varuje pred zamakanjem in razpadanjem.

Slika 42.

Tloris prekmurskega hrama na vogel ali zatočenega hrama v Gornjem Lakošu. Iz podstena (8) prideš v vežo (1), künjo (2), kamro (3), pojato (4), štal (5) z gnojiščem (7) in drvarnico (6).

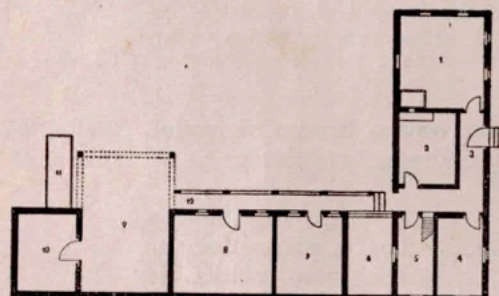
Hiše so lesene, iz obtesanega lesa, najpogostejše pa iz ilovice, pomešane z rženo rezanico ali plevami. To so tako zvane nabite iže,

Slika 43.

Prekmurski hram na vogel ali zatočeni hram v Gornjem Lakošu.

nabijanice. Vse hiše brez izjeme so pobeljene z apnom, le spodnji del je okrašen na Dolinskem in Ravenskem s »pojasom« modre barve,

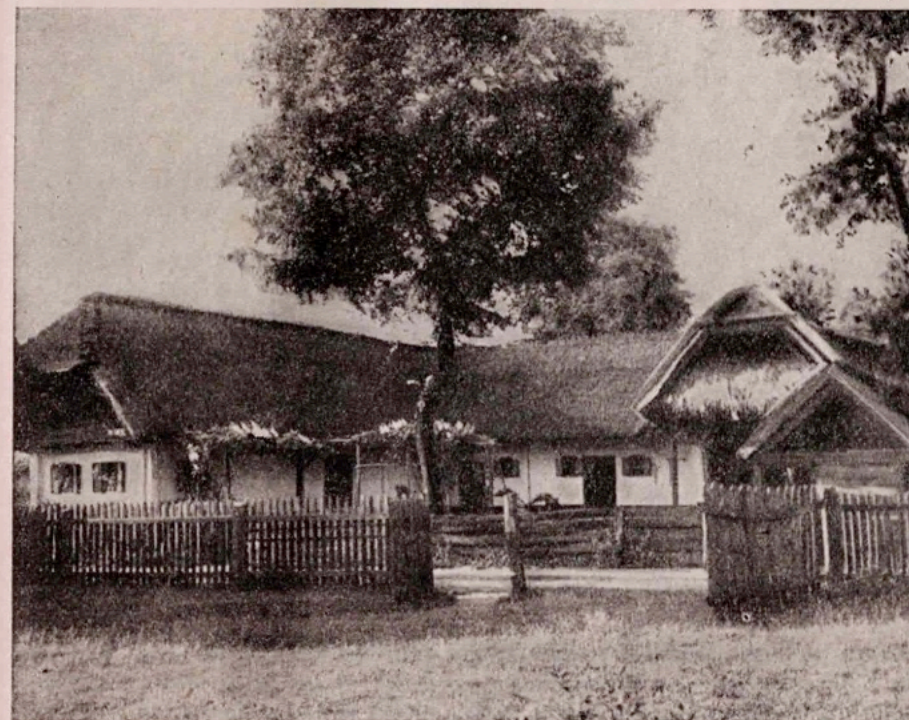
Slika 44.

Tloris prekmurskega kmetijskega doma v ključu z verando na dvorišni strani v Lipóvcih. Od zunaj prideš v priklet (3), od tod v prednjo ižo (1) in künjo (2), zadnjo ižo (4) in kamro (5), v podsten v obliki verande (12), od koder je mogoče priti v pojato (6), klet (7) in štal (8); na kraju je gümlo (9), parma (10) in granar (11).

na Goričkem pa s »pojasom« rjavkaste ilovne barve. Lesene stene omečejo najprej z navlaženo ilovico, »z blatom«; z grobim blatom,

ki ima primešano slamo, namažejo na debelo bruna, na kar nanesejo tanjši sloj ilovice, pomešane s plevami. Beljenje in zaljšanje hiš oskrbijo v velikonočnem času žene; to je eden izmed ostankov davno odmrle stopnje v razvoju človeške družbe, ko je bila žena graditeljica hiše in starešina rodu, ko je bil pojem hiše tesno združen z njo, ki je skrbela za zimske shrambe, obdelovala zemljo in nabirala plodove.

Starinska lesena hiša ima pogosto zidan podstavek, ki varuje les trohno. Kjer tega ni, je postavljen hrastov podsek (venec), sestavljen iz močnih tramov; to je kakor spodnji oklep alpske hiše, ki ga se-

Slika 45.

Dom v ključu v Lipóvcih.

stavljajo bruna z molečimi roglji. Obdelava lesa z enakim orodjem in skupen namen sta tu in tam dovedla do enakih gradenj (konstrukcij). Na podseku leže z dolgimi klini, mozniki iz trdega lesa medsebojno »štapani« »brvna«, ki preprečujejo, da ne nastanejo med brvni špranje in da se brvna ne »potegnejo«. Prečni trami, ki nosijo strop, so vcepljeni v »štape«, zareze brvn, in se gajo preko stene. Podolžni »šikni brvni«, ki prav tako molita preko stene, zaključujeta ostenje.

Prečni trami mole prav tako kot šikno brvno daleč ven svoja kolena; zato hitreje kakor drugi deli, ki so ometani, propadajo; mimo

Glej sl. 46.

tega pa nosijo na svojih plečih streho. Dokler je les zdrav, prenese veliko težo, morda se nalahno ukrivi, odkrhne se ne. Na dežju in soncu, ki ga načenjata prav na koncih, pa lahko omaga in potegne za seboj del strehe. Edini ukrep je, da ga podpremo. In res, v pomoč so mu dane sohe, podpore, ki so dostikrat lepo iztesane in izrezljane. Te podpore stoje na zunanjem robu podstena in nudijo primerno ogródje za ograjo, ki brani perutnini in svinjam dostop v hišo. Raz-

Slika 46. Primer subpanonskega hišnega tipa ptujske okolice v Drbetincih z značilnim vodnjakom.

vojna pot od odprtega podstena do izoblikovanega hodnika nam je iz tega razloga razumljiva. Pa še po drugi strani je ta ugotovitev zanimiva. Oblika ni sama zaradi sebe, vselej je le končni izraz vsebine. Izkušnje, zdrav premislek, težnja po obvladanju prirode, po kljubovanju propadanju dajo potrebno materialno osnovo, ustvarjalna ljudska sila pa ji da končno plemenito in slikovito obliko. V tem je tudi vir lepote naše ljudske umetnosti, ki je skozi stoletja ohranila strogost v odnosu do materiala in uporabnosti; zakaj lepota je nerazdružno zvezana z uporabnostjo. Kako abotno je presajanje oblik, ki so nerazdružno zvezane s potrebami in gradivom in so prav iz njegovih pogojev zrasle, smo se prepričali ob zlaganem malomeščanskem prilizovanju v zadnjih letih pred vojno, ko so se šopirili na trgu leseni krožniki s srčki in nageljni, ko so bile stene prostorov patronirano poslikane z vzorci naših prekrasnih vezenin in čipk.

Mlajša načina gradnje prekmurske hiše sta lesena, z navpičnimi brvni zgrajena, »v kumes spodbita« in z opeko zidana hiša. Kritje z opečnimi strešniki, črepi, je povzročilo spremembe v konstruk-

ciji strehe in za tem v njenem prvotnem izrazu. Starinsko ostrešje s skariščem, s slemenom in lemezi, ki je bilo namenjeno slamnati strehi, ne prenese povečane obremenitve; nadomesti ga ostrešje na stolec s sohami. Trpežnejše gradivo zidanih in ometanih sten, ostrešje na stolec, ki opušča napušč in z njim v zvezi podsten, so gradbeno tehnične novosti, ki so povzročile spremembe v dosedanjem načinu postavljanja prekmurskih kmetijskih hiš.

Slika 47. Belokranjska kmetijska hiša iz Kota pri Semiču.

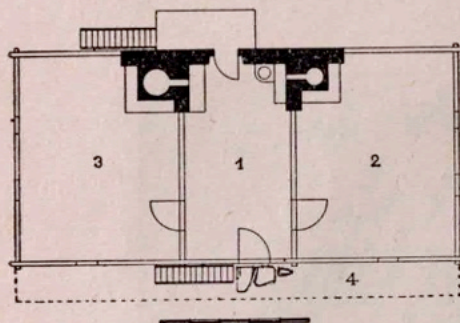
b) Belokranjska hiša

Floris belokranjske hiše je strogo someren (simetričen). Njen osrednji prostor je veža z ognjiščem; iz nje držijo na eno stran vrata v prvo hišo, na drugo pa v zadnjo hišo. Veža je zelo prostorna in je bila nekoč središče hišnega življenja. Stara belokranjska ognjišča so stala prvotno prosto na tleh; družina je posedala okrog ognja kar po tleh ali pa na nizkih stolčkih in panjičkih. V naslednji razvojni stopnji se je preneslo žarišče hišnega življenja v prvo hišo. Kakor povsod drugod, se tudi v Beli Krajini polagoma oddeli kuhinja od prvotne veže z ognjiščem. Nad ognjiščem je ponekod zidan obok ali velb, pri starejših hišah pa prekriva ognjišče usločena lesa, spletena iz protja in ometana z blatom, ki jo Belokranjci in Dolenjci imenujejo šija. Dim si išče izhoda povsod, najrajši pa odhaja na zádelu strehe.

Glej sl. 47.

Glej sl. 48.

Veža je brez stropa, kar z vidnim ostrešjem. Po lestvah, »lujtrah« se vzpneš na podstrešje ali na hišo. Zadnja hiša navadno ni za stanovanje; v nji je pogosto shramba kruha in praznične obleke. Vendar daje mnogokrat tudi zavetje starim, ko zagospodari mladi. Štibelec je v belokranjski hiši redek pojav, bolj pogosto naletimo nanj pri hišah, ki so postavljene v hrib. Isto velja za kamro, ki je štibelcu simetričen

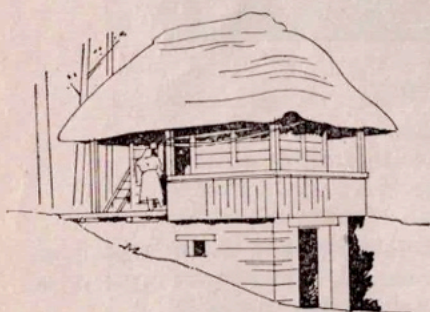
Slika 48.

Simetrični tloris belokranjske hiše v Škrilju pri Metliki. Značilna je naslonitev na brežino, prostran gank in zidanica, ki je sestavni del kmetijske hiše.

prostor ob zadnji hiši, le da je še redkejša od štibelca. Ti tesni in skromni stanovanjski prostori so prav kakor v Prekmurju izraz zastalega razvoja in težkih življenjskih pogojev.

Mnogo belokranjskih hiš sestoji prav kakor mnogo dolenskih hiš tostran Gorjancev le iz veže z ognjiščem in hiše. Številne belokranjske hiše so zgrajene v nadstropje, ker so se naslonile na hrib. V tem primeru je spodaj klet in poleg nje hlev, v nadstropju pa že znani

Glej sl. 49.

Slika 49.

Belokranjska kajža v Vrhovcih, prislunjena na breg, z lepimi razmerji in čisto tektonsko gradnjo. Njena arhitektura je obdržala vse prvotne, pristne značilnosti, prav tako pa tudi nizko stopnjo stanovanjske kulture, izraz zapuščenosti in hiranja skozi stoletja.

Glej sl. 50.

somerni tloris s stanovanjskimi prostori, ki so večkrat na vseh štirih straneh obdani z gankom. V vinorodnih krajih Bele Krajine je klet obenem zidanica in je navadno pod prvo hišo, včasih tudi pod skednjem; hlev je pri šibkejšem kmetu pod zadnjo hišo, pri trdnejšem pa navadno posebej, v posebni zgradbi. Zidanica je na področju Bele Krajine v nasprotju z vinorodnim Dolenjskim po večini sestavni del kmetijske hiše.

Slika 50. Belokranjska kmetijska hiša v Drašičih pri Metliki.

Slika 51. Belokranjska zidanica nad Semičem. Značilna je pletena stena na čelni strani podstrešja. Tehnika pletenja se pojavi na začetni razvojni stopnji hiše že pred tesarstvom in zidarstvom.

Značilna je oblika pravega belokranjskega doma. Tam, kjer ni hleva pod hišo, stoji nasproti hiše, navadno vzporedno z njo. Če pa je hlev pod hišo, stoji nasproti hiše svinjak ali šupa. Na drugih stranicah osrednjega prostora stoje ostala poslopja. Osrednji prostor, ki ga oblikujejo poslopja, se imenuje dvor. Svinjaki so često obrnjeni tudi pravokotno k hiši, da zapirajo eno stran dvora, a pogosto so prislonjeni kar k hiši. Če je v primerih, ko stojita oba v isti vrsti, med svinjakom in hlevom še kaj prostora, nastane pojata; vanjo

Slika 52. Osrednjeslovenska hiša vrhhlevnega tipa.

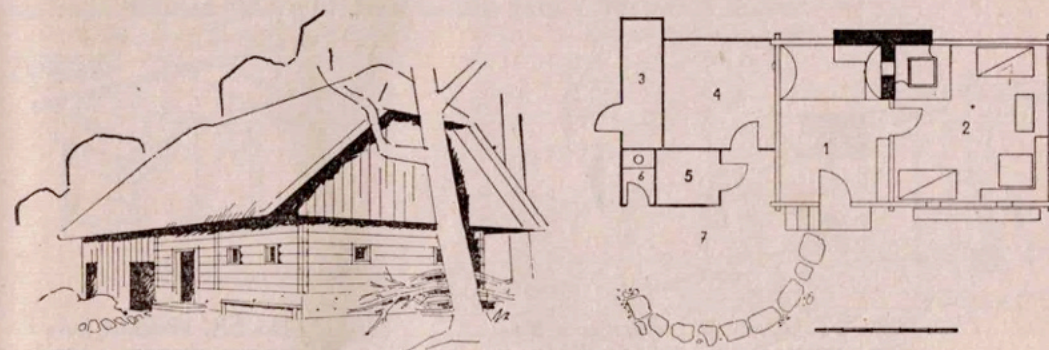
Glej sl. 51.

spravljajo nastilj, vozove in koše. Pojate so prekríte navadno s podaljškom hlevske strehe. Ob skednju, ki stoji navadno vzporedno s hišo, je senica, kamor devljejo seno. Izpod ostrešja moli na dvor nepokrita lopa, dera, ki sestoji iz dveh vodoravnih tramov, podprtih z dvema pokončnima brunoma, ter štirih lesenih, valjastih koles, na katerih potegnejo dero ali sušo izpod podstrešja. Na dero se pride po lestvi, na njej sušijo žito, debelačo in fižol, da zaščitijo pridelke pred perutnino.

Dvor belokranjske hiše je tam, kjer ga ne omejuje kaka zgradba, ograjen z ograjo. Na dvor se pride skozi dvorna vrata ali vrata na dve péri, na dve krili, ki ju deli bolj ali manj izdelan steber. Vrata se sučejo na lesenih tečajih, zapirajo se z lesenim rigljem ali zapahom ter so prekrita s streho iz slame ali desak. Če so vrata ozka, so le na eno samo pero.

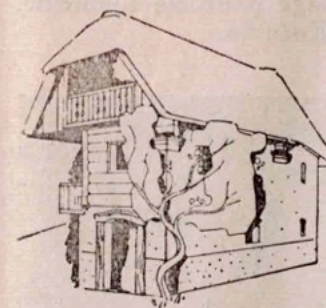
4. Osrednjeslovenska hiša

Ta skupina kmetskih hiš združuje v sebi več hišnih oblik, ki se na njenem obrobju spajajo z alpskimi, vzhodnoslovenskimi in mediteranskimi posebnostmi. Osrednjeslovenska hiša je, če se smemo tako

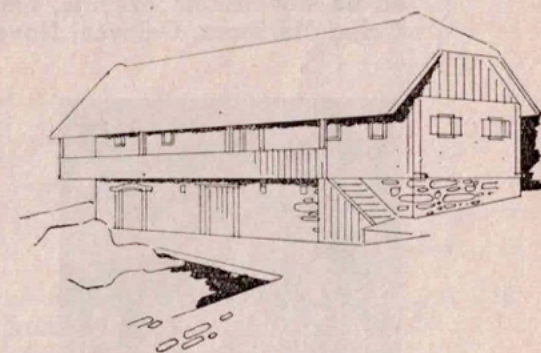

Slika 53. in 54. Primer osrednjeslovenske hiše iz dobropoljske okolice: 1 veža z ognjiščem, 2 hiša, 3, 4, 5, 6, 7, gospodarski del stavbe.

izraziti, najbolj slovenska, najmanj vplivana od zunaj; v nji zasledimo namreč nekaj takega, česar druge hiše nimajo, kar bi utegnila biti

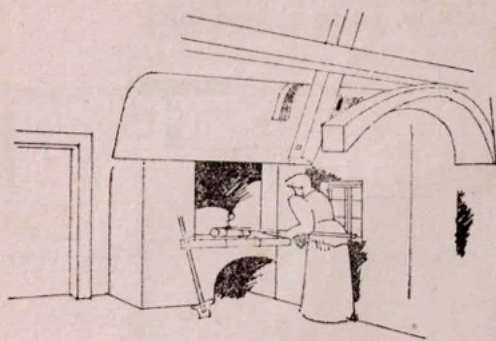
Slika 55. Stara kajža v Št. Rupertu na Dolenjskem, ki ima vse odlike ljudskega arhitekturnega spomenika; ne navadno lepe so podpore nakrižnih brun v obliki kapitelov.

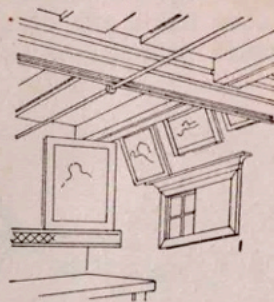
Slika 56. Vrhlevna kmetijska hiša v Pančgrčgrmu v Gorjanskem Podgorju. Spodaj sta hlev in kevder, zgoraj pa stanovanjski prostori z značilnim simetričnim ustrojem. Pred hišo na dvorišču je gnojišče. Pri njej občudujemo razumno uporabljene višinske razlike tal, neustrezni pa so higienski pogoji zaradi namestitve hleva pod stanovanjem in zaradi nevarovanega gnojišča pred hišo.

pristna ostalina prvotnega slovenskega izraza, ki se je do našega časa ohranil zaradi svoje osrednje lege, gospodarske zaostalosti in

oddaljenosti od proizvodnih središč in prometa. To so obenem tudi tisti deli dežele, ki so v tej vojni največ trpeli, največ žrtvovali za našo osvoboditev; zato lahko rečemo, da rešujemo v njih dvojno nalogo, popravljamo ruševine, hkrati pa celimo stoletne rane.

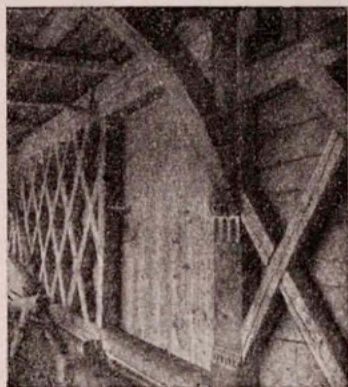

Slika 57. Iz vejevja pletena in z blatom ometana šija nad ognjiščem v Jurčičevi rojstni hiši na Muljavi. To je v osnovi klobučnjak v hiši dimničnega tipa in napa visoke stanovaljske kulturne stopnje v naši primorski hiši.

Slika 58. »Bogkov kot« z lesenim stropom, s prečnikom in »oknom na smuk«; osvetljena površina okna meri 38×40 cm.

Razsežnost osrednjeslovenske hiše je od vseh drugih oblik, ki so na slovenskem ozemlju, največja, saj obsega področje Ljubljane, Celja, Maribora, Celovca, Novega mesta in Kočevja.

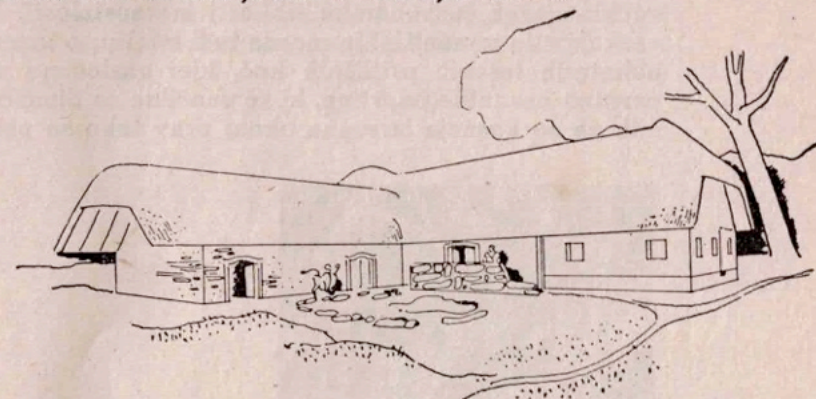

Slika 59, in 60. Narodopisno zanimivi, s čutom za lepoto izdelani primeri lesenih konstrukcij kmetijskih gospodarskih poslopij.

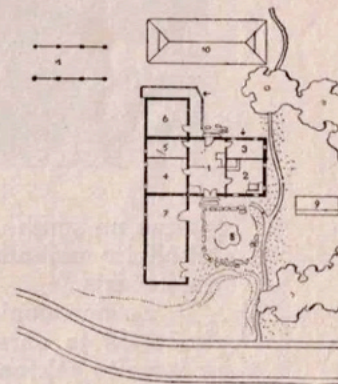
Tlorisna organizacija stanovanjskega dela se ne loči bistveno od njenih sosed, vzhodnoslovenske in alpske hiše. Kakor pri vseh drugih, je vhod v vežo na podolžni strani, nekako na sredini. Prvotno ognjišče

s »šijo«, ki je sestavni del veže, doživlja isto razvojno pot kakor povsod drugod in se vedno pogostejše oblikuje v vežo in s steno oddeljeno kuhinjo. Iz veže drže lesene stopnice, večinoma pa le lestve ali »lujtre« na podstrešje. Na eni strani veže je hiša, na Krškem polju in v Gorjanskem Podgorju imenovana velika hiša, na drugi strani veže pa leži kamra ali štibelec, dostikrat tudi klet ali mala hiša tam, kjer imamo veliko hišo ter zadnjo hišo v Mislinjski dolini.

Slika 61.

Slika 62.

Ubožna kmetijska hiša v Ločni pri Novem mestu z značilnostmi vplivov iz vzhodnoslovenskega območja. Ustroj tlorisa: veža z ognjiščem (1), hiša (2), kamra (3), štibelec (4), špajza (5), kašča (6), hlev (7), gnojišče (8), svinjak (9), skedenj (10), toplar (11). Kašča je bila kasneje dozidana.

V najrevnejših delih dežele z najmanjšimi kmetijami in slabo rodovitnostjo zemlje je močno v navadi majhna, ozka hiša z ognjiščem in hišo in morda še s kletjo, v hribovitih predelih često pod ognjiščem.

Glej sl. 53, 54.

Poseben primer osrednjeslovenske hiše je tako zvana vrhlevna dolenska hiša. Zastopana je zlasti v hribovitih in gričnatih krajih in je zgrajena v nadstropje: spodaj so hlevi in klet, zgoraj pa stanovanjski prostori in kašča. K stanovanjskim prostorom v nadstropju držijo često na dvoriščni strani stopnice, ki držijo na dolg lesen hodnik, gank. Strehe so navadno krite s slamo in imajo vselej čop. Po stopnicah in hodniku, kakor tudi v nadstropnosti poslopja se sicer kaže vpliv vzhodnoslovenske hiše, ki je v mnogo preprostejši obliki zastopana v Beli Krajini, v tlorisnem sestavu pa zasledimo neko podobnost s slovensko alpsko hišo; kljub temu pa ima vrhlevna osrednjeslovenska hiša samostojno obliko.

Glej sl. 56.

V vaseh Gorjanskega Podgorja srečamo zanimivo sožitje vrhlevne hiše z majhno, iz klanih bukovih brun postavljeno hišo, ki ima zamazane stike, pobeljene ali modro pobarvane, ter zidano ostenje v neposredni bližini ognjišča. Poleg vzhodnoslovenskih vplivov, ki jih nesporno kaže posebno omenjena majhna, lesena hiša, se zdi, da je vrhlevna hiša zvezana s trdnejšo kmetijo; nizka, skromna lesena koča, ki dostikrat ne premore v tlorisu več ko dva prostora, pa je večkrat izraz gospodarske šibkosti in zaostalosti. Vrhlevna hiša je vsekakor tu v manjšini in morda tudi mlajša; o tem nas potrjuje ogled nekaterih lesenih pritličnih koč, kjer zasledimo v brunih izrezane prvotne neznatne odprtine, ki so značilne za dimnico, poleg ali preko njih pa so kasneje izrezana okna; prav tako so ponekod še prvotna

Slika 63.

Odročno, nezavarovano stranišče, leglo epidemij in nevarnih obolenj.

»okna na smuk«, ki jih v prav enaki obliki srečujemo v Dobropoljski okolici v majhnih, prizemnih, iz brun postavljenih hišah malega kmeta in kočarja.

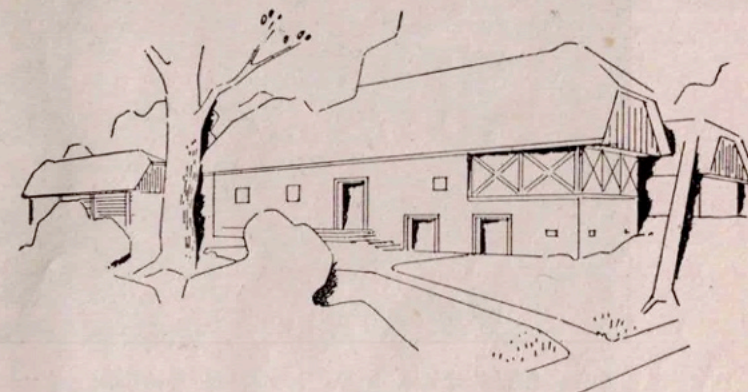
Glej sl. 55. Za narodopisca (etnografa) je posebno zanimiv ogled take borne
Glej sl. 57. koče, ki je ohranila prvotno leseno konstrukcijo (gradbeni sestav)
Glej sl. 58. z izrazito tektonsko (gradbeno stvarno) obdelavo, kakršno smo spoznali že pri prekmurski in belokranjski hiši, s pristnimi, lepimi imeni vseh sestavnih delov in ki je ohranila do malega prvotno opremo ognjišča s šijo, z burklami, grebljo in valjem, s starinsko črno lončeno robo, spominjajočo na predzgodovinske vrče, s stopenco (lesen možnar), izdolbeno iz češnjevega ali orehovega debela, s skledniki in žličniki, ki kažejo le malo ali nič vpliva meščanske umetnosti.

Glej sl. 59, Vse te starožitnosti so zanimive in jih spremljajo dostikrat ne-
60. navadno lepi primeri ljudske umetnosti; zanimive so posebno za narodoslovca (etnologa) in družboslovca (sociologa), katerima nudijo
Glej sl. 61, 62. veliko gradivo za raziskovanje in spoznavanje prejšnjih dob z vsemi usedlinami, ki so se ohranile v današnji čas. Ohranile pa so se tam, kjer so ostali stari pogoji življenja in kjer je šel družbeni in gospodarski razvoj svojo pot mimo hirajočega, zapuščenega podeželja. Vso to nenavadno lepoto starih časov in prejšnjih rodov pa spremljajo brezštevne stiske in težave. Zdravniki in raziskovalci nalezljivih bolezni

(epidemiologi) bodo pritrdili, kako težke so prav v teh zaostalih krajih življenjske in zdravstvene prilike, kako se nenehno bije boj z nalezljivimi boleznimi (epidemijami) in kako jih kljub vsem ukrepom ni mogoče za vselej zatreti, dokler se ne razkužijo zanje plodna tla, iz katerih se o prvi priliki zopet pojavijo; podobno je s tem kakor z ognjem, kjer žerjavica tli pod pepelom in vsak trenutek lahko znova vzplamti požar. Gospodarski strokovnjaki, med njimi v prvi vrsti kmetijski, pa higieniki (zdravstveni strokovnjaki), gradbeniki in drugi ugotavljajo vsak na svojem področju pomanjkljivosti, ki sprem-

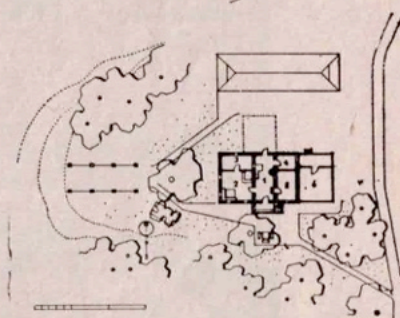
Glej sl. 63.

Slika 64.

Slika 65.

Jurčičev dom na Muljavi je značilen primer osrednjeslovenske hiše. Med vsemi našimi tipi je najbolj slovenski, ker kaže poteze, katerih drugi tipi nimajo, in je mogoče, da se je zaradi gospodarske zaostalosti itd. tu ohranilo nekaj prvotnega slovenskega izraza.

ljajo našo kmetijo in kmetijski dom; vsi soglašajo, da neugodnega stanja ni mogoče odpraviti z izboljševalnimi (asanacijskimi) ukrepi, ampak so potrebne spremembe, ki zadevajo prav osnove naše vasi.

Da se ne bomo preveč oddaljili od stvarine, o kateri to poglavje razpravlja, opustimo za čas razmišljanja o stiskah in težavah naše vasi in se vrnimo k opisu vrst kmetijskih hiš.

V okolici Stične zasledimo kmetijsko hišo enostavnega tlorisa, kjer leži na eni strani veže z ognjiščem hiša, na drugi štibelec. Potreba po drugih stanovanjskih prostorih tod še ni prišla do izraza. V to skupino spada tudi Jurčičeva rojstna hiša na Muljavi, kjer je hiši pridana kamra, na drugi strani veže pa sta štibelec in klet.

Glej sl. 64, 65.

Ne daleč od tod srečamo zanimiv primer pritlične dolenske hiše, s pretežno lesenim stanovanjskim poslopjem in z zidanimi pritliklinami. To je kmetijska hiša v okolici Dobropolj. Organizacija tlorisa je

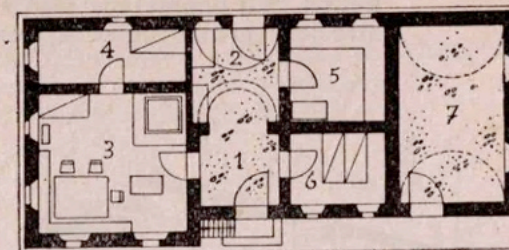
Slika 66. Pritlična kajža v okolici Ljubljane z vplivi alpske hiše. Gradivo stanovanjskega dela hiše je les. Krepak pristrešek varuje ostenje, obenem pa daje zavetje skladovalnici drv.

Slika 67. Kmetška hiša v okolici Podčetrtega z vplivi vzhodnoslovenske hiše.

v bistvu enaka ali vsaj zelo podobna drugim na osrednjeslovenskem ozemlju. Najstarejše hiše so postavljene iz brun z nezamazanimi stiki,

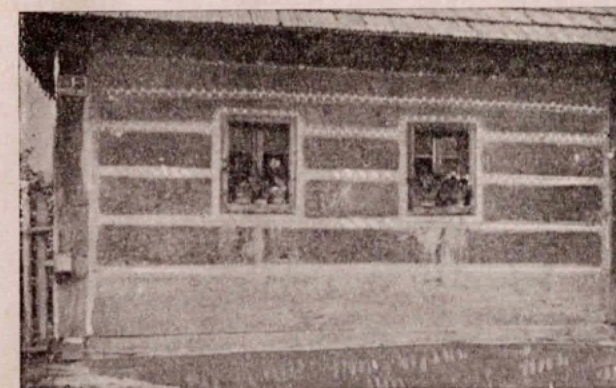
Slika 68.

Kmetška hiša v Dravljah pri Ljubljani. Ustroj tlorisa: veža (1), ognjišče-velb (2), hiša (3), kamra (4), špajza (5), štibelec (6), hlev — sedaj klet (7)

zato pa imajo notranji stenski opaž; okenca so zarezana v dve polovici zmozničenih brun in urejena kot »okna na smuk«. Streha je

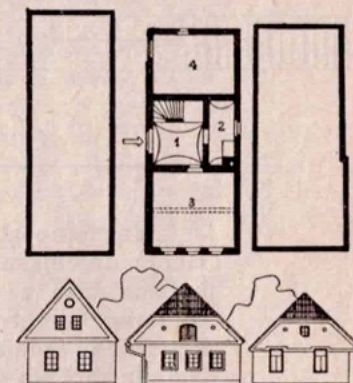
Slika 69.

Tektonska gradnja kmetške hiše na Bičeljskem z zamazanimi dekoriranimi stiki. Vzhodnoslovenski in hrvatski vplivi.

strma, čopasta in s slamo krita ter sega daleč čez ostenje; na čelni strani je z dilami zabita. Poseben vtis daje tej hiši razmerje ne-

Slika 70.

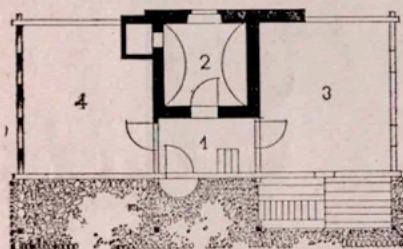
Stare krakovske kmetške hiše v Ljubljani. Ustroj tlorisa: veža (1), kuhinja (2), soba — hiša (3), hlev (4).

navadno krepke strehe in skromnega ostenja hiše. V našem času se nam zdi ta hiša kakor podoba iz pravljice sveta.

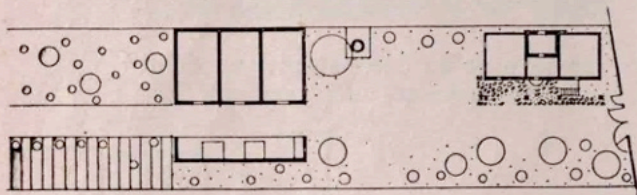
Prav v dobropoljski okolici žive skupno življenje vsaj tri razvojne stopnje. Tu je poleg omenjene še lesena ali zidana in ometana, ponekod tudi neometana hiša s povečanimi okni, z uporabljenim podstrešjem in drugačnim razmerjem med streho in ostenjem.

Slika 71.

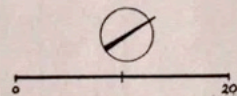

Slika 72.

Slika 73.

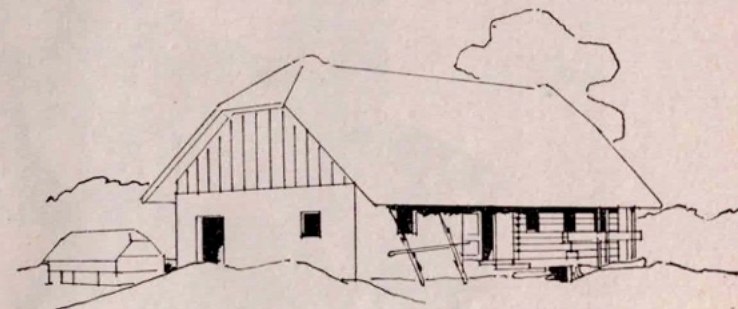
Kmetska hiša v Pobrežju pri Mariboru. Ustroj tlorisa: lojpa (1), kuhinja (2), prednja hiša (3), zadnja hiša (4).

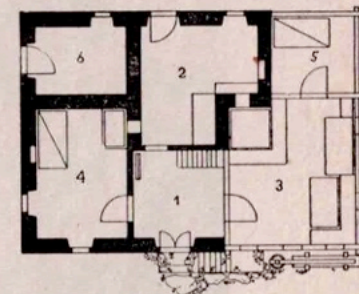
Razvojne stopnje so se hitreje in dosledneje uveljavljale v območju dolenske železnice in glavnih cest. Tamošnja zidana in pobeljena hiša z opečno čopasto streho in z dobro znano trodelno somerno (simetrično) notranjo razdelitvijo ni v osnovi nič drugega kot zidana izdaja stare lesene hiše, ki je na tem predelu Dolenjskega izgnila, brž ko je zavelo novo življenje, ki ga je oznanjala železnica. Ta hiša je torej višja razvojna oblika dobropoljske hiše, ki je zaradi oddaljenosti od prometa ostala do danes taka, kakršna je bila pred sto in več leti.

Poglavje zase je kmetska hiša v Ljubljani in njeni okolici. Proti severu, severozapadu in severovzhodu se hiša v okolici Ljubljane naslanja na alpski tip; proti zapadu uhaja v njeno ozemlje že pri Podpeči preko Logatca vpliv škojeloško-cerkljanske hiše, proti jugovzhodu pa sega vanjo osrednjeslovenska hiša. Stare krakovske ribiške in trnovske čolnarske hiše pripadajo k osrednjeslovenskemu tipu. Stara krakovska hiša ima v sredini vežo v obokanim ognjiščem; Glej sl. 66. Glej sl. 68. Glej sl. 70.

Slika 74.

Slika 75.

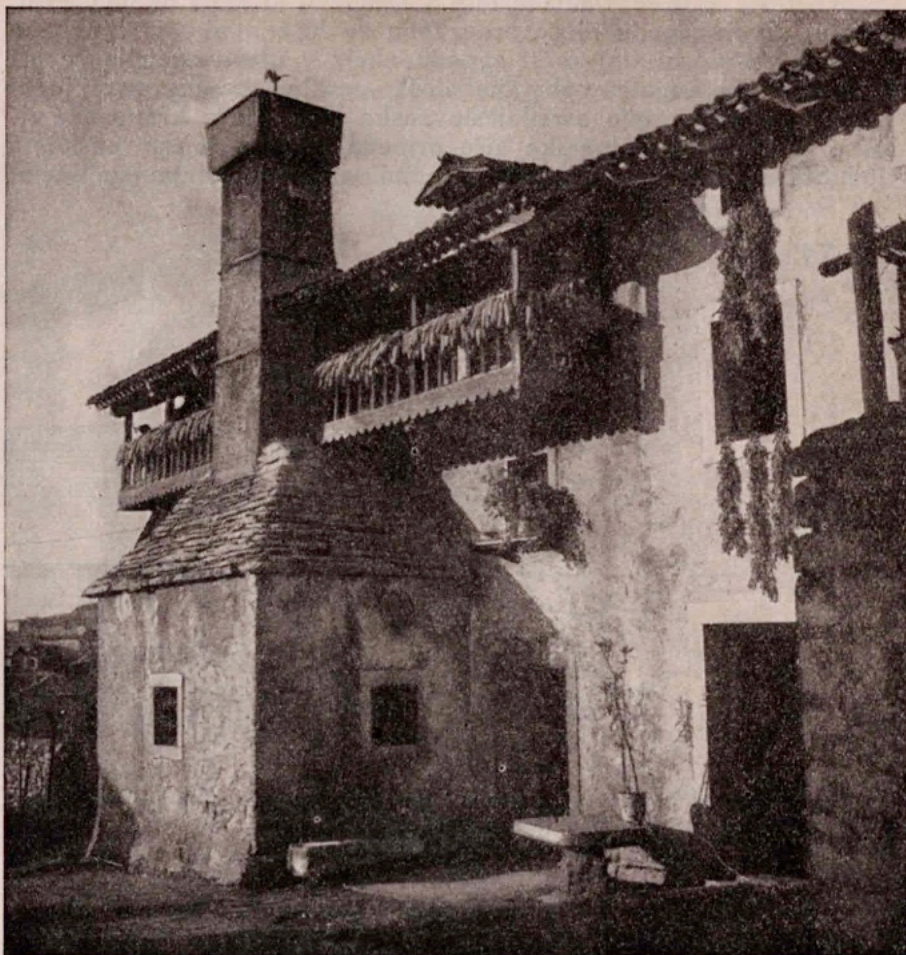
Preprosta samotna kmetija na Tolstem vrhu nad Doličem z vplivi alpskega hišnega tipa. Ustroj tlorisa: lojpa (1), kuhinja (2), hiša (3), zadnja hiša (4), štelc (5), klet (6).

na desno držijo vrata v hišo in od tam v kamro, na levo pa v štelc. V podstrešju je senik z odprtino na čelni, ulični strani, skozi katero zmetavajo mrvo naravnost z voza.

Osrednjeslovenska hiša pa ni omejena le na dolensko območje; razteza se prav tako v južno Štajersko, kjer zajame območje Celja in Maribora s pohorskim obrobjem, od tod pa se razteza po gornji Dravski dolini prav na Koroško, v Celovško kotlino. Na hišah v okolici Maribora se poznajo vplivi vzhodnoslovenske hiše, pojavljajo se tu in tam celo nabijanice; v zapadno ozemlje gornje Savinjske in Mislinjske doline pa sega vpliv alpske hiše. Sem pa sega tudi še poseben tip s prastaro tradicijo, hiša dimničnega tipa. Glej sl. 67, 69. Glej sl. 71, 72, 73. Glej sl. 74, 75.

Na Štajerskem je zastopana namesto veže lopa, lojpa, loupa, v kateri se verjetno zrcali razvojna pot hiše, ki se je razvila iz enoceličnega prostora, dimnice, z dodatkom odprte lope.

V celjskem področju je zastopana zlasti vrhlevna hiša. Tod prideš iz loupe v kuhinjo, na levi strani so vrata v veliko hišo, na desni pa v malo hišo. Nad štalami je lesena shramba, ahker, pred njim na zunanji strani pa gank.

Slika 76.

Kmetska hiša v Spodnjem Kobdilju.

5. Primorsko-mediteranska hiša

Glej sl. 76.

Naše Primorje in Goriška pripadata območju sredozemske kaminske hiše. Poglavitna njena značilnost je kamin. Glavni in največji prostor, prvotno tudi edini prostor je kuhinja z razsežnim, nizkim, kamnitim in skrbno urejenim odprtim ognjiščem. Tu se kuri in kuha, največ v kotlu, ki visi s stropa na verigi. Nad ognjiščem je prirejena napa, lesena naprava, ki lovi dim in ga odvaja v zidan dimnik, kamin. Kamin je često izmaknjen iz hišnega tlorisa in daje zunanji arhitekturi viden poudarek. Okoli ognjišča so klopi, tu se odigrava družinsko življenje, zlasti v zimskem času. Okoli nape so

na treh straneh nameščene police za posodje, nad napa pa visi s stropa pršut. Sobe so večinoma v nadstropju.

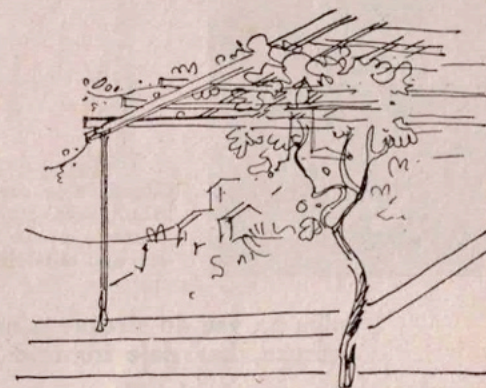
Gradivo sredozemske hiše je kamen. Značilna je streha, ki je zelo položna in krita z opečnimi žlebniki, žlebaki, korci ali kopami, ki so v krajih, kjer divja burja, obloženi s kamni. Arhitektura sredozemske hiše izraža visoko stopnjo oblikovanja. To zaradi tega, ker so

Glej sl. 77.

Glej sl. 78.

Glej sl. 79.

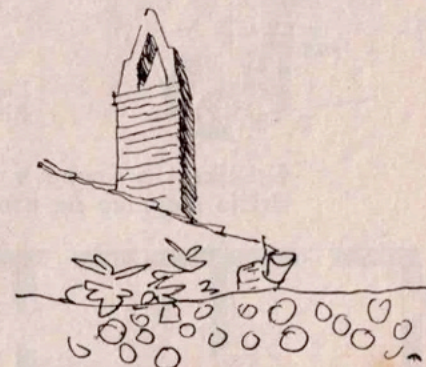
Slika 77.

Motiv iz primorskega selišča.

uporabljali obdelani kamen. Njegove svojske konstrukcije in oblike pa slone deloma na arhaičnem (prastarem) in antičnem (staroveškem) izročilu. Pri obnovi naših primorskih vasi moramo to klasično (plemenito staroveško) izročilo upoštevati, se z njim okoristiti in omogočiti ljudstvu, da bo na novih družbenih osnovah znalo uporabljati dragoceno dediščino in jo razvijati do vedno višje kulturne stopnje.

Slika 78.

V zunanji podobi primorsko-mediteranske hiše ima važno vlogo kamin, ki je često izmaknjen iz hišnega tlorisa.

Elementi te arhitekture se ne razlikujejo od onih, s katerimi je renesansa ustvarila velika, s humanističnim (plemenito človečanskim) duhom prepojena dela.

V kobaridskem področju srečamo kmetski dom s stanovanjskim delom in hlevom v zaporedju. V pritličju je kuhinja z eno ali dvema sobama. V kuhinjo se pride naravnost od zunaj. Ognjišče je za spoznanje dvignjeno od tal in prislono k steni s kaminom. Kuhinja je

Glej sl. 80, 81.

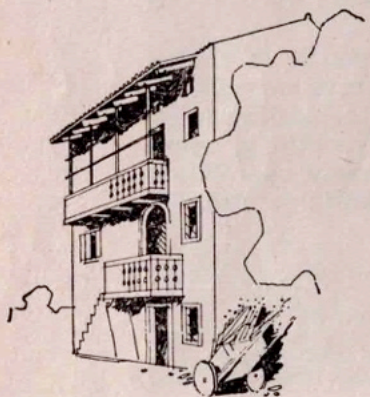
počesto tlakovana z opeko. V njej so lesene stopnice, ki držijo v nadstropje. Na zunanji strani, v višini nadstropja je lesen gank, nad

Slika 79.

Ognjišče je osrednji prostor v primorski hiši. Na kamnitni ploščadi prasketa ogenj, nad njim visi na verigi kotliček; dim se usmerja preko nape v kamin. Okrog nape so razporejene police, na njih skodele in posodje, od lesenega stropa visi pršut.

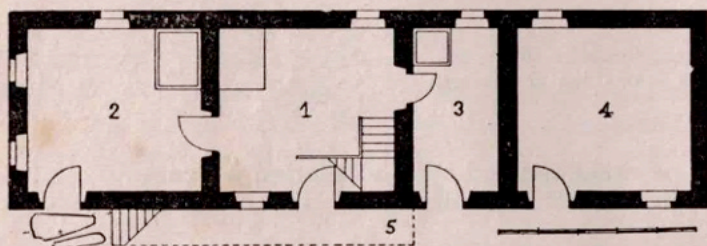
njim pa vse do strešnega napušča lesene late, pripravljene za sušenje koruze, kar daje kobaridski hiši posebno značilnost in slikovitost.

Slika 80.

Lepota kobaridske kmetske hiše je posledica sožitja značilnih alpskih in primorskih elementov.

Dostikrat so sobe v nadstropju dostopne le z ganka, s katerega držijo stopnice na prosto. V podstrešju so kašča in druge shrambe,

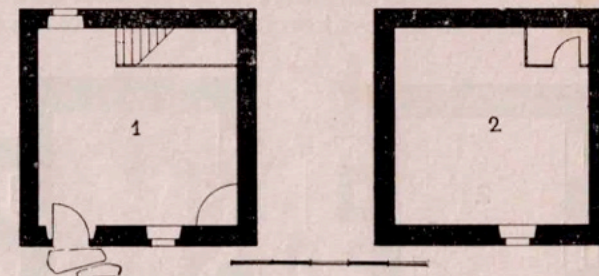
Slika 81.

Tloris kobaridske hiše.

zračene skozi majhne odprtine. Streha je srednje položna in dvokapna, krita pa s korci ter sega s svojim napuščem čez lepo izrezljani gank.

Gradivo kobaridske hiše je kamen in les. Kamnitna arhitektura zunanjščine je zastrta z lesenimi ganki, z latami in s trto, ki se spenja po njih.

Slika 82.

Tloris preproste vipavske hiše.

K stanovanjskemu delu hiše je priključen v pritličju hlev, nad njim pa je senik. Značilna za kobaridsko hišo sta njena dolžina in

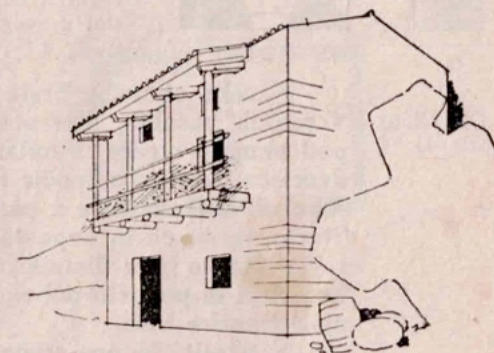
Slika 83.

Primorska hiša v okolici Trsta je zgrajena v dosledni kamnitni gradbeni tehniki; njeno funkcionalno in lepотно oblikovanje je izraz visoke stanovanjske in kulturne stopnje.

ožina; zelo redko naletimo v tem področju na hišo kvadratičnega tlorisa.

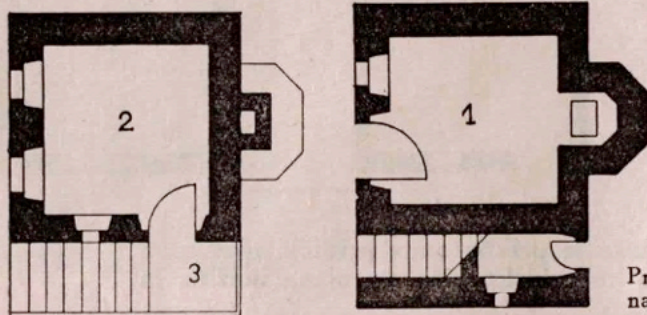
Slika 84.

Prav takšne odlike ima kmetska hiša v goriški okolici; pri nji izzvenevajo alpski vplivi iz gornje soške doline.

Kobaridska hiša predstavlja prehod mediteranskega tipa hiše v alpski tip.

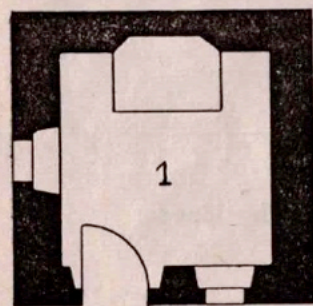
V Vipavski dolini ima stanovanjska hiša v prizemlju kuhinjo in hišo, v nadstropju pa spalnice. Kuhinja je dostopna naravnost od zunaj, ognjišče je prav takšno, kakršnega smo spoznali v kobaridski hiši in je značilno za vse sredozemsko območje. V podstrešju je kašča; stranišče je izven hiše. Gradivo je kamen, strehe so položne in krite s korci. Tudi tu ima hiša večinoma v nadstropju lesen gank.

Slika 85.

Preprosta koprška kmetijska hiša z nadzidanim nadstropjem.

Prvotno vipavsko hišo predstavlja nadstropna zgradba kvadratnega tlorisa, kjer je v pritličju v vsej razsežnosti kuhinja z ognjiščem in lesenimi stopnicami v nadstropje z eno samo sobo. Na zunanjsčini je gank z latami za sušenje koruze.

Slika 86.

Prvotna koprška hiša je bila enolična, imela je en sam prostor z »vojniščam«.

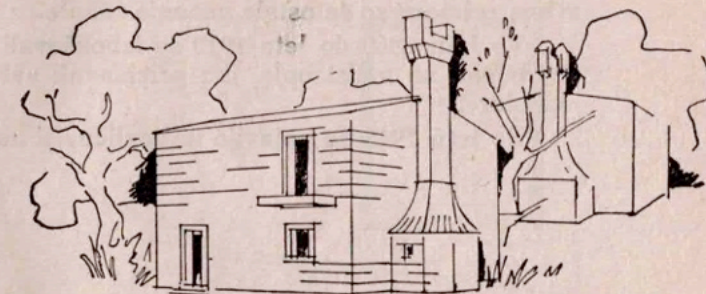
Kraško območje Trsta in Gorice predstavljajo kmetijske domačije v redkih naseljih, kjer sta pogosto stanovanjski in gospodarski del pod skupno streho, vendar tako, da oblikujejo trije kraki osrednje dvorišče. Kraško območje Postojne in Senožeč pa označuje enostaven simetričen tloris hiše z osrednje ležečo, od zunaj dostopno kuhinjo. Streha je strma in čopasta in je bila prvotno krita s slamo. Najstarejše hiše so brez dimnika in si dim išče izhod skozi vrata. Zidovi so kamniti in pogosto pobeljeni. V tej hiši zasledimo posebnosti osrednjeslovenske hiše.

V okolici Kopra srečamo majhno nadstropno hišo. Od zunaj se pride v vežo, na levo v kuhinjo z ognjiščem, na desno v shrambo in v klet. V nadstropju so spalnice in kašča. Posebnost te hiše je kamin, ki plastično moli iz hišnega talnega načrta.

Vodja tehnične baze v Kopru je opisal preprosto slovensko kmetijsko hišo in njen razvoj v okolici Kopra takole:

Pred letom 1800 so ljudje živeli v največji revščini, stanovali so v pritličnih hišah, ki so bile zidane iz samega sivega kamnja in

Slika 87.

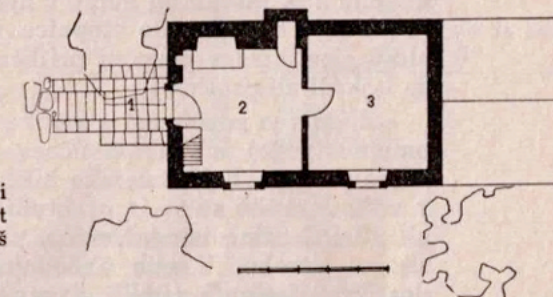
Koprške hiše s plastično podarjenimi kamini.

blata. Niso bile ometane ne zunaj ne znotraj ter so imele en sam prostor z »vojniščam«. Krite so bile s kamnitimi ploščami, vrata so bila izpod 1,80 m visoka in odprtina oken ni presegla 20×30 cm. Strop so predstavljale krevljaste gredi, na katere so nalagali vejevje in bičevje.

Slika 88.

Slika 89.

Klasično čista je v svoji kamnitni gradnji istrska hiša. Ustroj tlorisa: spodaj sta klet in hlev, zgoraj po stopnicah (1) prideš k ognjišču (2) in v kamero (3)

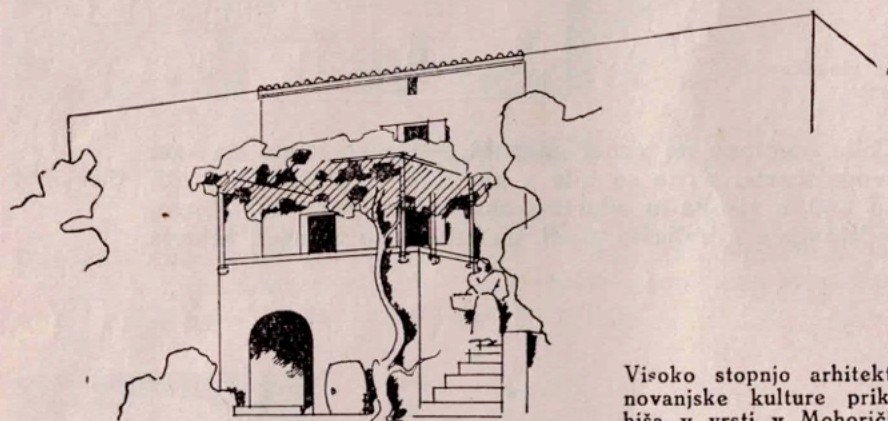
Hiša, ki še hrani nad vrati letnico 1800, je bila zidana po istem načinu z razliko, da je imela tudi prvo nadstropje, ki je bilo dostopno po kamnitih zunanjih »škalah« z »baladurjem«. Tako je bila hiša deljena v dva prostora, »kuhnja« v pritličju in »kamra« v nadstropju.

Na gole grede so polagali deske, to je bil strop in pod. Okna so še ostala majhna, to je 20×30 cm. Take hiše zasledimo še danes tudi v Vipavski dolini.

Po letu 1830 so pričeli zboljševati tudi druge pritlične enocelčne hiše s tem, da so jih dvigali v nadstropja in krili z žlebcami (korci). Tudi v tem primeru so še ostale zunanje »škale« z »baladurjem«.

Po letu 1860 do leta 1910 so izboljševali hiše na ta način, da so jih dvigali za nadstropje, jim prizidavali »škale« z »baladurjem« in »fugoler«.

Po letu 1918 se pojavijo najrazličnejši načini zidanja.

Slika 90.

Visoko stopnjo arhitekturne in stanovanjske kulture prikazuje istrska hiša v vrsti v Mohoričih pod Učko.

Glej sl. 88, 89.

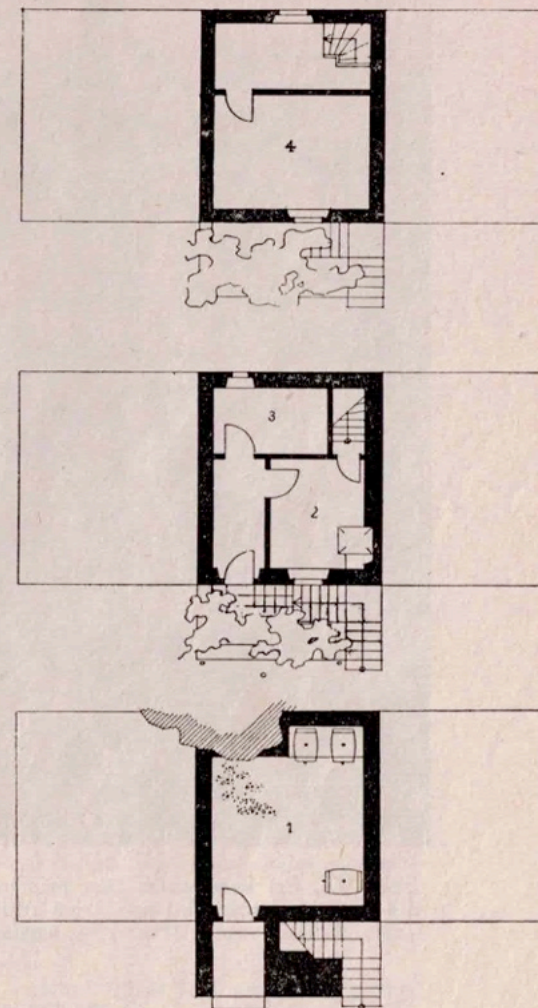
V kvarnerskem Primorju, okrog Opatije, Lovrane in Moščenic je zastopana zanimiva oblika kmetske hiše z značilnimi ostalinami prvotnih prebivalcev Liburnov. Posebnost so krepko poudarjeni obokani vhodi v kleti, ki močno izstopajo iz hišnega tlorisa in oblikujejo v višini nadstropja teraso, skot, prekrito z brajdo. Pogosto drže kamnitne, lepo oblikovane stopnice naravnost v nadstropje, kjer je kuhinja z ognjiščem in napo, v njenem nadaljevanju pa soba, kamera. Iz kuhinje drže lesene stopnice v podstrešje. V pritličju so kleti in hlevi, dostikrat v posebni pritlični dozidani zgradbi; pod stopnicami so kokoši ali prašiči.

Glej sl. 90, 91.

Zanimivo posebnost z visoko stopnjo arhitekturnega (stavbarsko umetnostnega) in urbanističnega (naselbinsko gradbenega) pojmovanja predstavljajo kmetske hiše, ki so nadstropne in so postavljene v vrsti. Razvile so se iz prvotnih družinskih zadrug; v njih bivajo tri ali štiri družine istega imena, sicer med seboj ločen, vendar pod skupno streho. V njih občudujemo razumen naslon na brežovito, dostikrat skalnato zemljišče, izrazito lego na meji dveh kultur, rodni in jalovih kraških tal, jasno razčlenbo teras s kulturami nižje hiš, presenetljivo obvladovanje strmin z lepo izpeljanimi, dostikrat v skalo vsekanimi stopnicami. V pritličju je od zunaj pod skotom skozi obokan prehod dostopna klet; v njej so sodi in pridelek, v njej se stiska

grozdje in kuha žganje. V nadstropje drže na zunanji strani kamnitne stopnice na skot, teraso, pokrito z brajdo, od tod se pride v vežo in iz nje v kuhinjo z napo in v shrambo. Po posebnem stopnišču pridemo v višje nadstropje, kjer je prostorna spalnica, kamera s srednjim

Slika 91.

Tloris liburnijske hiše.

Ustroj tlorisa: spodaj je klet (1), v prvem nadstropju je ognjišče (2) in kamerina (3), v drugem nadstropju je prostorna kamera (4).

prostorom, ki služi tudi za spalnico. Ko bodo te hiše dobile vodovod in elektriko in bo njihov ustroj izpopolnjen s kopalnico in straniščem, bodo predstavljale vzorno rešitev zadružne kmetske hiše našega vinorodnega Primorja. Morda bo dragocena arhitekturna dediščina našega Primorja celo tvorno sodelovala pri preoblikovanju kmetske hiše na Slovenskem sploh. Njen vpliv, ki je opazen v gornji Soški dolini, kjer je združitev alpske in sredozemske hiše rodila udoben in lep kmetski dom, nas v tem potrjuje.

Glej sl. 92.

Slika 92. Pri kaminskem tipu primorske hiše je kamin, dimnik, važen sestavni del hišnega ustroja. Kot poudarjen arhitekturni plastični element je lepo oblikovan v zasnovi in členitvi.

6. Dimnična hiša

Med najstarejše hišne tipe na slovenskem ozemlju spada dimnična hiša z dimnico, dimnjačo, dimenco ali dimanco, ki je hkrati kuhinja, spalnica, delavnica, dnevni prostor in prostor za živino. Na sredi ali v kotu stoji prosto ognjišče, imenovano zid, kamen; nad njim je često z ilovico zamazan lesen klobučnjak, ki lovi dim. V dimnici ni niti kahlaste peči niti dimnika; dim odhaja skozi majhne stenske odprtine pod stropom. Poleg prostega ognjišča je krušna peč. Dimnici

je bila v teku razvoja dodana lopa, loupa ali lojpa, ki je bila prvotno prava odprta lopa in je nudila potreben pristrešek za hišna opravila ob slabem vremenu. To je bilo prvotno prebivališče živinorečca; v njej živi izročilo davnih časov izpred slovenske naselitve. Ohranila se je v najbolj odročnih krajih Pohorja in Kobanskega, kjer jo zasledimo v vseh mogočih razvojnih stopnjah.

Slika 93. Preproste oglarske kolibe in pastirski stanovi so nam v pomoč pri preučevanju razvojne poti kmetijske hiše. Les je bil poleg pletenja osnovno gradivo pri prvotnih domovih, potem ko je človek stopil na plan iz skalne dupline.

Prav dimnična hiša nas kot ostalina prastarih časov silí k razmišljanju o razvoju kmetijske hiše sploh.

Ko so naši davni predniki pred kakimi 1400 leti zapustili svoja prvotna bivališča v Zakarpatju in se naselili v novi domovini, so prinesli s seboj svojo naselbinsko tradicijo, ki je bila v marsčem različna od one, kakršna se je pod danimi okoliščinami morala razviti v novi domovini. Ni znano, kakšno naselbinsko tradicijo so stari Slovenci prinesli s seboj; prav tako ne vemo dosti o prvotnih naseljih in hišah v naši domovini. Naša arheologija (starinoslovje), opoena s poletom nove dobe, bo v sodelovanju z raziskavanji v drugih slovenskih deželah brez dvoma razpršila temo, ki zagrinja našo prošlost, in nam podala poleg drugih važnih ugotovitev tudi pojasnitev na-

Slika 94. Značilni so pastirski stanovi na Veliki planini z jajčastim tlorisom, ki so vse do danes ohranili morda še prastaro obliko in gradbeni sestav v razvoju hiše.

Slika 95. Vhod v prvotne domove na prvi razvojni stopnji je bil dvignjen od tal, tudi ta koliba je zgrajena v prvotni gradbeni tehniki.

stanka in ustroja prvotnih naselij in domov. Do danes še ni bilo odkrito nobeno prvotno slovensko naselje niti prvotna hiša ali koča,

Slika 96.

Pojav peči je povzročil vidne spremembe v ustroju kmetijske hiše.

dasi so bila odkrita nešteta grobišča in grobovi onega časa. Upravičena je do neke mere domneva, da so stala prvotna naselja prav tam,

Slika 97. Celo pri pastirskih stanovih na Jamnikih, ki so nanizani vrh pašnikov, zaznamo določeno težnjo po naselitvenem sistemu.

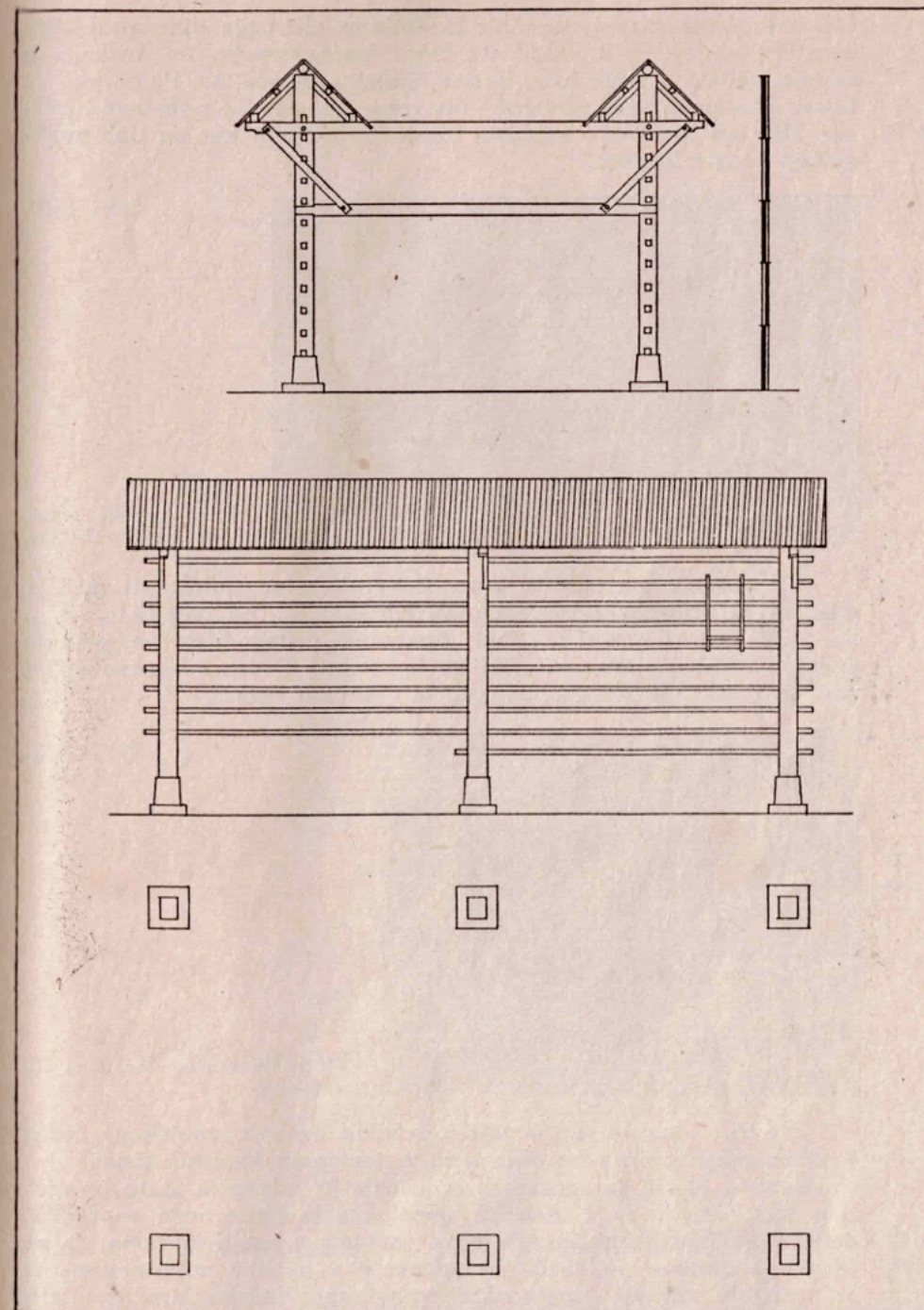
kjer stoje nekatera današnja, da je torej verjetna neprekinjenost naselitve; poleg tega je verjetno tudi, da so si naši predniki postavljali

Slika 98. Krepko stoji v svoji čisti gradnji kozolec, spomenik ljudske ustvarjalne sile.

Glej sl. 93. lesene hiše. Tip take preproste hiše nam prikazujejo oglašarske koč
 Glej sl. 95. in kolibe v naših gozdovih in pastirski stanovi na naših planinah. Tu je zgradba lesena, navadno sestavljena iz brun. Na sredi stana je ognjišče, zloženo na štiri vogle iz kamnov, ki so vezani z ilovico, na vrhu pa obdani z lesenim oklepom. Ob steni je na nekoliko vzvišenem prostoru pograd, urejeno ležišče za pastirja. Morda je tak potomec starinske hiše ohranjen v pastirski koči na Veliki Planini. Podobne hiše je odkrila arheologija (starinoslovje) iz keltskih in ilirskih časov v Pošteli in na Vačah.

Preprosta lesena ali kamnitna hiša z odprtim ognjiščem na sredi enoceličnega prostora je bil na splošno kmetijski dom tudi v srednjem veku. Prvo razširjenje je doživela hiša, ko se je podaljšala streha nad vhodom in je nastala lopa; kasneje se je iz nje razvila veža.

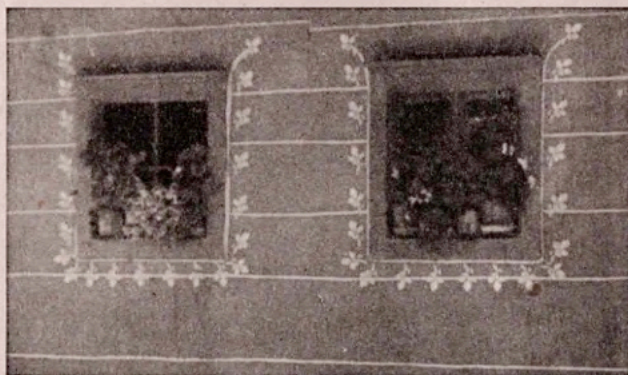

Slika 99.

Dvojni stegnjeni kozolec.

Od tod je šel razvoj naprej z dodatkom glavnega stanovanjskega prostora »hiše«, tudi »kahlaste hiše« imenovanega, do prednje in zadnje, velike in male hiše, kamre, štibelca, kašče itd. Pojav peči je konec srednjega veka povzročil bistveno spremembo v sestavu kmet-ske hiše (od tod naziv kahlasta hiša). Prej je bilo kar na tleh neob-zidano prosto kurišče.

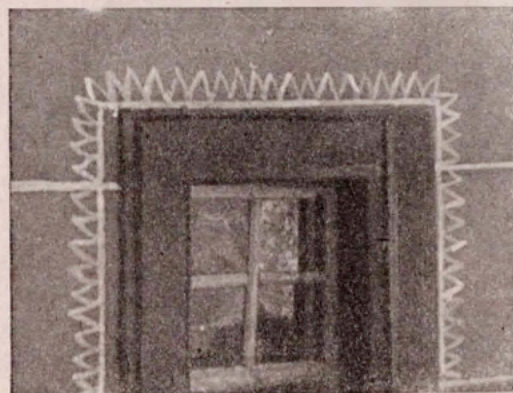
Glej sl. 96.

Slika 100.

Motivi ljudske umet-nosti na Bizeljskem.

Pri razvoju kmet-ske hiše na Slovenskem so sodelovali različni činitelji: izročilo, prineseno iz prvotnih bivališč, pa tudi tisto, ki so ga našli Staroslovenci v novi domovini; prilagoditev na prirodo selišča; kasneje vplivi doseljencev iz srednje Evrope; končno vplivi sosednih pokrajin ter gospodarski in družbeni razvoj.

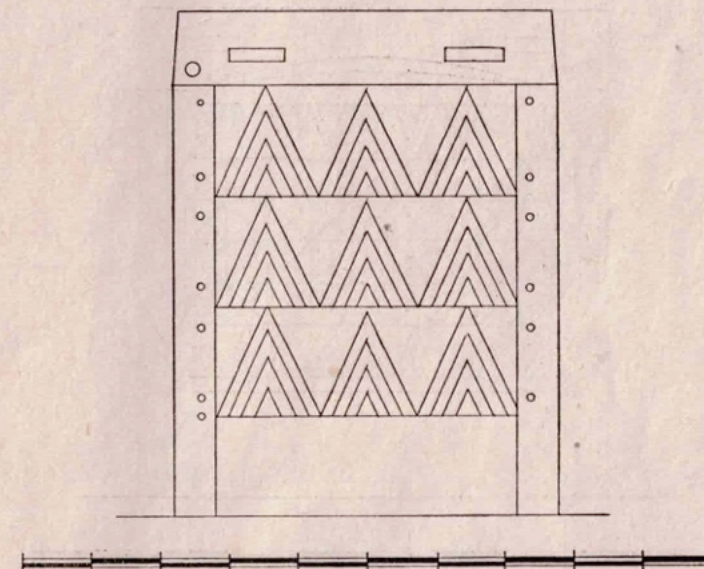
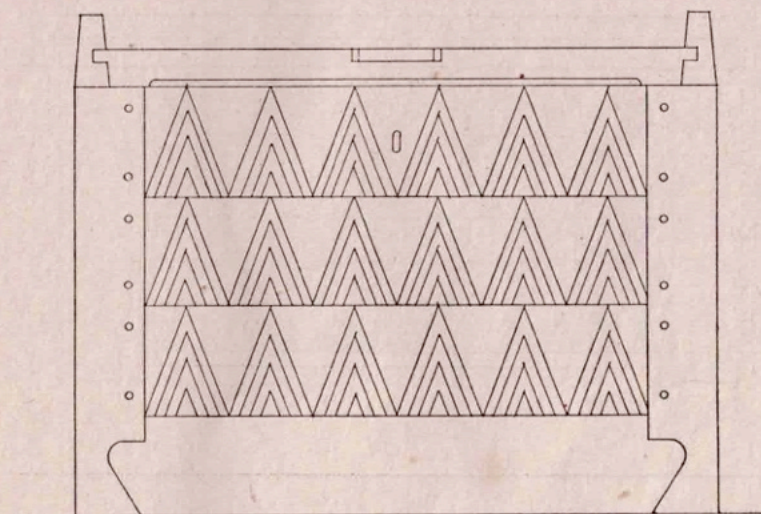

Slika 101.

Motiv ljudske umetnosti na Bi-zeljskem.

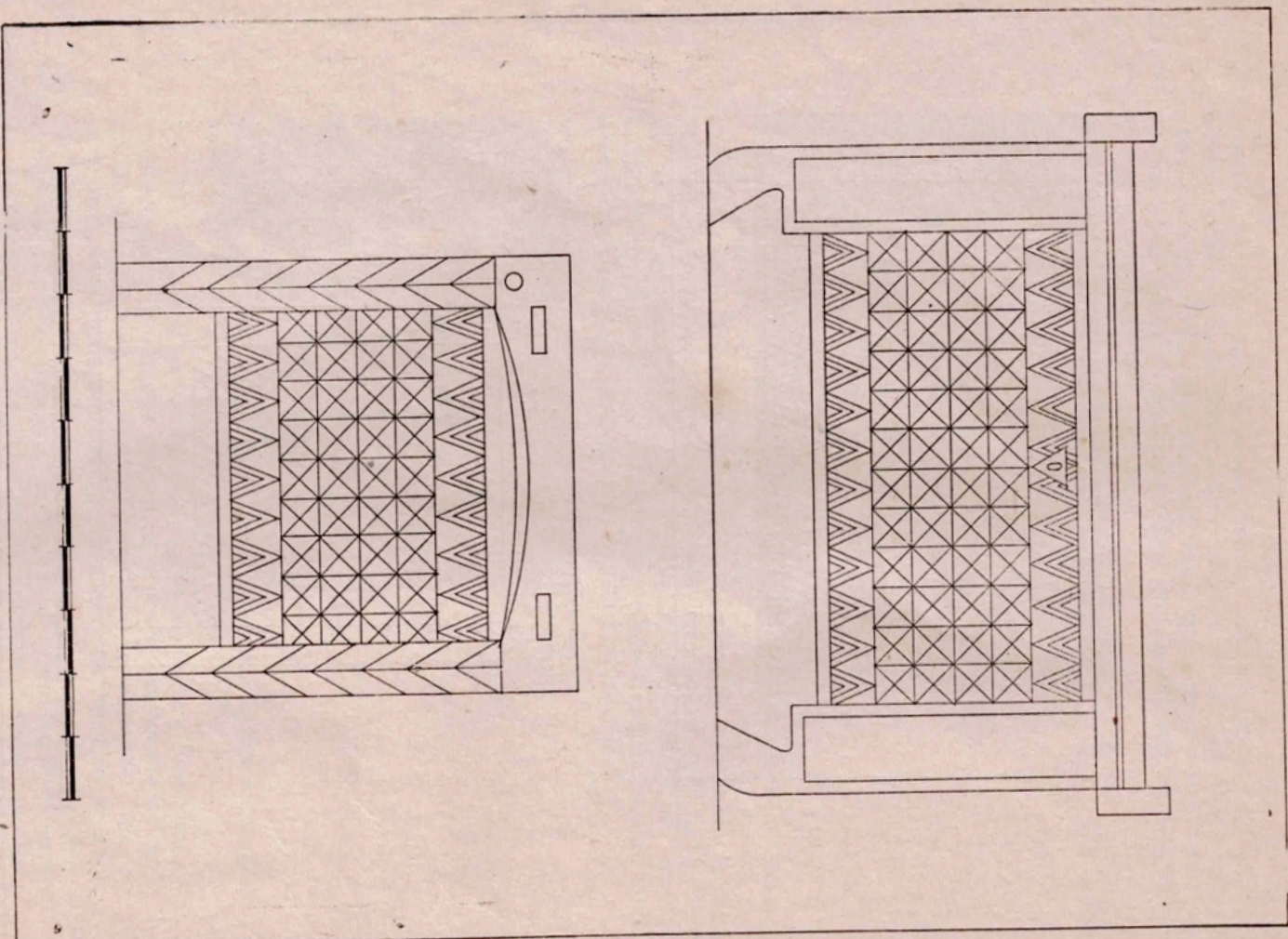
Glej sl. 97,
98, 99, 100,
101, 102,
103, 104.

Prav posebno so se zamajale prvotne osnove kmet-skega doma z odmiranjem graščinske oblasti in z nastopom kapitalističnega go-spodarstva, ki sta ga spremljali industrija in železnica. Zato bo mo-rala tudi naša doba, nositeljica socialnega in kulturnega napredka, dati kmet-skemu domu in vasi novo vsebino, a paziti moramo, da se gradbena obnova podeželja ne sprevrže v nasilno novotarstvo, ki bi preziralo zdravo, umetnostno pomembno ljudsko izročilo. Zato naj se prehod na višjo gospodarsko in kulturno stopnjo izvrši z naj-tesnejšim sodelovanjem ljudstva in dobrih strokovnjakov.

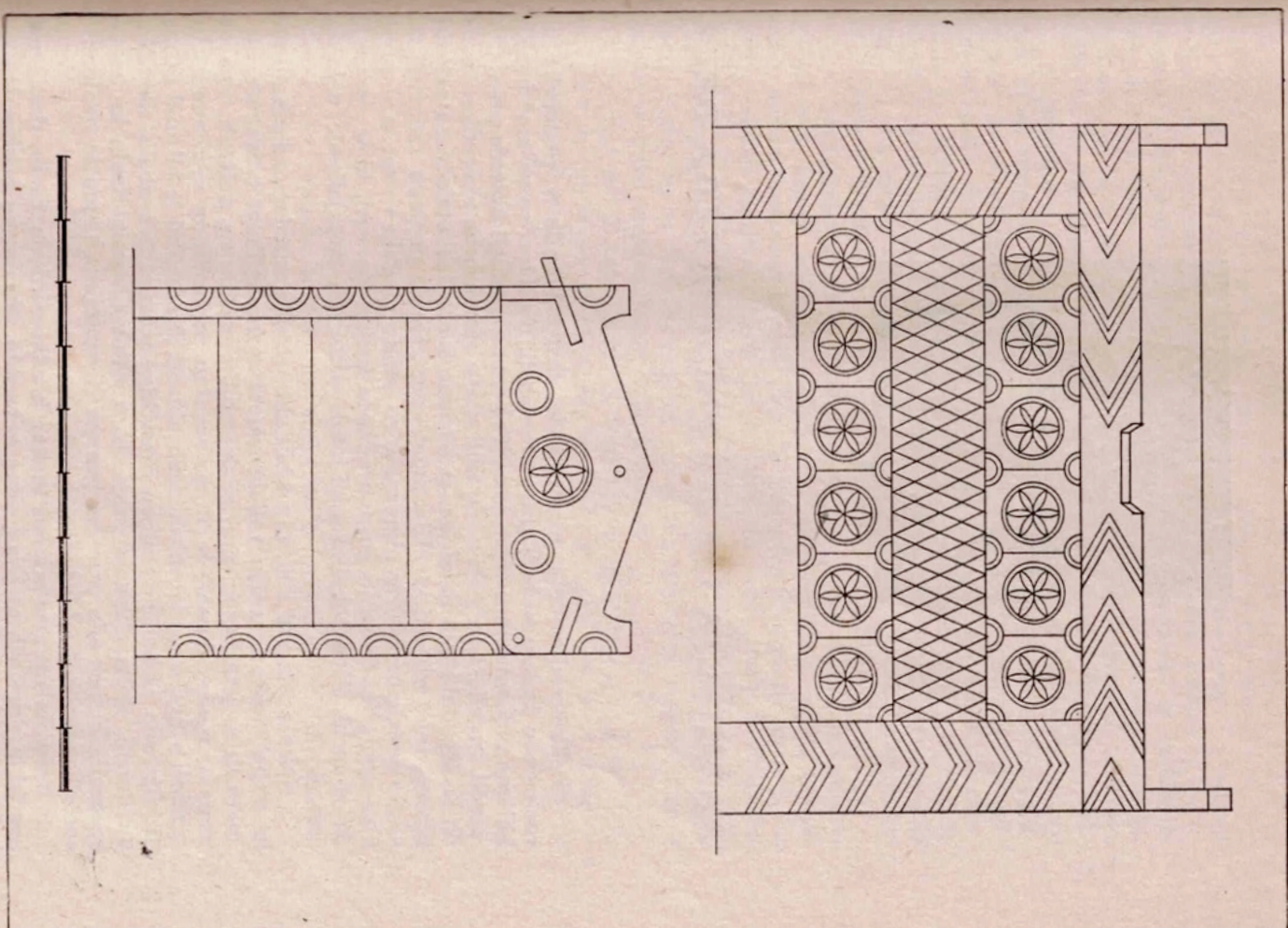
Slika 102.

Panonska skrinja.

Slika 103.

Panonska skrinja.

Slika 104.

Panonska skrinja.

RAZMIŠLJANJE H KONCU PRVEGA DELA

Veliko radovednih romarjev je doslej krenilo v podeželje in razkrivalo čudesa naše ljudske umetnosti. Nekateri so na moč hvalili idilično življenje na kmetih, z nerganjem so obsojali kršenje prastarih izročil, hoteli bi za večno ohraniti staro stanje brez napredka; motil jih je štedilnik v kuhinji, saj je vendar šija z lesketajočo se sajasto plastjo tako slikovita! Milo jim je postalo ob pogledu na majhna, s kito nageljnov zastrta okenca, ki so boječe gledala v svet in se pred njim zapirala. Obsojali so naprednega kmeta na vasi, ki je spoznal, da so pridobitve tehnike tudi zanj prispevek za olajšanje dela in naporov.

Nekateri izmed njih, ki so bili oboroženi z znanjem, so planili na kmetske ganke in razkrivali brezštevilno raznolikost balustrov, občudovali so preslice in prerisavali oblike srčkov na polknihi. Vso to pisano robo so doma ocedili, jo spretno prikrojili za meščana in jo spravili v svet s podporo najvišjih oblasti. Med njimi je bil tudi eden, ki je morda najbolj na drobno zvončkljal o lepoti slovenske narodne umetnosti, dokazal pa je svojo iskrenost v usodnih dneh, ko se je spomnil, da pripada prav za prav k herenfolku, ki mu je nacional-socializem najvišja blagovest.

Državna uprava pri nas je kar uradno skrbela za to, da se na kmetskih domovih ni prav nič spremenilo. Neizčrpna zakladnica za kulturne pustolovce je bila prav alpska hiša na Gorenjskem, to je tam, kjer je bilo za lagodno življenje popotnika dobro preskrbljeno.

Kaj bi z Belo Krajino in zapuščeno Dolenjsko s slabimi cestami, z mučno vožnjo po železnici, pa s Štajersko z nezadovoljnimi in »pokvarjenimi« viničarji, da o Prekmurju niti ne govorimo. Ta vnema je šla celo tako daleč, da je postala čopasta streha simbol in se je po ukazu vgnezdila tudi na poslopjih, ki so nastajala iz sodobnih potreb, na hotele, industrijske zgradbe in celo na transformatorje. Ukazano je bilo, da mora narodna umetnost oplemeniti sodobno tehniko, so pa obenem ovirali pridobitvam tehnike dostop v vas.

Vzporedno s temi obrambnimi prizadevanji pa je šel razvoj na vasi kljub temu svojo pot; kapitalizem, ki se je zasedal v večjih centrih, je začel tipati v podeželje. Na vasi se je ustvarjal iz najpremožnejših kmetov, zlasti še iz prišlekov, vršiček, vaška buržoazija. To spremembo v kmetskem družbenem sestavu je povzročilo propadanje srednjega kmeta in popolno obubožanje kajžarjev, vaških proletarcev, ki jih zemlja ni mogla več preživljati in so odhajali za zaslužkom v tovarne in na sezonsko delo v daljne kraje.

V drugi polovici prejšnjega stoletja, ko so se začele te poteze vedno trše kazati, je v osamelosti potekalo življenje enega izmed naših najbolj kremenitih mož. Sam je bil rojen na kmetih in je že v rani mladosti spoznal, kako trd je kmetski kruh, kako je zatirano in izkoriščano kmetsko ljudstvo. Prežet z resnicoljubnostjo in nepomirljivim sovraštvom do vseh izkoriščevalcev, je romal po Gorjanskem Podgorju in Beli Krajini in razkrival stiske in tegobe, hvalil odlike in bičal napake kmetskega ljudstva.

Ta mož je bil Janez Trdina. Sam pravi: »Rodil sem se leta 1830 od prostih, poštenih staršev. Iz kmečkih razgovorov sem srkal v otroških letih sovraštvo zoper gospodo. To je bila tedaj moja prva politična šola.«

Ne bi mogli bolje spoznati prilik našega podeželja v morečem razdobju porajajočega se kapitalizma kakor v spremstvu tega moža, ki mu je bila odvrtna prav tako malomeščanska oholost in licemerstvo, kakor izrodek ginečega fevdalizma. Mogli bi skoro trditi, da je Trdina čutil orjaški razredni boj, nepomirljiv boj dveh razredov, izkoriščevalcev in izkoriščanih. Brez lepotnih dodatkov je z močjo realista razgrinjal probleme podeželja, pogledal je v zadnjo bajto obupanega kajžarja in v dvorec kmetskega mogotca. Pustimo ga, naj sam spregovori o tem, kar je spoznal na vasi!

»Nihče se ne bo čudil, ko te okolnosti premisli, da stanuje v Podgorju velika revščina, ki sili občutljivega popotnika na globoko pomilovanje in včasih tudi na jok. V premnogih hišah pogreša prve potrebe in pogoje človeškega življenja. Namesto skladov drv leže pred vrati dva, trije krepelci, v kašči dostikrat ni zrnja, v loncih ne za cvirek zabele, za moko se ne sme niti vprašati.«

»V podgorskih kočah ne išči ne poda, ne zrcala, ne ličnih podob, ne čednega pohištva, skratka niti lepotine niti udobnosti. Prosto in praznino se še Dolenjci čudijo, ki se sami nikakor ne morejo pohvaliti z obilnostjo in gosposčino. Več kakor ena postelja se ne nahaja skoraj v nobeni hiši, pod glavo si vržejo kake cunje, pa lahko noč! Še s'ajše pa se spi na mrvli ali slami, poleti pa je dobro tudi pod kozolcem ali

za kakim plotom, če ni drugače. V marsikateri hiši nisem našel nobene postelje. Za razloček in v znamenje svojega dostojanstva leži gospodar z ženo na beli slami, družina pa na ajdovici! V srednje veliko skrinjo bi strpal brez težave opravo vse rodovine in vem, da bi ostalo včasih več praznega kakor polnega. Bajte so zvečine tako nesporno postavljene, da nimajo niti stene prave navpičnosti, niti stavbe prave četverooglatosti; popotnik lahko meni, da g'eda začasne kolibe, kakor si jih napravljajo drvarji, in ne bi rad verjel, če mu poveš, da stanujejo v njih ljudje, v nekaterih že več sto let. Mala okna so malokdaj videti čista ali cela. Česar manjka, se zadela s papirjem, ali pa tudi do trde zime kar tako ostane. V nekatero hišo zvižga in cvili burja skozi sto razpok in lukenj.

»V Beli Krajini se nameri popotnik tudi v postranskih vaseh na mnogo več zidanih hiš nego na Dolenjskem, kar pa ni nikakršna posebna zasluga ali veselo znamenje napredovanja. Kamenja je dosti, močne hoste pa malo. Prebivalce sili že narava kraja, da si hiše zidajo, lesene bi bile predrage. Od tod izvira tudi večja snažnost belokranjskih koč mimo dolenjskih. Nesnaža in mrčes se primeta in držita lesa laže nego kamna.«

»Ob dobrih letinah kmet izhaja, ob srednjih ga že hudo pobira, ob slabih ga tare lakota, da vse mrgoli podgorskih beračev.«

»Naš kmet se nateguje in poti huje od črne živine, pa kaj mu nese pridnost, kaj mu koristi, da se loteva dela navsezgodaj in ga ne dene iz rok do temne noči? Bogme, grozno malo, včasih tudi nič ne.«

»Kjer ni živine, ni gnoja. Naše njive dajo od mernika posetve malokdaj več kakor štiri mernike. Dobro gnojene bi dale šest in tudi osem.«

»Kdo ima največ polja, sveta za cele vasi? Ali ne mar graščaki? Za kmeta ostaja nekaj goric in njivic, pa še te male posesti so vse razkosane, razmetane kakor cunje sem ter tja, da ima od ene do druge gospodar včasih po celo uro hoda, kar obdelavanje strašno obtežuje.«

»Breme svojega stanu je nosil šmihelski kmet tem teže, ker so mu pustili gospoda tako malo zemljišča. Ali ni čudno in v nebo vpijoče, da ima grad, ki se je razšopiril tamle na bregu, kakor pravijo, za polnih sto kmetij polja; vasi, ki čepita četrt ure pod njim, pa ne za dlan svoje njive in hoste, nič paše, nič vinograda.«

»Do malega vse polje te župnije je bilo do konca plitvo in grozno borno, nekaj peščeno, nekaj kamnito; uspevalo ni na njem nič drugega kakor plevel in trnje. Le trda, žuljava roka neutrudnega oratarja šmihelskega je prestvarila te žalostne, puste ledine v plodonosne njive in zel'nike. Rodovitna prst na njih je delo človeških rok, priroda jim na mnogih mestih ni dala skoraj ničesar.«

»Cerkve in gradovi nam torej odkrivajo knjigo naše novejše zgodovine, ki sili domoljubnega popotnika več misliti kakor pogled najsvetlejših mest, najbogatejših dežel.«

»Kadar se bodo jele v teh krajih zidati tvornice, si bodo v Podgorju dobile izvrstnih delovnih sil, kolikor bodo hotele, in pomagano bo tem in onim.«

Tako je bilo življenje malega kmeta v Trdinovih časih. V našem stoletju se je še mnogo občutneje poslabšalo in je dovedlo do nevzdržnih prilik na vasi.

V tem najtežjem razdobju, ko je bila sila velika, se je pričelo dramiti na kmetih. Množilo se je število tistih, ki so hoteli pogledati za zastor malomeščanske romantike, ki je prekrila revščino in tegobe podeželja. S številkami so pribijali nevzdržno stanje Kerenčič, Žgeč, Möderndorfer in drugi. Obenem so sledeč znanstvenemu poslanstvu naši geografi začeli obdelovati strukturo gospodarstva in posestnih razmer. Žal je bila tedaj našemu narodopisju (etnografiji) mikavnejša tako imenovana duhovna kultura, za materialno pa ni imela pravega zanimanja, pa tudi ne volje, saj bi morala stopiti na isto pot, ki so jo utrli naši napredni družboslovci (progresivni sociologi). Na pravilne materialne osnove postavljeno prizadevanje Matije Murka, Stanka Vurnika, Fr. Kotnika in Fr. Baša, v novejšem času B. Orla, ni našlo pravega razumevanja in je ostalo osamljeno. Pisatelj Miško Kranjec, Prežihov Voranc in drugi, pred njimi pa posebno Finžgar, so proniknili z zdravim realizmom v razmere na kmetih.

Nekdanji oblastniki so obstali pred neprijetno ugotovitvijo, da v bivši občini Št. Jurij pod Kumom (po podatkih V. Möderndorferja) 24% otrok po trije in več v eni postelji, 2,3% pa po hlevih. V Pekrah pri Mariboru sem l. 1939 sam videl, da je spala, bivala in kuhala v eni sobi osemčlanska družina s šestimi deloma odraslimi otroki. Vse te nepravilnosti so naravno zahtevale tudi visok odstotek trajne obolelosti in umrljivosti, ki ga je še povečalo spanje v hlevu, slaba gnojišča in stranišča, nezadostna prehrana, odročen zdravnik, pomanjkanje sredstev za zdravljenje in nehiški stanovanjski pogoji.

Vsa ta dognanja nam razgrinjajo drugo stran navidezno tako srečnega in romantičnega življenja na kmetih. Pa čeprav so bila vsa ta dejstva več ko pribita in s suhimi številkami podkrepljena, takratni krmarji niso ničesar ukrenili, da bi zlo na vasi odstranili; nasprotno, obrnili so ost proti tistim, ki so iz predanosti ljudstvu odkrivali dejstva in njih vzroke in predlagali ukrepe za ublažitev stiske na deželi.

V Mariboru je tik pred vojno, ko je nacionalsocializem s svojo propagando preplaval Štajersko, zasedel narodnoobrambni svet, v katerem so bili zastopniki vseh tedanjih strank in skupin. Ko je predsednik tožil nad nezavednostjo viničarjev in njihovo dvomljivo obrambno močjo, nad njihovo pokvarjenostjo in delomrznostjo, je zastopnik delavsko-kmečke stranke Vito Krajger omenil, da ne bomo s frazami in obljubami pridobili viničarjev, temveč je potrebno nemudoma rešiti viničarski zakon in izvesti agrarno reformo. Še istega dne je prejel od sveta obvestilo, da je njegova prisotnost na sejah nezaželena.

To je bila tista gospoda, ki je po eni strani uganjala burko z našo narodno umetnostjo, ki je fabricirala na tekočem traku avbe, ki je čičkala svoja oblačila z okraji ljudske umetnosti in je na večer, lažno sedeč v svojem »kmečkem kotu«, stresala nejevoljo nad pokvarjenim kmetom in neposlušnim viničarjem, ki hoče svoje otroke

celo pošiljati v šolo. Tudi to nam postane jasno, če pomislimo, da je bila gospoda, ki je predstavljala našo nacionalno moč in cmeravo zavijala o ugašajoči narodni umetnosti, na tem živo zainteresirana. Po Halozah in Goricah so se belili družno s hitlerjanskimi tudi njihovi dvorci na prisojnem, od sonca obžarjenem bregu; na onem drugem, pokritem s senco, pa so čepele pri tleh vegaste, iz blata zgrajene bajte in v njih je v najtežjih pogojih potekalo življenje viničarskega rodu. Kdor meni, da je povest o dveh bregovih napihnjena izmišljotina, naj si ogleda Orehovski vrh nad Radgono!

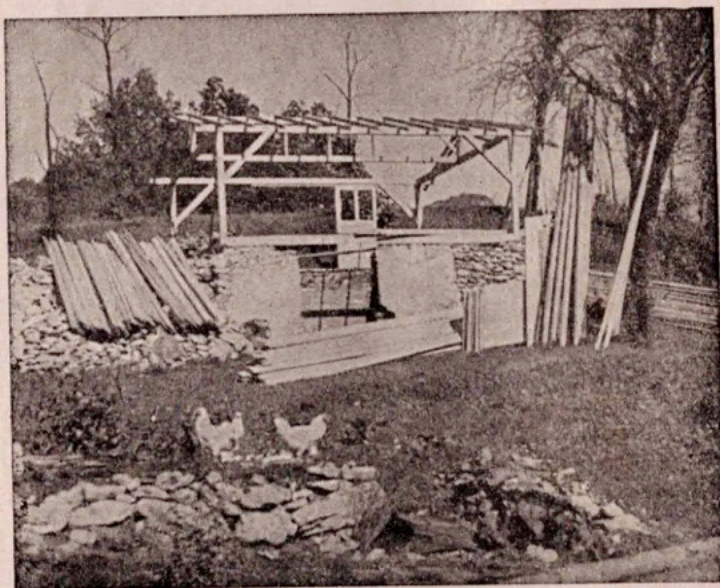
Pravdo o problemih podeželja je šele narodno-osvobodilna borba slovenskega naroda postavila na prave temelje. Z njenimi pridobitvami je po težkih tisoč letih zavel blagodejen veter tudi v zadnjo hribovsko vas. Stoječ na zdravih gospodarskih (ekonomskih) osnovah se kmet prebuja k novemu prerodu in naša vas stopa iz zaostalosti v novo življenje. To so dejstva, ki bodo odločilno vplivala na preobrazbo vasi in kmetskega doma, ne sicer preko noči in iznenada, temveč v teku razvoja. Vzporedno s tem se bo prebudila tudi ustvarjalna sila kmetskega ljudstva in z njo bo na novo oživela in se razvijala ljudska umetnost.

II. DEL

SLOVENSKA VAS SE PRERAJA

Slika 105. Vojna vihra je zapustila po slovenskih vaseh nešteto razvalin.

Slika 106. Že leta 1945, nekaj mesecev po osvoboditvi, se je začelo na razvalinah uveljavljati novo življenje.

N A Č E L N O O O B N O V I

Skozi štiri leta je divjal sovrag po naši deželi in uničeval naše vasi. Premagan in razbit je zapustil krvave sledove, razvaline in pogorišča. Škoda, ki jo je povzročil, je velikanska. V republiki Sloveniji je bilo popolnoma porušениh 13.363 kmetijskih domov in 23.662 gospodarskih poslopij. Od tega števila odpade na Ljubljansko okrožje 2.649 domov in 4.802 gospodarskih poslopij; na Mariborsko okrožje 1.586 domov in 1.386 gospodarskih poslopij; na Celjsko okrožje 1.568 domov in 3.692 gospodarskih poslopij in na Novomeško okrožje 7.560 domov in 13.782 gospodarskih poslopij. Delno porušениh je bilo v celoti 22.835 kmetijskih domov in 14.351 gospodarskih poslopij. Na Goriškem in v Primorju je bilo popolnoma uničenih 19.357, delno pa 16.837 poslopij, od tega pa odpade večina na kmetijska poslopja.

Glej sl. 105.

Če bi pri obnovi uporabljali predvojni način gradnje in bi se naslanjali na poprejšnjo organizacijo gradbenih del, bi potrebovali za obnovo polnih 35 let. S stroški za obnovo bi zašli že kar v astronomске številke, s kakršnimi naše skromno delovno ljudstvo ni bilo vajeno računati.

Lahko si zato predstavljamo zaskrbljenost, ki se je pojavila po osvoboditvi predvsem v onih najbolj prizadetih krajih, ki so imeli poleg porušениh domačij še velike krvne žrtve, opustošene poljske in njivske kulture in uničen inventar.

Tem stiskam so se pridružile še druge: Okupator in njegovi pomagači so temeljito izropali blagajne in izpraznili skladišča živil.

Položaj je bil skrajno težak. Če bi se to zgodilo v prejšnjih razmerah, bi se ne mogli izogniti usodni krizi, ki bi nas strla. Da bi kolikor toliko uredili našo obnovo, bi morali odpreti vrata na stežaj tujemu kapitalu in bi tako padli v izkoriščevalno odvisnost, ki bi se jo, zelo verjetno, nikdar ne iznebili.

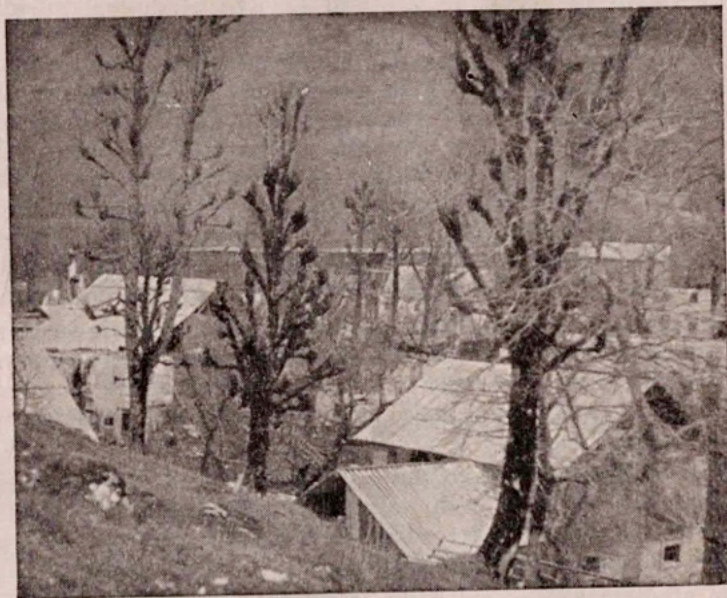
Toda današnja doba ni nadaljevanje prejšnje. Naše politične in množične ljudske organizacije, v prvi vrsti pa naša narodno-osvobodilna vojska, so z besedo in dejanji budile voljo in veselje do dela; oživela je ljudska zavest, pognala se je v nepričakovanem zaletu neizčrpna, orjaška sila ljudskih množic, ki je bruhnila na dan že tolikokrat v vsej tisočstiristoletni težki zgodovini slovenskega naroda, ki je zavalovala v kmetijskih puntih, sedaj pa se je prekrvašena z idejami osvobodilne borbe strnila v eno samo voljo, ki je rodila ustvarjalno silo.

Kmetijsko ljudstvo, ki je ponekod še držalo križem roke, kakor bi pričakovalo kak čudež, se je zganelo, roke so zgrabile za delo; zga-

Glej sl. 106.

nilo se je vse podeželje in se lotilo najnujnejših opravkov na svojih domovih. Odstranjene so bile ruševine, pospravljena pogorišča in že so prekrivale zasilne strehe najnujnejše prostore in dajale zavetje ljudem in živini.

Vzporedno z zagonom kmetskega ljudstva se je pričela organizirati mreža tehničnih baz. Zamisel tehničnih baz se je rodila že med vojno na osvobojenem ozemlju: »V tehničnih bazah si predstavljamo one provizorne tehnične organe, ono organizacijsko obliko, pod katero bo mogla nova oblast sodelovati z navodili, nasveti in vod-

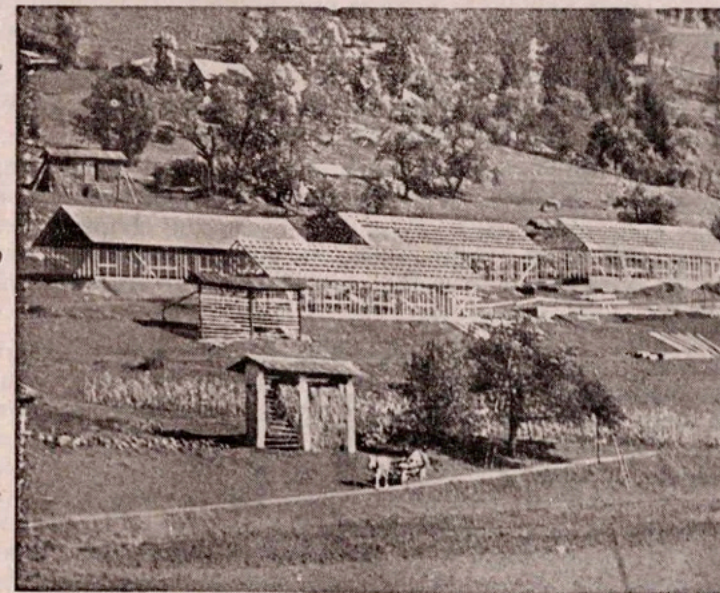
Slika 107. Na požganih domovih se že belijo nove strehe.

stvom obnovitvenega dela, ono prožno obliko organizacije, ki bo edina mogla poseči v obnovo takoj in dvigniti njeno organizacijsko in tehnično višino, še preden bi prebivalstvo pristopilo k obnavljanju »na divje« in »vsak po svoje.«

Dne 11. julija 1945 je bila postavljena prva baza v Cerknici in v Loški dolini. Njej so v zaporedju sledile nove postojanke, vse sredi najbolj prizadetih krajev, med drugimi v Dražgošah, v Škofji Loki, v Ribnici, v Črnomlju in v Metliki, v Žužemberku, v Solčavi, v Kozjem, v Ljutomeru, na Igju, v Brežicah, v Domžalah. In še vedno so se odkrivala nova porušena področja. Mreža tehničnih baz se je izpopolnjevala. Za obnovo hudo prizadetih vasi v litijskem okraju je začela skrbeti tehnična baza v Litiji, postavljena je bila baza v Mokronogu. Nove naloge in potrebe so izzvale nove baze, zaradi uspešnejšega dela pa v odročnih krajih podružnice. Tudi v zoni »B« se je

zganila obnova; zrastle so tehnične baze v Cerknem, v Idriji, v Ilirski Bistrici, v Ajdovščini, v Grčarju in v Kopru.

Začetne težave, s katerimi so se morale tehnične baze v prvem razdobju boriti, ko so praznih rok in brez potrebnih izkušenj zastavile svoje delo, so bile kmalu odstranjene. Ustvarjen je bil tesen stik s podeželjem, okrepljena je bila medsebojna povezanost baz, pojavile so se ustrezne oblike za delo na terenu. Ko so končno dobile kontrolo nad porušeni področji, so tvorno posegle v delo; oživljene so bile opuščene žage, apnenice, opekarne in ustanovljene nove, od-

Slika 108. Tu in tam, kjer ni bilo več mogoče obnoviti do tal zrušenih domov, so zrasli lesení provizoriji (začasne domačije), ki bodo nadomeščeni ob ugodnih prilikah z novimi vasmí.

prti so bili kamnolomi, začeli so izdelovati žičnike, potrebno orodje, cementne strešnike itd.

Vendar bi bilo vse to delo zaman, ako bi ne bilo oprto na obnovitvene zadruge, ki družijo številne oškodovance v organizirane skupnosti, da rešujejo naloge obnove složno in po skupnih vidikih. Šele po njih je postala obnova organizirana in vseljudska, kajti prav obnovitvene zadruge, ki so zrastle iz ljudstva, so postavile zdrave osnove za mobilizacijo sredstev in delovnih sil za obnovo.

Najprej so tu in tam poskušali reševati vprašanje najnujnejše obnove z lesenimi začasnimi stavbami (provizoriji) in zasilnimi adaptacijami na ruševinah, pozneje pa je dobivala obnova dan na dan nartnejši značaj. Prvo razdobje obnove, najtežje razdobje, ko je bilo treba premagati mrtvilo in znake obupa na podeželju, ko je bilo do

Glej sl. 107,
108.

prve zime potrebno kakor koli že pripraviti vsaj najbolj zasilno zavetje, je za nami. To razdobje je bilo v znamenju improvizacije in začasnih rešitev (provizorijev), ker se je moralo vse neutežoma izvršiti. Brž ko je bila prva zima za nami, je bilo treba opustitičasne rešitve, ker pomeni provizorij dvakratno delo in dvakratne stroške. Izdelava provizorijev v množični izdelavi, ki bi edina mogla zadovoljiti široke potrebe, mora sloneti na krepki industriji, na zadostnih zalogah gradiva in na obilju prevoznih sredstev. Pa tudi s tem bi vprašanje obnove ne bilo rešeno; le odložilo bi se na kasnejši čas in zahtevalo ponovno obremenitev takrat, ko bi bile že vse sile osredotočene na nove naloge. Končno je upoštevanja vredno tudi dejstvo, da ima kmet, ki stanuje v provizoriju, občutek, da živi v baraki.

Dospeli smo torej do poglavja, ki nas uvaja v vprašanje današnjosti in ima v sebi kal jutrišnjega dne. Naloge obnove bomo torej nujno povezali z nalogami izgraditve podeželja.

Na čem je torej poudarek naših prizadevanj? V prvem razdobju smo, kakor smo videli, osredotočili vsa sredstva in sile za obnavljanje hudo prizadetih krajev. Trudili smo se, da čimprej dosežemo stanje, kakršno je bilo pred vojno, da dobe oškodovanci vsaj najnujnejše, streho nad glavo. Veliko delo, ki so si ga zastavile tehnične baze, je bilo uspešno dovršeno.

Vendar bi grešili, če bi obnovo razumeli v tem ozkem smislu. Obnova, ali bolje, izgraditev podeželja vsebuje vse večji poudarek: izhajati mora iz našega stremljenja po gospodarskem, socialnem in kulturnem napredku. Da to dosežemo, je potrebna tesna povezanost in sodelovanje najrazličnejših strok, ki so potrebne pri reševanju vprašanj o izgraditvi podeželja. To so gospodarska veda (ekonomija), tehnika in organizacija gradbenih del; to so kmetijstvo, gozdarstvo, zdravstvo, nauk o gradnji naselbin (urbanizem) in arhitektura (stavbarska umetnost). Le s sodelovanjem vseh bo mogoče zajeti zahteve o izgraditvi podeželja z gospodarskega, tehničnega, zdravstvenega, socialnega, kulturnega in umetnostnega vidika. Potreben je nadalje čim jasnejši pogled v razvojne možnosti naše dežele. Tako imamo med drugim izrazito poljedelske dele dežele, pa zopet druge, ki so posebno prikladni za živinorejo, za sadjarstvo in vinogradništvo, za gozdarstvo in lesno industrijo, za rudarstvo, za težko in lahko industrijo; drugod imamo trgovska središča in prometna vozlišča, zdravilišča in letovišča, turistične kraje itd. Vsaka teh skupin postavlja naloge gradnje po svoje, upoštevajoč predvsem gospodarske zahteve; zato bi vsako enostransko ali celo samovoljno reševanje z vidika koristi posameznika ali posamezne teh skupin pomenilo korak nazaj in onemogočalo smotrnost in zaviralo splošni dvig na višjo raven.

Izdelovanje številnega gradiva, ki je za izgraditev podeželja potrebno, se mora usmeriti tako, da bo vezano na čim manjše dovozne izdatke in čim večjo možnost uporabe prostovoljnega dela. K temu so veliko pripomogle tehnične baze in obnovitvene zadruge, ki so takoj spočetka spoznale potrebo in se same lotile izdelovanja

gradbenega materiala v obnovitvenih področjih. Organizirane so bile poljske opekarne, apnenice, delavnice cementnih strešnikov, prenosljive žage in obrtne delavnice. V vidu je sicer osredotočitev gradbene industrije, vendar je nedvomno, da bodo prav te produkcijske postojanke po podeželju predstavljale tudi v bodoče dragocene obrtniške delavnice našega podeželja v okviru državnega gospodarskega sektorja.

Vprašanje prevoza je bistveno in ga je treba reševati v celoti. Izdelati je treba prevozni plan (načrt) za prevozno udarniško akcijo pri obnovi.

Ustvariti je treba udarniško gradbeno tehniko in jo omogočiti na terenu (kraju dela). Za zgradbo lastne strehe je vsakdo pripravljen na večje žrtve. Veliko večino kmetskih domov si bodo postavili kmetje sami. Zato je nujno potrebno dvigniti kadre (delovne skupine) mojstrov za ljudsko tehniko in umetnost in jim pomagati pri njihovem razvoju. Osnovno znanje zidanja je treba razširiti splošno, poiskati je treba tak način gradnje in konstrukcij, ki jih je možno izvesti brez preobilice profesionalistov (strokovnih rokodelcev) in gradbenih delavcev. Ustvariti je treba torej pravo ljudsko gradbeno tehniko. K obnovitvenim delom moramo pod vodstvom strokovnjakov pritegniti čim širše kmetske delovne sile, iz katerih bo s primernim teoretskim poukom in v praktičnem delu zrastel kader obrtnikov, ki bodo prevzeli dela izgraditve na podeželju. Tako bodo naši strokovno izurjeni kadri rešeni dela na podeželju in bodo pomagali pri izgraditvi konstruktivno (gradbeno) težkih objektov za industrijo, rudarstvo, promet, za velike javne zgradbe in stanovanjske bloke. Izučitvi novega obrtniškega kadra je treba posvetiti vso pozornost, ker si brez dobrih obrtnikov ne moremo zamisliti pospešitve v obnovi, gospodarski izgraditvi in napredku.

V čim večji meri bo potrebno, kolikor bodo realne (dejanske) možnosti dovoljevale, industrializirati gradnjo; zato moramo čimprej začeti s tipizacijo (v enotnih merah izdelanih) vrat in oken, stanovanjske in hlevske opreme in, kolikor bo prenesla zmogljivost naše industrije, k splošnoveljavni preizkušeni obliki (k standardizirani bateriji) zdravstvenih naprav. »Naloga naših arhitektov je, da ovladajo napredno gradbeno tehniko. Tako ne bodo padli v tehnicizem in primitivizem, temveč bodo na podlagi industrializirane gradnje ustvarili kvalitetna dela v arhitekturi« (Mordvinov).

Potrebno je dati drugo smer mišljenju naših vodilnih arhitektov in aktivu naših arhitektov, ki iščejo poudarka le v tako imenovanih velikih nalogah in zanemarjajo ali celo podcenjujejo naloge, ki se javljajo na podeželju. Prav tako ne iščimo le poudarka na posameznih delih, ampak povzpni mo se končno k reševanju problemov množične gradnje. Naše podeželje so doslej arhitekti in tehniki več ko mačehovsko obravnavali in je bilo prepuščeno preveč zgolj ljudski skrbi. Inženirji, arhitekti in tehniki so zapuščali šole, ne da bi vedeli vsaj malo o stiski našega kmeta, ne da bi se zadostno poglobili v zakladnico naše ljudske umetnosti in iz nje izbrali najbolj napredne

(progresivne) oblike, ki so sposobne, da prežive kmetški dom preteklosti in obožate novo snovanje na podeželju. Zato se je končno razpasla tista ganljiva in lažniva vnema, ki je v želji, da najde in dopolni tako imenovani narodni slog, pobrala v naši kmetški hiši prav nebstvene dodatke, aplikacije, in jih ponavljala in obnavljala do obupa, ne več v razumnem in krepkem merilu kmeta, pač pa v prilizjeno osladni obliki malomeščanstva.

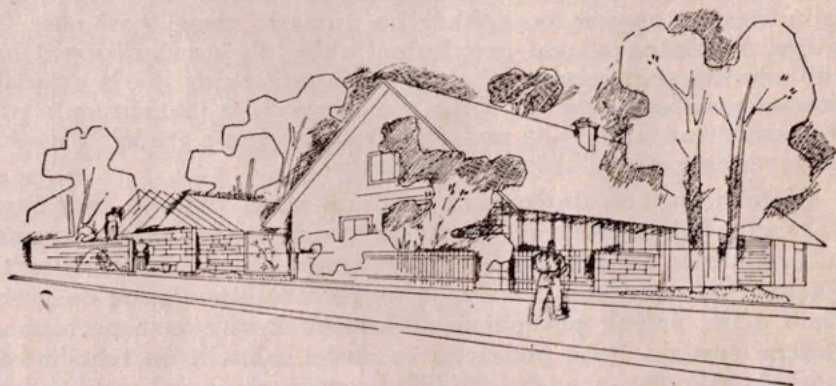
S temi uvodnimi stavki smo prikazali nalogo (problematiko) za podeželje. Spoznali smo, da se nam je odprlo področje dejavnosti, ki je široko in globoko. Spoznali bomo, da se problematika podeželja ni ustavila le pri obnovi porušenega podeželja, za katero smo skrbeli v prvem razdobju obnove, ampak da je zajela podeželje v celoti.

Agrarna reforma je postavila na lastne noge 27.000 agrarnih interesentov. To so včerajšnji viničarji in kočarji, ki nimajo ničesar. Tudi oni spadajo v področje obnove. Še več. Medtem ko jim pomagamo postavljati domove, prve domove, ki stoje na njihovi zemlji, celimo obenem stoletne rane.

In končno, naše prizadevanje ne sme iti mimo stanovalcev slabih bivališč; treba jih je vseliti v zdrava, človeku dostojna, čeprav skromna bivališča.

Naše obnovitvene težnje so torej prebile oklep zasilne obnove in zavrgle težnjo po dosegi predvojne stanja. Obnova je zajela mnogo širše področje, postala je množična, dobila je znake načrtne izgraditve podeželja. Posamezni ukrepi in drobljenje sil so se umaknili enotnemu višjemu prijemu.

Naše prizadevanje ni več usmerjeno na posamezno kmetško gospodarstvo, katero bi skušali reševati individualno (posamezno), ampak je zajelo vso skupnost tisočev pogorelcev, agrarnih interesentov in stanovalcev slabih bivališč, ki jih družijo enotni ekonomski (gospodarski) pogoji in čutijo iste potrebe po zboljšanju.

Slika 109.

LEGA KMETSKEGA DOMA

V prvem delu knjige smo spoznali značilne primere oblik kmetške domačije na Slovenskem. Spoznali smo dom v gruči, stegnjeni ali enotni dom, dom v vzporednih poslopih, bišo na vogel in dom v kolenu, dom v ključu in končno dom v obliki štirikotnika. Poglobimo se v to dediščino rodov in jo obravnavajmo s pogledom na današnje potrebe in uporabnost.

Dom v gruči

Uporabili ga bomo povsod tam, kjer gre za obnovo gručaste vasi v razgibanem hribovitem terenu. V ravninskem svetu ga ne bomo uporabljali, ker ni zanj razen zgodovinske nobene utemeljitve. Posamezna poslopja, ki jih nuja terena postavlja vsaksebi, bomo tako postavili, da bo omogočen dostop soncu in zraku. Podrobne ureditve pri tem primeru ni mogoče podati, ker temelji vsaka domačija na svojstvenih, posebnih prilikah, ki jih zahteva svet, na katerem stoji. Spoznali smo modro naslonitev na svet po naših hribovskih vaseh in samotnih kmetijah; po nji se izraža še vedno dragocena zakladnica izkušenj in poznanja narave, ki je tudi sedanji kmetški rod še ni pozabil. V bodočnosti bo gručastih vasi in z njimi domov v gruči v odmaknjenih, na obdelovalnih površinah skupih predelih vedno manj, ker bodo nastajale organizirane vasi v nižinah, kjer bodo zanje podani vsi pogoji.

Stegnjeni ali enotni dom

Predstavlja eno izmed najboljših oblik kmetškega doma, ki je za današnje potrebe malega posameznega kmetškega gospodarstva in za potrebe zadružnika v zadružni vasi posebno uporabna. Uporaba stegnjenega doma je utemeljena posebno na ozkih parcelah, kjer skopa širina ne dopušča druge oblike. Glede zraka in sonca velja isto kakor za dom v gruči; velja pa to prav tako tudi za vse druge oblike, ki sledijo. Pri prav ozkih parcelah bomo naslonili dom na posestno mejo, toda le takrat, če bo takšna naslonitev pri vseh drugih domovih v vrsti, da bodo presledki med njimi zadostni in bo zagotovljena varnost pri požaru. Kmetško dvorišče mora biti prostorno, zato kmetških domov ne bomo postavljali na sredino parcele. Pač pa bomo v vseh primerih obdržali ob vaški cesti vrt, ki daje našim vasem prijetno domačnost.

Dom v vzporednih poslopijih

Dom v vzporednih poslopijih bomo porabili, kjer je udomačen in se kmet trenutno od njega težko loči; parcela naj bo v tem primeru vsaj 40.0 m široka. Pri kmetiskih gospodarstvih malega obsega, ki v veliki meri prevladujejo, je treba težiti za tem, da združimo v celoto posamezne stanovanjske in gospodarske prostore. To nam narekujejo načela smotrnosti in porabnosti, cenenosti in ekonomije. Gospodinjska in gospodarska pota je treba čimbolj skrajšati, zato je za kmetijo do 5 ha najbolj gospodarstvena tista oblika, ki strne ves kmetiski obrat v enem poslopiju.

Hiša na vogel in dom v kolenu

Oblika tega doma je prav tako kot stegnjeni ali enotni dom ena izmed najboljših in dobro združi vse potrebe male kmetije, zahteva pa širino parcele okroglo 30.0 m.

Dom v ključu

Domá je le v subpanonskem področju in ga je upoštevati za obseg male kmetije le tam, kjer se kmet od njega trenutno še težko loči.

Dom v obliki štirikotnika

Razširjen je le v Beli Krajini in ponekod v celovški kotlini; za obseg male kmetije ga ni jemati v poštev iz enakih razlogov kakor dom v vzporednih poslopijih in dom v ključu ter deloma gručasti dom.

To so vse oblike kmetiskih domačij, ki so na slovenskem področju. Iz njih smo izbrali tiste, ki ustrezajo gospodarstvenim načelom sedanjih potreb. Pri malih kmetiskih gospodarstvih moramo torej stremeti za tem, da združimo v celoto posamezne stanovanjske in gospodarske prostore. To nam veli zdrav premislek, ki upošteva načela smotrnosti, gospodarstvenosti in cenenosti. Za vse kmetiske domačije pa velja zlato pravilo, da naj postavitev poslopij omogoča dostop soncu in zraku in da naj bo med poslopijem in vaško cesto trak zelenja. Potrebe današnjosti so naslonjene na starodavna izročila, ki jih sprejemamo kot modro spoznanje, izbrušeno v teku stoletij.

UREDITEV KMETSKEGA DOMA

Če opazujemo kmetiske domove, ki so na slovenskem območju, po posebnostih, ki jih kažejo na zunaj zaradi raznoličnosti uporabljenega gradiva ali po svojstveni uporabi krasilnih sestavin ljudske umetnosti, dobimo vtis, da so si med seboj bistveno različni. Tako na primer na prvi pogled ugotovimo razliko med alpsko in vzhodno-slovensko in osrednjeslovensko kmetisko hišo. Lahko gremo tu še dalje in ugotavljamo razliko med posameznimi področji alpske hiše, razliko med posameznimi krajevnimi tipi osrednjeslovenske hiše itd.

Ta pot iskanja razlik je za prizadevanje, ki smo si ga zastavili, nevarna. Prepričali pa se bomo kmalu o nasprotnem, da so v organizacijski (sestavni) osnovi vsi tlorisi kmetiskih hiš na Slovenskem v glavnem enaki; morda velja do neke mere izjema edino za mediteransko hišo. Ne smemo namreč iskati v kmetiskih hišah tistih oblikovnih posebnosti, ki jih medsebojno ločujejo, ampak oni vsem enaki ustroj, ki jih združuje. Druga so namreč pota zeml'episca in narodopisca, ki ugotavljata po preteklosti in po naravi ustvarjena dejstva, druga zopet pota gospodarstvenika in arhitekta, ki obravnavata naloge sedanjosti in odkrivata perspektive v bodoči razvoj.

Pogled v snovanje preteklosti je utemeljen, ker nam gre za prirodno rast kmetiskega doma iz njegove zgodovine, ko naj se polagoma in nenasilno preoblikuje ustrezno novim gospodarskim in družbenim osnovam. Zavedamo se v polni meri velike odgovornosti, ki terja od nas, da iskreno poiščemo v kmetiskem domu iz preteklosti napredne (progresivne) vrednote, ki bodo kot dragocena ostalina prešle v novo snovanje, prav tako pa moramo neizprosno razkrivati vse drugo, kar se ni moglo razviti zaradi osamelosti naše vasi in je oviralo napredek našega kmeta.

Danes je našemu kmetu jasno, da je ta zaostalost in osamelost prijala prejšnjim oblastnikom, ki so videli v tem zagotovilo, da bodo obdržali kmetiske množice toliko časa v oblasti, dokler se jim ne odpre pot do napredka. Izmišljali so si bajke o zadovoljnem kmetu, o lepoti kmetiskega življenja, zgražali pa so se nad pokvarjenostjo tistih kmetov, ki so zahtevali boljše in dostojnejše življenjske pogoje. Beg z dežele, slabi zdravstveni pogoji, visoki davki, slaba hrana in vse druge težave naj bi bile le posledica kmetove neupravičene zahtevnosti, češ da je včasih v »dobrih časih« dežela ni poznala.

V svoji osnovi je ustroj kmetiske hiše odvisen od najstrožjih zakonov gospodarstva in kmetijskega obratovanja. Pod enakimi pogoji se je torej nujno podobno razvil tloris našega kmetiskega doma, ki

je, kakor smo pokazali, tipičen in splošen. Enake potrebe, enak način življenja so povzročili v glavnih obrisih enak ustroj (organizem) kmetske hiše.

Razvojna pot kmetske hiše iz prvotnega enoceličnega prostora do današnje razčlenjenosti je bila na vsem slovenskem področju enaka. Ponekod je zaradi neugodnih pogojev v razvoju zaostala, drugod se je mogla razviti do zavidne višine. Pa vkljub temu se nam, ako primerjamo zaostale kočarske bajte v odročnem Gorjanskem Podgorju z gorenjskim kmetским dvorcem, odkrije do malega enak sestav tlorisa, ki izvira iz kmetskega obratovanja.

1. Ureditev stanovanjskega dela kmetske hiše

Kmetska hiša se deli v stanovanjski in gospodarski del; včasih je oboje združeno pod skupno streho, včasih stoji vsako poslopje kot samostojna stavba zase. Toda v obeh primerih je v sestavu tlorisa dosledno izvedena ločitev stanovanjskega dela od gospodarskega. Obravnavali bomo odslej vsak del posebej, ker ima vsak zase posebne razvojne možnosti v bodočnosti; pri tem pa bomo še vedno dovoljevali svobodo za sestavljanje obeh delov.

Če si ogledamo tlorise, opisane v vsej raznoličnosti v prvem delu knjige, spoznamo vsem lasten simetrični ustroj stanovanjskega dela. Na sredini je veža z glavnim vhodom in kuhinjo; levo in desno pa hiša — dnevni prostor — in spalnice (kamra, štibelc) ter drugi gospodinjinski prostori. Iz veže drže stopnice v podstrešje, kjer so pogosto spalnice, sušilnice in kašča; neredko pa drže iz veže stopnice tudi v klet, kjer se shranjuje pridelek.

Glej sl. 109,
110, 111,
112, 113,
114, 115,
116, 117,
118, 119.

Nobenega tehtnega in upravičenega razloga ni, da bi spreminjali te osnove kmetskega tlorisa. Nasprotno, naslonili se bomo nanj, ker smo spoznali, da je v zamisli dober, ker je zrastel iz potreb in zahtev kmetskega obratovanja. Prav tako pa mu bomo dodali brez obotavljanja vsa dopolnila, ki so nujno potrebna za boljše in udobnejše življenje, kakor nam jih ukazuje skrb in ljubezen do človeka, ki ima pravico do sodobne tehnike, zdravstva in udobnosti.

Veža je važen prostor v kmetški hiši. Ta prostor namreč ni samo zato, da hodimo skozenj v druge prostore, v nji se prav tako kot drugod vrši kmetško delo. Zato naj bo prostorna, pravičnih oblik in dobro osvetljena, da se vanjo lahko postavi miza s klopjo in jo moremo uporabljati za drobno kmetško delo, tudi ob slabem vremenu.

Odprto ognjišče, ki je v premnogih hišah sestavni del veže, bomo opustili. Zato pa bo kuhinja, ki je važen prostor v stanovanjski hiši, tako urejena in na takem mestu postavljena, da bo popolnoma zadovoljila potrebe gospodinje; lajšala bo delo in skrajševala pota, da se bo čim lažje opravljal z njo zvezani posel.

Glavno delo v stanovanjski hiši ima gospodinja: kuha, neguje otroke, skrbi za hišo, obdeluje zelenjadni vrt, molze krave in oskrbuje prašiče in kokoši.

V kuhinji bo postavljen štedilnik in vse, kar je za kuhinjski obrat potrebno: delovna miza, pomivalno korito, klop s škali (škafnica, če že ni vodovoda) in omara (lava) za kuhinjsko posodo in podobno. V bližini kuhinje naj bo shramba, ki pa naj se ne ravna po merah mestne stanovanjske hiše, kjer zadošča zanjo sorazmerno majhen prostor. Shramba v kmetški hiši naj bo dovolj prostorna in naj ima po možnosti kvadratično obliko in naj bo, če je le možno, obrnjena proti severu.

Stranišče je bilo razen kuhinje in gnojšča doslej morda najbolj zanemarjeno. Neudobna lega zunaj hiše, slaba izdelava iz preprosto zbitih plohov ali desk in zdravstveno skrajno neustrezna ureditev se bo morala nadomestiti z boljšo. Koliko hudih revmatičnih in pljučnih obolenj se je razvilo iz prehlada, dobljenega na stranišču, koliko okuženj je izšlo prav iz stranišča. Skrb za zdravje in udobnost zahteva odločen prelom s preteklostjo. Zato bomo skušali predvsem vključiti stranišče v stanovanjsko hišo, kjer bi pa to ne bilo mogoče, ga bomo postavili vsaj v njeno neposredno bližino. Načelo mora postati, da spada v vsako hišo poleg elektrike tudi tekoča voda; s tem pa bo na mah rešeno tudi vprašanje zdravstveno popolnoma zadovoljivo urejenega stranišča. Pa tudi tam, kjer vodovoda še ni, bomo suho stranišče zdravstveno pravilno uredili in ga vestno oskrbovali ter ga primaknili v bližino stanovanjskih prostorov.

Kopalnica v hiši je velika udobnost. Žal, da je ne bo mogoče povsod uresničiti. Sicer pa povsem zadošča že neznaten prostor s prho in umivalnikom, ki naj bi postal nesporen sestavni del hiše. Pri snovanju hiše bomo pazili predvsem, da bodo vsi prostori s tekočo vodo tako drug ob drugem razvrščeni, kakor zahteva preudarna uredba vodnih napeljav. Naloga domače industrije pa bo, da čimprej izdelava dobre in cenene, za vsakega dosegljive in po enotnem načelu izdelane (tipizirane) zdravstvene hišne naprave (sanitarne baterije).

»Hiša« naj postane zopet dnevni prostor, kakor je nekaj bil. Ko se razgledujemo po kmetih, ne opazimo nikjer več »hiše«, kjer bi v njej ne stala vsaj ena postelja, mnogokrat so pa v njej tudi po tri. Ločitev spalnic od »hiše« se mora zopet dosledno upoštevati. Pojav »hiše« pomeni v naši kmetški kulturi visoko stopnjo. Prostorna je, ločena od kuhinje in jo ogreva peč; dobro je postavljena z ozirom na porabno smiselnost in zdrav položaj, ker se odpira s svojimi okenci k soncu.

Želeli bi le, da bi se ta mala okenca, ki zvedavo gledajo v svet, nekoliko povečala; njih število se bo sicer zmanjšalo, toda skozi eno veliko okno se bo vsipala obilna sončna luč, odprl se bo pogled na pokrajino in dvorišče.

Štedilnik bo sicer zmanjšal uporabnost kmečke peči, da bo odslej služila morda le še za peko in ogrevanje »hiše«; peč pa je udoben in lep opremljen del (inventar), ki bo obdržal svojo upravičenost, dokler bo dovolj kuriva.

V zvezi s »hišo« in kuhinjo se pojavlja pogosto, čeprav v vasi sami morda zelo poredkoma, vprašanje stanovanjske ali družinske kuhinje. To vprašanje pa nas ne sme preveč zanimati, ker bi z uvedbo

Glej sl. 128,
129.

stanovanjske kuhinje ne uvedli nobene bistvene izboljšave kmetске hiše, morda bi pa s tem odtegnili pozornost od onih dopolnitev in sprememb, ki so res nujne. Komur se zdi, da je stanovanjska kuhinja udobnejša, si jo bo lahko omislil, vendar je priporočljiveje, da si jo uredi kot tako imenovani kuhinjski kot, ki je od dnevnega prostora delno oddeljen s steno ali kuhinjskimi omarami. Pa tudi v tem primeru je treba razmisliti, ali končno le ne predstavlja ločitev »hiše« in kuhinje za udobnost več in skoraj gotovo tudi višjo stopnjo stanovanjske kulture kakor združenost obeh prostorov. Vsekakor pa naj bo po možnosti tik ob »hiši« in naj bo z njo zvezana z okencem, skozi katero podaja gospodinja jedi.

Spalnice so v kmetски hiši skopo odmerjene; včasih je le kamra ali štibelc, ki ga skoraj ni mogoče prevetriti. Načelo mora postati, da bodo imeli spalnice starši, otroci in preužitkarji. Tudi te morajo biti sončne in zračne. Če ni prostora zanje v pritličju, jih bomo dali v podstrešje.

Zasnova prostorov mora ustrezati njihovi uporabnosti; preden bomo določili prostore za vrata in okna, bomo dobro preudarili, kako bo najbolj smotrno postavljeno pohištvo; kjer bo mogoče, si bomo napravili vzdane omare.

Ugotovili smo vse potrebne prostore stanovanjske hiše in smo označili dopolnitve in spremembe, kjer so potrebne zaradi izboljšanja kmetске hiše.

Pogovorimo se še o višini prostorov. Pravda o višini prostorov že dolgo traja. Z zvišanjem prostorov so mnogi skušali odpraviti vse nevšečnosti male stanovanjske hiše. Zavedamo se prav dobro, da je poudarek preosnove (reforme) hiše vse drugje. Če izgradimo hišo pravilno, tako da odpravimo vlago, da ji damo sončno in zračno lego, naredimo dosti velika okna in razvrstimo prostore, kakor najbolj ustrezajo svojemu namenu, da bodo ti za podnevi, oni za ponoči, ti za delo, oni za počitek, potem smo že dosegli, da višino sob lahko znatno znižamo. V naprednih državah se je ta pravda končala v korist znižanju prostorov. Gospodarska prednost nizkih prostorov je na dlani. Vprašanje slabega zraka se tiče prav tako visoke sobe kakor nizke, le da je treba nizki prostor večkrat prezračiti. Dragocena je pa lepota stran. Kaj nas navdaja z občutkom ugodja v naših kmetских in v starih meščanskih hišah? Prav njihova razmerja, ki se ravna po človeškem merilu, ko se razvija vsa arhitektura tako, da jo doseže roka. Lepi gorenjski macesnov strop je dosegljiv z iztegnjeno roko, ki ga neguje prav tako kakor neguje predmete, ki stojijo v sobi na tleh. Zato so nizki prostori pristrčni (intimni) in se zde večji, kakor so v resnici. Z zvišanjem prostorov bi spremenili tudi zunanje mere kmetске hiše, ki jih po pravici občudujemo. Pri vseh naših prizadevanjih pa moramo vedno in vselej misliti tudi na lepoto, saj je prav lepota vir človekove radosti. Zato v stanovanjskih prostorih ne bomo presegali nad 2,50 m svetle višine.

2. Ureditev gospodarskega dela v kmetски hiši

Velikost gospodarskega poslopja je odvisna od velikosti kmetije. Ker smo spoznali, da prevladujejo mala kmetска gospodarstva s posestjo do 5 ha, bomo tudi samo ta obravnavali. Kakor se uveljavljajo pri oblikovanju tlorisa za stanovanjski del krajevne posebnosti, tako se mora ravnati tloris za gospodarski del hiše po najstrožjih zakonih ekonomije, ki izhajajo deloma iz velikosti kmetije, deloma pa iz vrste in načina kmetovanja. Doslej je naš kmet v nadi, da poveča svoj grunt, gradi večje gospodarsko poslopje, kakor so ga zahtevale dejanske potrebe. Pri obnovi Velike Ligojne so si kmetje postavili velika gospodarska poslopja, dasi si vaše zemlje ne morejo razširiti. Gre tu nedvomno za nezdrav ostanek preteklega časa, ko so se nekatere kmetije večale na račun drugih, ko so nekatere rastle, druge propadale, ko se je z ene strani razšpil kmetски mogočnik, z druge strani pa se je množil kmetски proletarijat.

S skrajno izrabo našega kmetijstva se ne bo povečalo pri posameznih kmetских gospodarstvih toliko število repov kolikor njihova teža in kakovost. Konjereja in svinjereja se bosta precej skrčila, zato pa se bo reja govedi povečala. Naši kraji na bregovitih tleh bodo v glavnem redili plemensko živino, na ravninskem svetu pa v prvi vrsti mlečno živino. Kmetijski načrt izvira pri nas po večini iz živinoreje. Doslej je bilo po večini 60 odstotkov polja posejanega z žitnicami in le okrog 15 odstotkov s krmskimi rastlinami. Za dvig živinoreje je zaželeno, da se določi za krmske rastline 25 do 30 odstotkov polja, nekoliko naj se poveča površina tudi za okopavine na račun žitaric.

Iz tega sledi, da bomo ustroj hlevov pri posameznih kmetских gospodarstvih do 5 ha priredili v glavnem za 6 do 7 glav živine, od tega 1 do 2 kravi, 1 do 2 mladi živali in 3 do 4 prašiče. To so stvarne osnove, ki vplivajo na poseben ustroj majhnega hleva.

Znano je sicer pravilo, da je potrebno posamezne vrste živali nastaniti v ločenih prostorih, ker ima vsaka izmed njih različne zahteve glede prehrane, nege, zračenja in toplote. Ker pa obravnavamo obseg male kmetije in ker vemo, da se bo reja konj in prašičev skrčila, zato na splošno ne bomo oskrbeli posebnih oddelkov za konje, pač pa jih bomo nameščali v skupnem hlevu ob vhodnih vratih. Hlevi za svinje bodo lahko manjši; porabili bomo zanje ali poseben prostor v skupnem hlevu, toda tako da bo ločen in opremljen z nižjim stropom, ali pa posebej stoječ svinjak v primerni oddaljenosti od hiše.

Glavna skrb pri ureditvi hleva velja goveji živini. Ker bo v bregovitih živinorejskih predelih mlada plemenska živina več mesecev prebivala na paši, bodo hlevi tam skoraj izključno bolj preprosti in nižji; v ravnini, kjer žive mlekarice v hlevih, pa morajo biti hlevi prostornejši in za shranjevanje potrebne krme višji.

Hlev za govejo živino mora imeti stojišče in hodnik. Pri izbiri treh znanih vrst stojišč (kratko, dolgo in srednje) se bomo odločili

Glej sl. 13C. za srednje stojišče, ker ima največ prednosti. Njegova dolžina je 2.10 do 2.20 m. Jasli so 30 cm visoke in tako pregrajene, da jih moremo odpreti le ob krmljenju. Na ta način prisilimo žival, da se otrebi na blatišče, ki je najmanj 40 cm široko in leži 12 do 15 cm niže.

Širina stojišča je odvisna od števila in velikosti živali in zanje potrebnega prostora:

1 krava (sama)	1.50 do 1.80 m
1 krava s teličkom	1.80 do 2.00 m
2 kravi po	1.25 do 1.40 m
3 krave po	1.10 do 1.20 m

Stojišče in blatišče morata biti nagnjeni h gnojničnemu žlebu, da je mogoč odtok gnojnice. Stojišče samo naj ima samo 2 do 3 cm padca na meter, blatišče pa 6 cm na meter. Naklon stojišča uredimo lahko tudi tako, da sta prvi dve tretjini nagnjeni samo za 1 cm na meter, zadnja tretjina pa za 3 do 4 cm.

Gnojnični žleb je 10 do 20 cm širok in ima polkrožen prerez, po možnosti naj ima na dnu ležeč žlebiček. Od početne globine 5 cm naj pada vsaj za 1 cm na meter. Da se izognemo na koncu žleba neprijetni globini, nagnemo čistilni hodnik v smeri žlebnega padca tako, da ostane globina žleba prilično povsod enaka. Višinsko razliko med koncem žleba v hlevu in zunanjim kanalom, ki leži niže, izravnamo z zbiralnikom; zbiralnik je nameščen pred iztokom iz hleva tako, da je mogoče čistiti cevi, ki iztekajo vanj, in kanal, ki drži iz njega v gnojnično jamo.

Jasli za govedo so pri srednjem stojišču 30 cm dvignjene od tal stojišča, da ima žival pri krmljenju enako držo kakor na paši. Krmilni žleb je 45 cm širok in 20 cm globok. Za mlado živino priredimo plitkejši žleb. Pregrada ob krmilnem žlebu je rešetkasta in je tako prirejena, da jo ob krmljenju odpremo z gibljivo ročico.

V hlevu so potrebne tri vrste hodnikov:

1. Krmilni hodnik je vzdignjen do gornjega roba krmilnega žleba, to je za 30 cm, njegova čista širina, brez krmilnega žleba, pa je vsaj 60 cm.

2. Čistilni hodnik meri pri enovrstnem stojišču najmanj 1.20 m, pri dvovrstnem pa vsaj 1.50 m.

3. Zvezni hodnik je v primeru, če prenašamo po njem krmo, širok najmanj 0.80 m; če pa po njem vodimo tudi živino, vsaj 1.40 m.

Pri najmanjših kmetskih obratih ni krmilnega hodnika, jasli so prislonjene kar k steni.

Hlev naj bo primerno topel, kar mogoče brez mušje nadleže, dobro zračen in zadostno osvetljen. Slaba je lega ob zahodni strani. Višina hlevskega prostora je za malo kmetsko gospodarstvo, kakršno obravnavamo, največ 2.80 m. Okna naj bodo čim više pod stropom, njih odprtina naj zavzema v ravninskih predelih petnajsti do dvajseti del površine hlevskih tal, v gorskih je lahko precej manjša. Priporočljivo je ležeče okno, ki je sestavljeno iz negibljive spodnje oknice in gornje, ki se odpira na znotraj na gornjem robu spodnje oknice.

Vhodna hlevska vrata se odpirajo na ven in so enokrilna. Njih širina je za govedo najmanj 1.0 m in za konje 1.20 m; višina pa za govedo vsaj 2 m in za konje 2.20 m. Zidovi hleva in strop morajo dobro kljubovati vlagi, mrazu in vročini. V neposredni bližini hleva, pod streho mora biti lesen jašek, po katerem se iz senika spušča suha krma in slama. Senik je torej nameščen v podstrešju, neposredno nad hlevom. Na glavo živali računamo 30 kubičnih metrov prostora za seno in 10 kubičnih metrov za slamo; za sedem glav živine potrebujemo torej 280 kubičnih metrov podstrešnega prostora.

Svinjak stoji lahko sam zase v primerni oddaljenosti od hiše; glede na obseg malega kmetskega gospodarstva in na skrajšanje obratovalnih potov je najbolje, da je priključen hlevu v neposredni bližini krmilne kuhinje.

Prašiči so nameščeni po dva do trije ali tudi več v kotcu, koč. Pri ureditvi svinjaka je treba upoštevati prašičjo lastnost, da odlaga blato le v enem delu kotca, prostor za ležanje pa ohranja čist. Znanе so tri vrste kotcev, ki se medsebojno razlikujejo po namestitvi ležišča in blatišča. To so ozki, široki in danski kotec.

Ozki kotec je bil doslej najnavadnejši. Širina kotca meri med pregradnimi stenami okroglo 2.0 m, njegova globina pa od stene do korita 2.0 do 3.0 m. Ležišče je ob zadnji steni, blatišče pa pred njim. Ozki kotec je prikladen za pitanca, ki potrebuje mir.

Široki kotec je primeren za ozke svinjake. Širok je 2.0 do 3.0 m, globok pa 2.0 do 2.40 m. Blatišče je ob strani ležišča, kjer so vrata.

Danski kotec ima čistilni hodnik ločen od krmilnega. Kotci se odpirajo v čistilni hodnik; vrata imajo dve pripori: prvo na pregradi, drugo na zunanji steni. Kadar so vsa vrata kotcev zaprta, je hodnik prost in lahko vsega hkrati očistimo. Če pa vrata zapirajo hodnik, uporabljajo svinje k posameznemu kotcu pripadajoči del hodnika kot blatišče. Danski kotec je 2.0 do 3.0 m širok in 2.0 do 2.40 m globok, brez čistilnega hodnika, ki je 1.10 do 1.20 m širok.

Če nastanimo več prašičev v kotec, potrebuje posamezna žival zase manj prostora, kot če bi bila sama v njem.

Kotci so medsebojno pregrajeni z lesenimi rešetkami, ki segajo 1.20 m od tal.

Korito je leseno, bolje betonsko, in je splošno znano, lesena pa so viseča vrata, s katerimi ga zapiramo.

Ko bo industrija zmogla množično izdelavo cenениh korit iz kamenine ali postekljene lončevine, vdelanih v betonske podstavke, bo opuščeno leseno ali betonsko korito, ki je sicer enostavno, ne da se pa dobro čistiti.

Prav isto velja za ostalo opremo, kakor gnojnične žlebove, konjske jasli, napajalne in prezračevalne naprave, ki jih bodo zanesle nove tehnične pridobitve v zadnji hlev, brž ko bo omogočena množična izdelava. Naša dolžnost je, da s svoje strani podpiramo kmetovo samopobudo s potrebnimi nasveti. Ostali pa moramo pri zasnovi hleva, pri izbiri gradiva in pri konstrukciji na trdnih tleh dosegljive stvarnosti. Grešili bi namreč, če bi predlagali nekaj, česar si naš mali kmet v doglednem času ne more nabaviti; z druge strani pa je naša

Glej sl. 133.

Glej sl. 131, 132.

dolžnost, da stremimo za vedno večjim napredkom in se pripravljamo na bližnjo bodočnost, ko bo omogočena izdelava in oprema kmetijskih domov in velikih združenih hlevov v množični izdelavi.

Če omenimo še, da je potrebno dodati k svinjaku tudi borjač ali dvor, tekališče na prostem, smo v glavnem končali razpravljanje o ureditvi hleva, kolikor je bilo to potrebno, da smo spoznali elemente (sestavine), katere vsebuje celotna ureditev malega kmetijskega doma.

Krmilnica, ki je obenem kuhinja za živali, umivalnica in pralnica, naj bo v bližini stanovanjskega dela, da si gospodinja prihrani dolga pota. V njej je vzidan kotel, korito za pranje in mešanje krme ter prha.

Pod ali gumno je spricho strojne mlačve izgubil prvotni pomen; podaljšane ga s šupo ga s pridom uporabimo tudi kot kolarnico in listnik, ki mu dodamo na koncu pregrajen oddelek.

Glej sl. 134.

Kar smo rekli o straniščih, velja v še večji meri za gnojišča, ki so razvpita zaradi zapravljenosti dragocenih gnojil in ker so legla raznih bolezni in epidemij. Paziti moramo tudi na njih lego, izgradnjo in ureditev. Dali jim bomo mesto blizu hleva, po možnosti v ravni črti s čistilnim hodnikom. Zavarovali jih bomo pred sončno pripeko s severno lego in s krošnjo dreves. Pazili bomo na to, da bi gnojnice ne okužila vodnjaka. Gnojišče z jamo bomo, kjer je možno, prilagodili hribovitemu terenu, opremili ga bomo z odtočno cevjo in pipo. Na ravnem si bomo pomagali s črpalko. S časom se bo gnojišče umaknilo kompostnim kupom, kjer se bo gnoj predelaval v žlahtna gnojila.

Sestavne dele hleva, ki smo jih spoznali, bomo preudarneje porabili, če jih bomo združili s stanovanjskim delom v eno zgradbo. To nam narekuje pocenitev gradnje, to nam narekuje preudarna odmera gospodinjskih potov. Nikar ne pozabimo, da je vse naše stremljenje uravnano na preprosto zasnovo najmanjše kmetije, kjer bo često en prostor služil raznim namenom. Posebno pažnjo bomo zato posvetili ureditvi stanovanjskega dela, ker postavljamo temelje za bodoči razvoj.

MOŽNOST POSTOPNE IZGRADITVE IN INDUSTRIALIZACIJE GRADBENIH IN KONSTRUKCIJSKIH DELOV

Naša obnova je zajela tisoče malih gospodarstev, med njimi tudi množico takih, ki doslej niso ničesar imeli.

Ker je število tako ali drugače prizadetih kmetijskih zgradb na podeželju veliko, gospodarska zmogljivost pa majhna, se ne moremo nadejati, da se bo naše podeželje dogradilo v kratkem času in v celoti. Še teže pa je misliti na to, da bi se kmetijski domovi gradili takoj v enakem ali celo večjem obsegu, kot so bili pred vojno. Zato se moramo nujno lotiti postopne izgraditve podeželja. Zadovoljiti moramo najnujnejše potrebe in priskrbeti čim večjemu številu oškodovancev vsaj najnujnejše prostore za prebivanje.

To spoznanje nas je privedlo k vprašanju etapne (postopne) izgraditve kmetijskega doma. Pri tem je treba misliti na tisti zadovoljivi prostorninski minimum, katerega moramo priskrbeti vsem. Vsi priobčeni načrti so zasnovani na možnosti postopne izgraditve; upoštevana je najnujnejša sedanja potreba, da dobi družina zavetje v enem, živina v drugem elementu (sestavnem delu). Vsi ti deli morajo biti tako zasnovani, da ne bodo pomenili drobljenja sredstev in jih bo mogoče s pridom porabiti pri kasnejši povečavi in dokončni izgraditvi doma. Pri tem bomo pazili, da bo hlev že v prvi etapi postavljen tam, kjer ga bo imela dokončna zgradba, da torej ne bo začasni hlev, ki bi se moral kasneje umakniti stanovanjskemu delu.

Glej sl. 112.

Na ta način dobiva obnova vsestranski značaj, hkrati pa so dane razne možnosti postopne izgraditve po ekonomskih prilikah na podeželju. Z etapno izgraditvijo pa omogočimo tudi postopno industrializacijo gradbenih in konstruktivnih elementov (sestavin).

Osnovno znanje zidanja mora postati splošna ljudska last. To bomo izvedli tem prej, čim odločneje se bomo lotili poučevanja ljudskih množic zaradi popularizacije novih načinov in čim odločneje bomo izvajali tipiziranje sestavnih delov za opremo kmetijskega doma.

Zasnova malega kmetijskega doma mora biti taka, da ne bo delala preglavic pri izvršitvi. S tipizacijo in industrializacijo (po enotnem načrtu v tovarni narejenih) posameznih delov, kakor so okna in vrata, stropi, ostrešja, sanitarne naprave, štedilnik in peč, pohištvo, bomo prinesli v vas pridobitve sodobne tehnike, skrajšali bomo čas zidanja, povečali storilnost in omogočili kmetu, da si bo sam postavil hišo.

Vzemimo za primer strešni stol! Koliko lesa in koliko dela za hleva izdelava ostrešja, ki je udomačena na kmetih, a je v svojem zgodovinskem sestavu negospodarska. Izvršitev je namreč tako zamotana in težka, da jo zmore edinole poklicni tesar. Zasnovati strešni stol, ki bo lahek, obenem pa odporen proti vetru in snegu, ki bo čim-

bolj ustrežal uporabnosti podstrešnih prostorov in bo enostaven v izdelavi, to naj bo sedaj naše vodilo! Industrijsko izdelane in prirejene sestavne dele bo namreč z lahkoto sestavljal kmet sam.

To bo omogočilo gospodarsko pravilno porabo sredstev, graditev bomo izvrševali na napreden industrijski način s hitrim, nezastajajočim načinom (metodo) izdelave.

Industrijski način graditve pa ni v nasprotju z umetnostnimi interesi arhitekture. »Standardne hiše-škatle v mnogih naših mestih so skrajno enolične in revne. Če si pozorno ogledamo hiše na vasi, tedaj odkrijemo, da so ti domovi tudi standardizirani, tako v obliki kakor v meri; toda kakšna raznoličnost in svojevrstnost je pri vsaki hiši, v okenskem okviru, pri naoknicah itd. Z raznoličnostjo detajlov in barv, s kombiniranjem različnih tipov hiš moremo urediti ulice tako, da v njih arhitektura stavb ne bo dolgočasna« (Mordvinov).

Glej sl. 110, 111, 112, 113, 114, 115.

KMETSKI DOMOVI, ZASNOVANI V CELIČNEM SISTEMU, Z MOŽNOSTJO ETAPNE (POSTOPNE) GRADITVE

Osnova novemu kmetškemu domu je stegnjeni dom, ki po svoji smotrnosti in ekonomiji gradnje, predvsem pa glede na razvoj najbolj ustreza sedanjim potrebam. Razen stegnjenega doma je upoštevati še dom v ključu dom v kolenu. V zasnovah kmetških domov so podana le glavna načela, ki pa nikakor ne izključujejo podrobne obravnave.

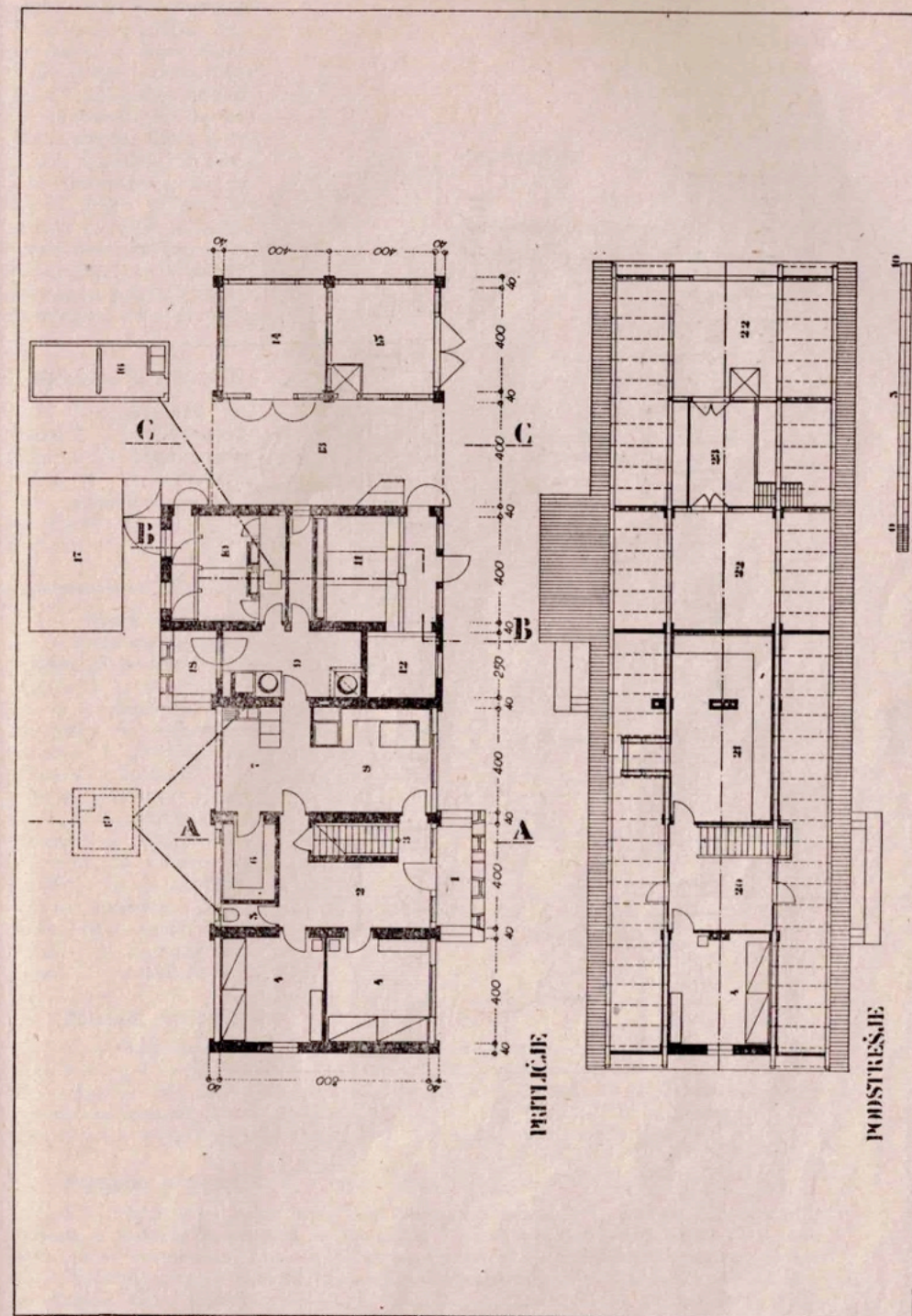
Kmetški domovi, zasnovani v sistemu celic, omogočajo etapno (postopno) graditev. Velikost celic mora biti čimbolj poenotena; ustrezati mora smotrnosti (funkcionalnosti) in poenostavljeni gradbeni konstrukciji. Zato meri osnovna celica v širino 4.0 m, dodana pa ji je manjša celica širine 42.5 m. Nosilni zidovi leže poprečno med posameznimi celicami. Zanje bomo uporabljali najlažje dosegljivo gradivo: razen kamna in drugega primerne materiala predvsem opečne zidake. Tak zid je v opečni zidavi 40 cm močan. Vsi drugi zidovi ne nosijo, marveč le omejujejo zgradbo navzven ali predeljujejo posamezne prostore v njej. S pridom bomo zanje uporabili tudi les. Vsi zidovi stoje na betonskih ali kamnitih temeljih primerne jakosti in globine, odvisno predvsem od nosilnosti zemljišča. V vsakem primeru pa morajo segati temelji obodnih zidov preko mrzotne meje, v zemeljske plasti, do koder ne seže zmrzovanje, to je najmanj 1.0 m pod gornjo površino tal. Vrh temeljnega zidovja mora biti izoliran proti vlagi z lego asfaltne lepenke. Stropna konstrukcija nad pritličjem je lahko lesena (glej slike 135 in 136) ali železobetonska (glej slike 138—142). Sklepna železobetonska vez med zidovi je nujna. Strešna konstrukcija počiva na opečnih podstavkih kvadratičnega prereza 40 × 40 cm, zidanih v podaljšani apneni malti. Kapna lega mora biti pritrjena na zid z vbetoniranimi železnimi vijaki profila 20 mm (glej detajl na sliki 135). Vrata in okna, stopnice in sanitarna baterija (glej slike 122—129) so poenotene (tipizirane). Klet je vedno pod vežo ter je iz nje dostopna po stopnicah.

Pojasnilo k sliki 110.

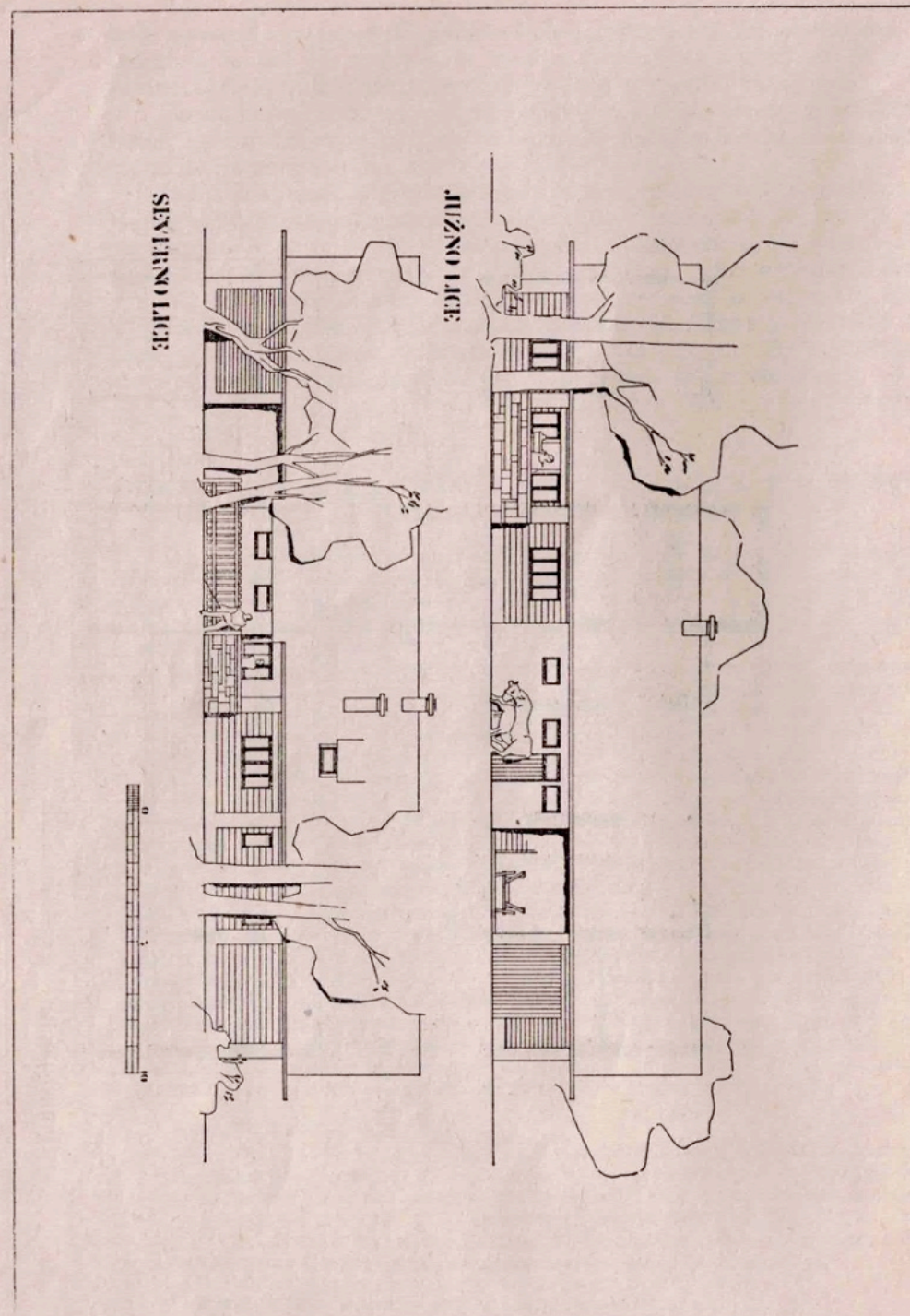
1 — vhod, 2 — veža, 3 — stopnice na podstrešje ali v klet, 4 — spalnica, 5 — stranišče, 6 — shramba, 7 — kuhinja, 8 — dnevna soba, 9 — krmilna kuhinja in pralnica s prho, 10 — svinjak, 11 — kravji hlev, 12 — oddelek za teleta, 13 — kolarnica, 14 — listnik, 15 — shramba za orodje, 16 — gnojlišče, 17 — dvor za prašiče, 18 — vhod v svinjsko kuhinjo, 19 — greznica, 20 — podstrešna veža, 21 — kašča, 22 — senik z jaškom za nametavanje sena, 23 — mostovž.

Pojasnilo k sliki 111.

Zunanjščina kmetškega doma je izraz vsebine in konstrukcije.

Slika 110.

Slika 112. Prva stopnja v etapni graditvi. Stanovanje in hlev imata vsak svojo celico; hlev je že dokončno urejen, v stanovanju pa le bodoča dnevna soba s kuhinjo, štedilnik in kotel sta postavljena že na svoje pravo mesto. Pri etapni graditvi je važno predvsem, da si ne povzročamo za nadaljnje postopno preoblikovanje preveliko dela in stroškov.

Pojasnilo k sliki 112.

1 — stanovalna kuhinja, 2 — začasna spalnica, 3 — krmilna kuhinja, 4 — kolarnica, 5 — svinjak, 6 — hlev za kravo, 7 — dvor za svinje.

Pojasnilo k sliki 113.

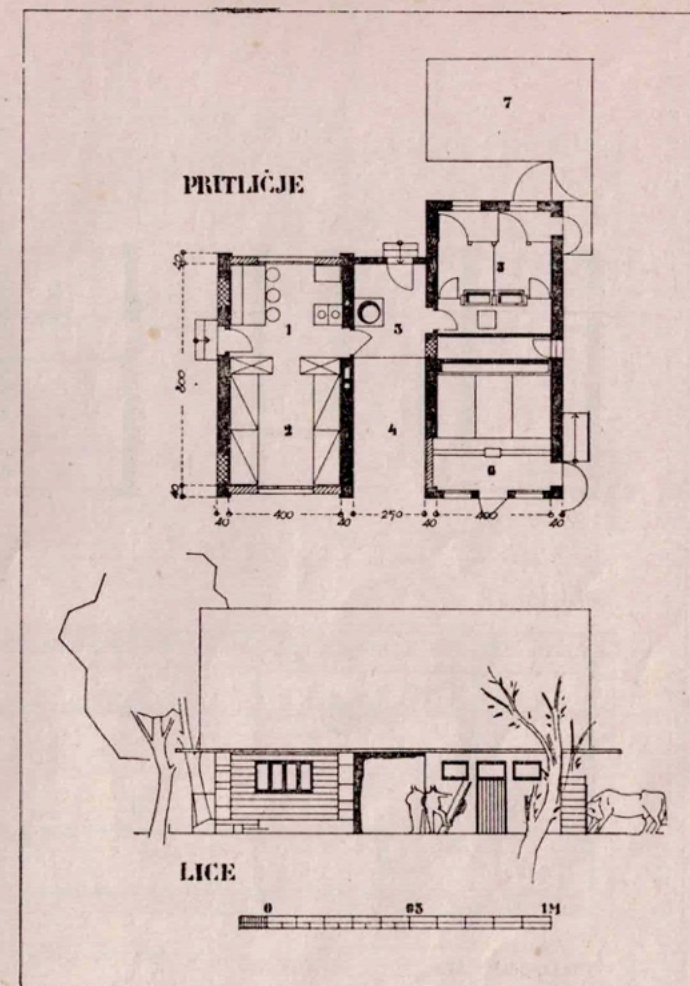
1 — vhod, 2 — veža, 3 — stopnice na podstrešje ali v klet, 4 — kamra, 5 — dnevna soba, 6 — shramba, 7 — stranišče, 8 — krmilna kuhinja s prho, 9 — kuhinja, 10 — svinjak, 11 — kravji hlev, 12 — listnik, 13 — shramba za orodje, 14 — greznica, 15 — dvor za prašiče, 16 — gnojišče, 17 — spalnica, 18 — kašča, 19 — senik, 20 — jašek za nametavanje sena, 21 — kolarnica.

Pojasnilo k sliki 114.

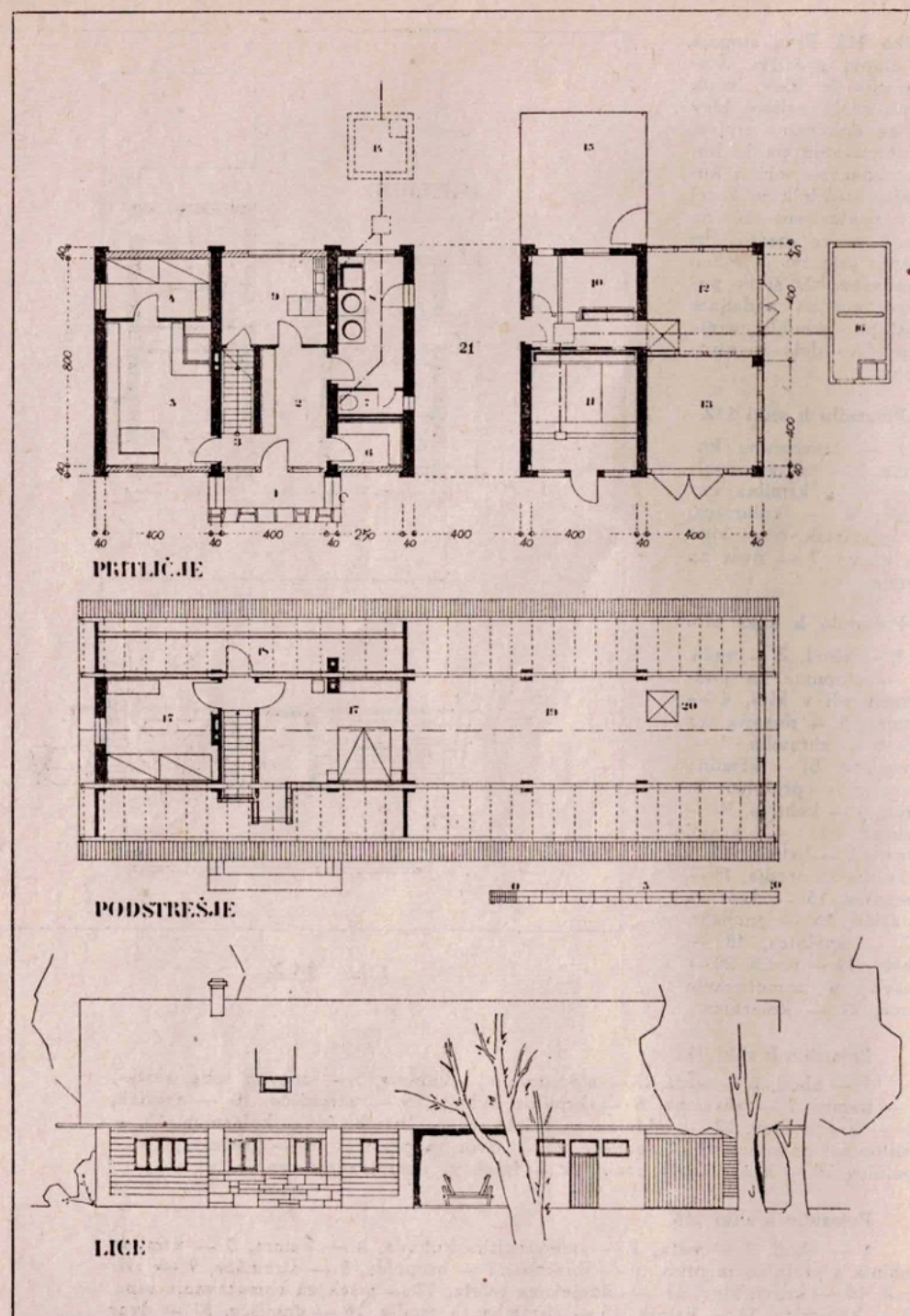
1 — vhod, 2 — veža, 3 — stopnice, 4 — kuhinja, 5 — dnevna soba, »hiša«, 6 — kamra, 7 — shramba, 8 — krmilna kuhinja, 9 — stranišče, 10 — svinjak, 11 — kravji hlev, 12 — oddelek za teleta, 13 — listnik, 14 — kolarnica, 15 — prislonjeni kozolec, 16 — gnojišče, 17 — dvor za prašiče, 18 — greznica, 19 — spalnica, 20 — kašča, 21 — senik, 22 — jašek za nametavanje sena.

Pojasnilo k sliki 115.

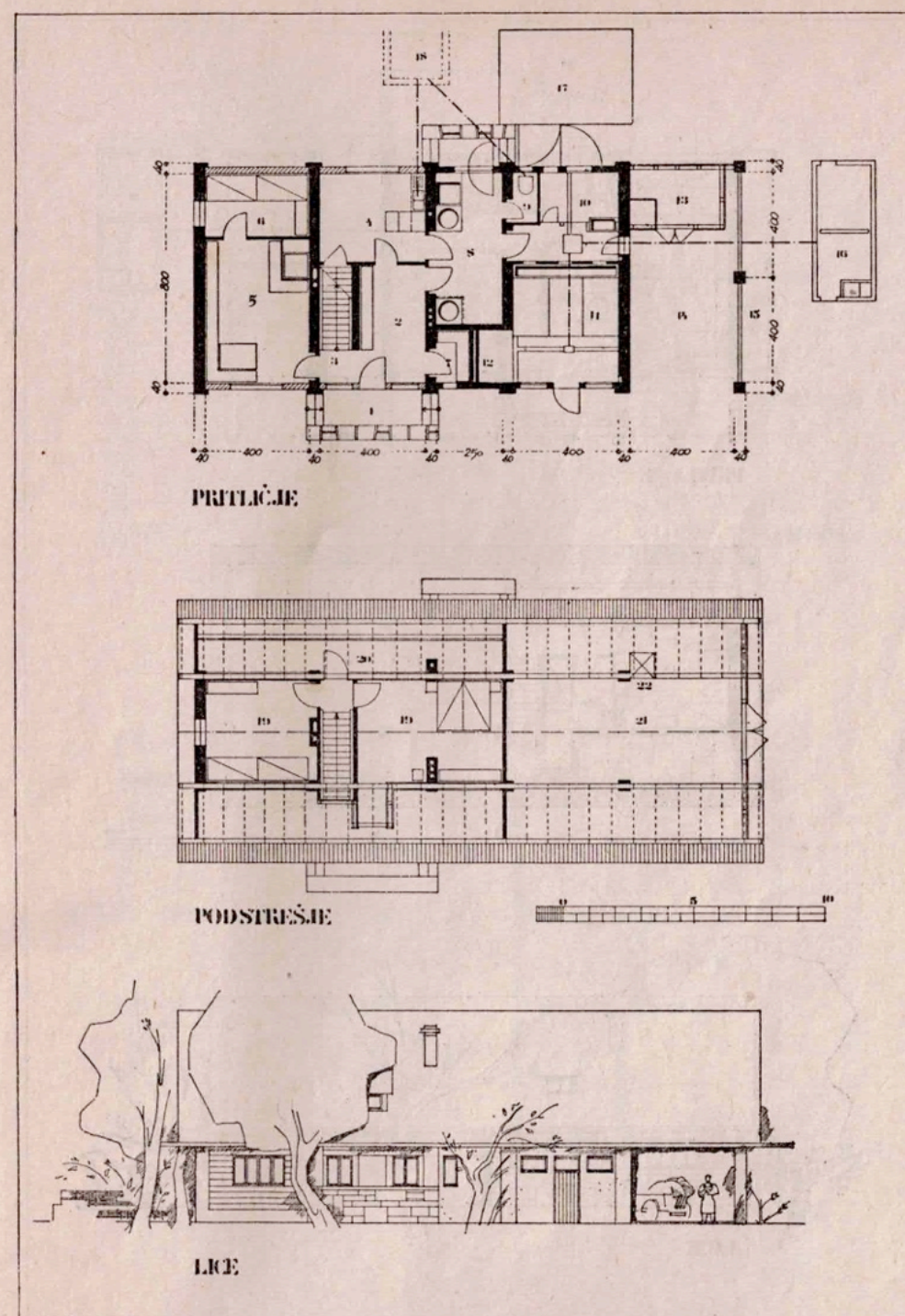
1 — vhod, 2 — veža, 3 — stanovanjska kuhinja, 4 — kamra, 5 — krmilna kuhinja s pralnico in prho, 6 — shramba, 7 — stopnice, 8 — stranišče, 9 — svinjak, 10 — kravji hlev, 11 — oddelek za teleta, 12 — jašek za nametavanje sena, 13 — kolarnica, 14 — listnik, 15 — shramba za orodje, 16 — gnojišče, 17 — dvor za prašiče, 18 — greznica, 19 — spalnica, 20 — kamra, 21 — kašča, 22 — senik,

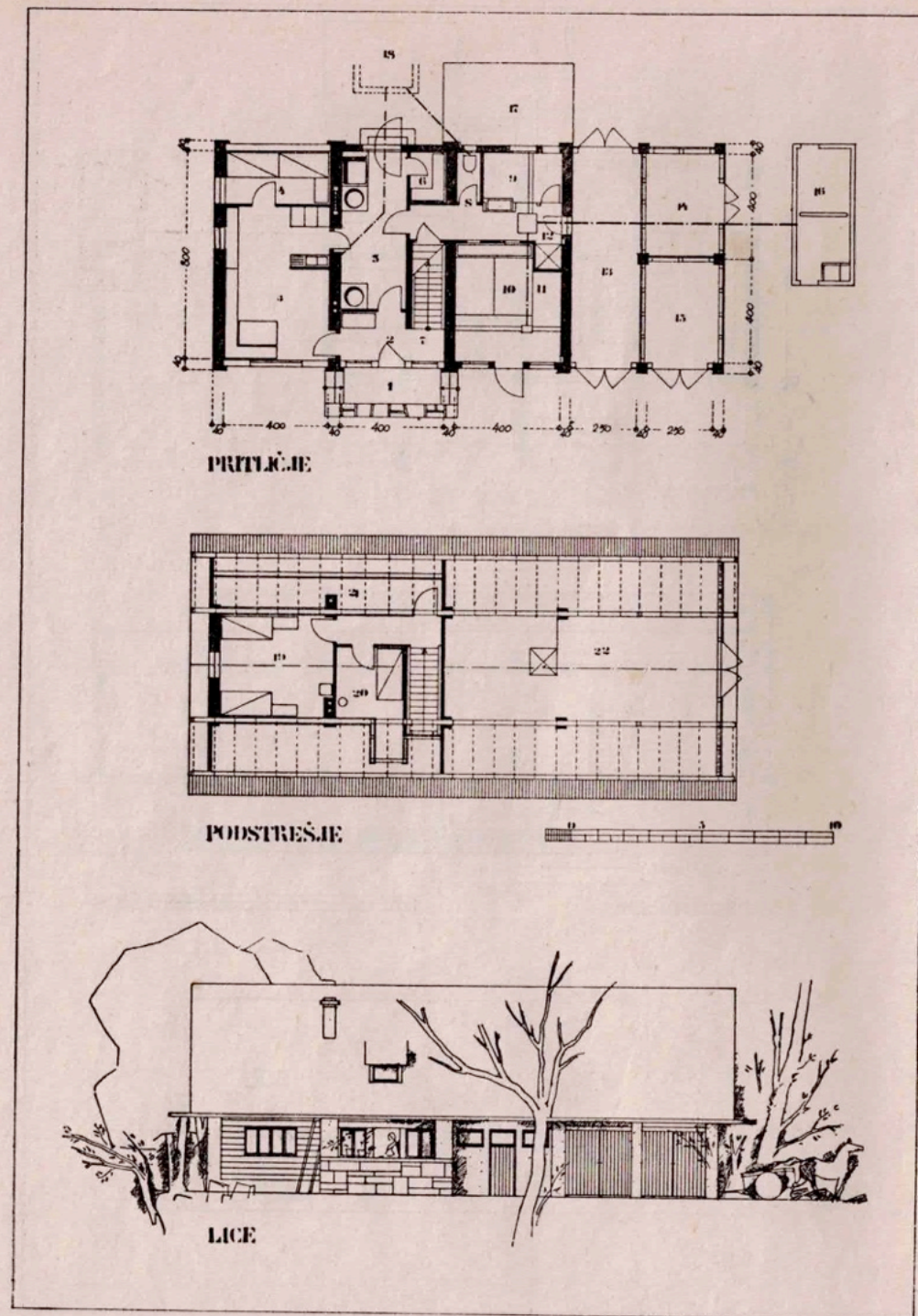
Slika 112.

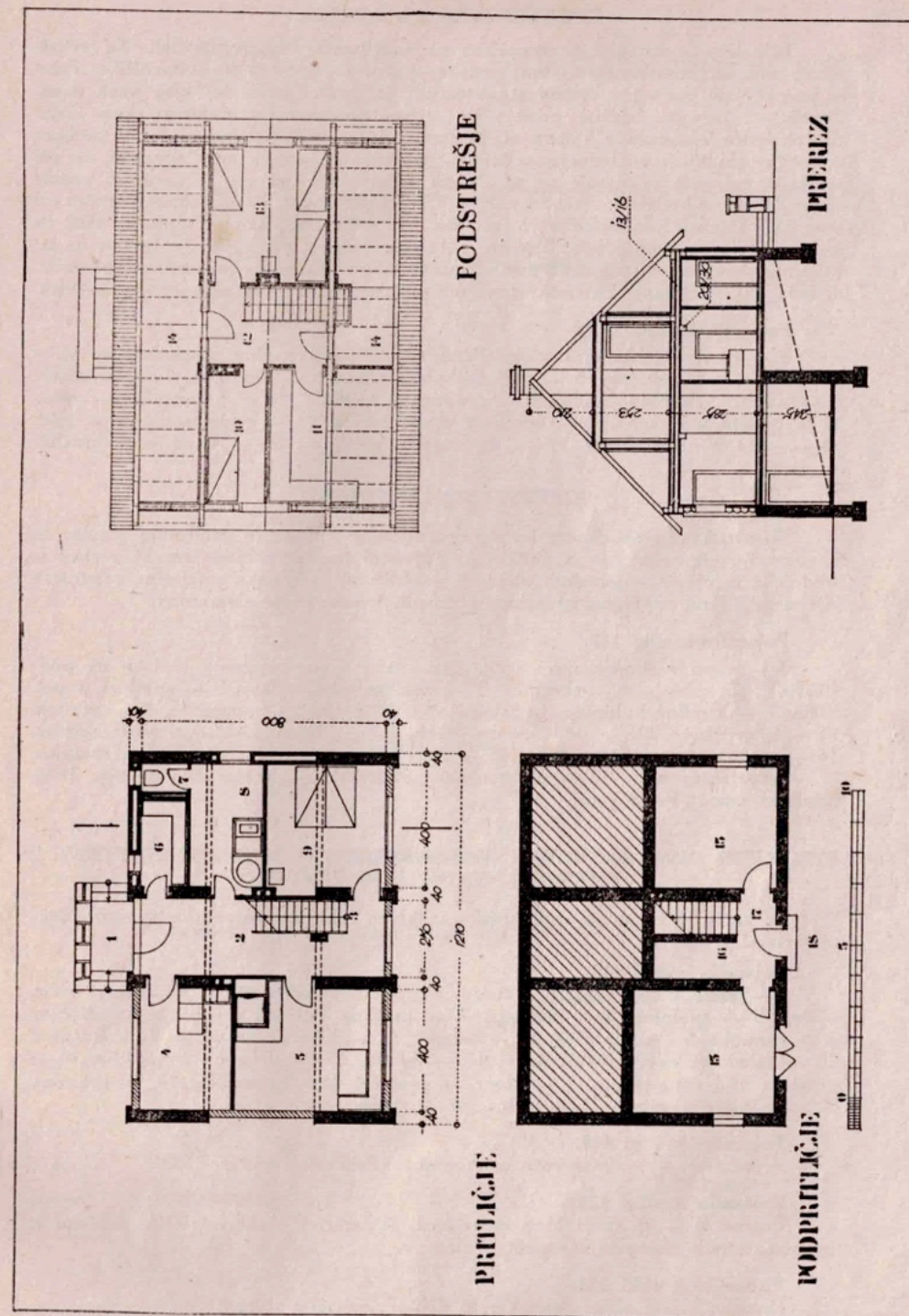
Slika 113.

Slika 114.

Slik. 115.

Slika 116.

Glej sl. 116.

KMETSKE DOM NA BREŽINI

Tak dom je mnogokrat utemeljen na razgibanih, bregovitih tleh. Na vrhni strani pridemo naravnost v stanovanjsko etažo, na spodnji v podprtiličje. Prav iz ozemeljskih razlogov stojita stanovanjski in gospodarski del hiše vsak zase. Posebnosti lege na brežini pridejo do izraza predvsem v stanovanjskem delu. Kletna etaža je zidana v kamnu ali betonu. Nosilno zidovje nad kletjo je podano v opečni gradnji v doslednem celičnem sistemu, kakršnega smo spoznali že pri prejšnjih primerih; razlikuje se od drugih edinole po tem, da je na sredi prekinjeno. Stropna konstrukcija nad kletjo je železobetonska ali obokana z opeko ali kamnom. Strešna konstrukcija je ista kot pri prejšnjih primerih, zato je tudi tu treba pričvrstiti kapno lego. Stropna konstrukcija nad pritličjem je lesena in izvedena s primarnimi (glavnimi) nosilci (prečniki) in sekundarnimi nosilci (stropniki, ki leže na prečnikih). Ta način omogoča prihranek na lesu in nosilnem zidovju.

Pojasnilo k sliki 116.

1 — vhod v pritličje, 2 — pritlična veža, 3 — stopnice na podstrešje ali v podprtiličje, 4 — kuhinja, 5 — dnevna soba, »hiša«, 6 — shramba, 7 — stranišče, 8 — pralnica s kopalno kadjo, 9 — spalnica v pritličju, 10 — kamra, 11 — kašča, 12 — podstrešna veža, 13 — spalnica v podstrešju, 14 — podstrešje, 15 — klet, 16 — veža v podprtiličju, 17 — stopnice v pritličje, 18 — vhod v podprtilično vežo.

Glej sl. 117.

KMETSKE DOM V KOLENU

Konstruktivna posebnost kmetškega doma v kolenu je predvsem v tem, da ni sestavljen iz celic, ki jih oblikujejo poprečni nosilni zidovi, temveč sestoji iz srednjega in njemu vzporednih obodnih nosilnih zidov. Enaka razporedina prostorov (4.0 m in 2.5 m) omogoča uporabo tipiziranih (poenoteni) elementov.

Pojasnilo k sliki 117.

1 — vhod v stanovanjski krak, 2 — veža s stopnicami v klet in na podstrešje, 3 — kuhinja, 4 — shramba, 5 — dnevna soba, »hiša«, 6 — spalnica v pritličju, 7 — krmilna kuhinja s kopalno kadjo ali prho, 8 — stranišče, 9 — svinjak, 10 — kravji hlev, 11 — oddelek za teleta, 12 — listnik, 13 — prekrit hodnik, 14 — greznica in gnojiščna jama, 15 — dvor za prašiče, 16 — podstrešna spalnica, 17 — podstrešna veža, 18 — podstrešna spalnica, 19 — kašča, 20 — senik, 21 — jašek za nametavanje sena.

Glej sl. 118,
119, 120,
121.**STEGNjeni DOM, ZASNOVAN V KONSTRUKCIJI NOSILNIH STEBROV Z VMESNIMI NENOSILNIMI ZIDovi**

Ta način je vezan na industrijsko izdelavo lahkega izolacijskega gradbenega materiala.

Pojasnilo k sliki 118.

1 — vhod, 2 — veža, 3 — stopnice v klet in podstrešje, 4 — dnevna soba, »hiša«, 5 — spalnica, 6 — kuhinja, 7 — krmilna kuhinja s prho in straniščem, 8 — shramba, 9 — kolarnica, 10 — svinjak, 11 — hlev za krave, 12 — kokošnjak, 13 — jašek za nametavanje sena, 14 — listnik, 15 — shramba za orodje, 16 — gnojišče z gnojno jamo, 17 — dvor za prašiče, 18 — greznica, 19 — spalnica, 20 — podstrešna veža, 21 — kašča, 22 — senik.

Pojasnilo k sliki 119.

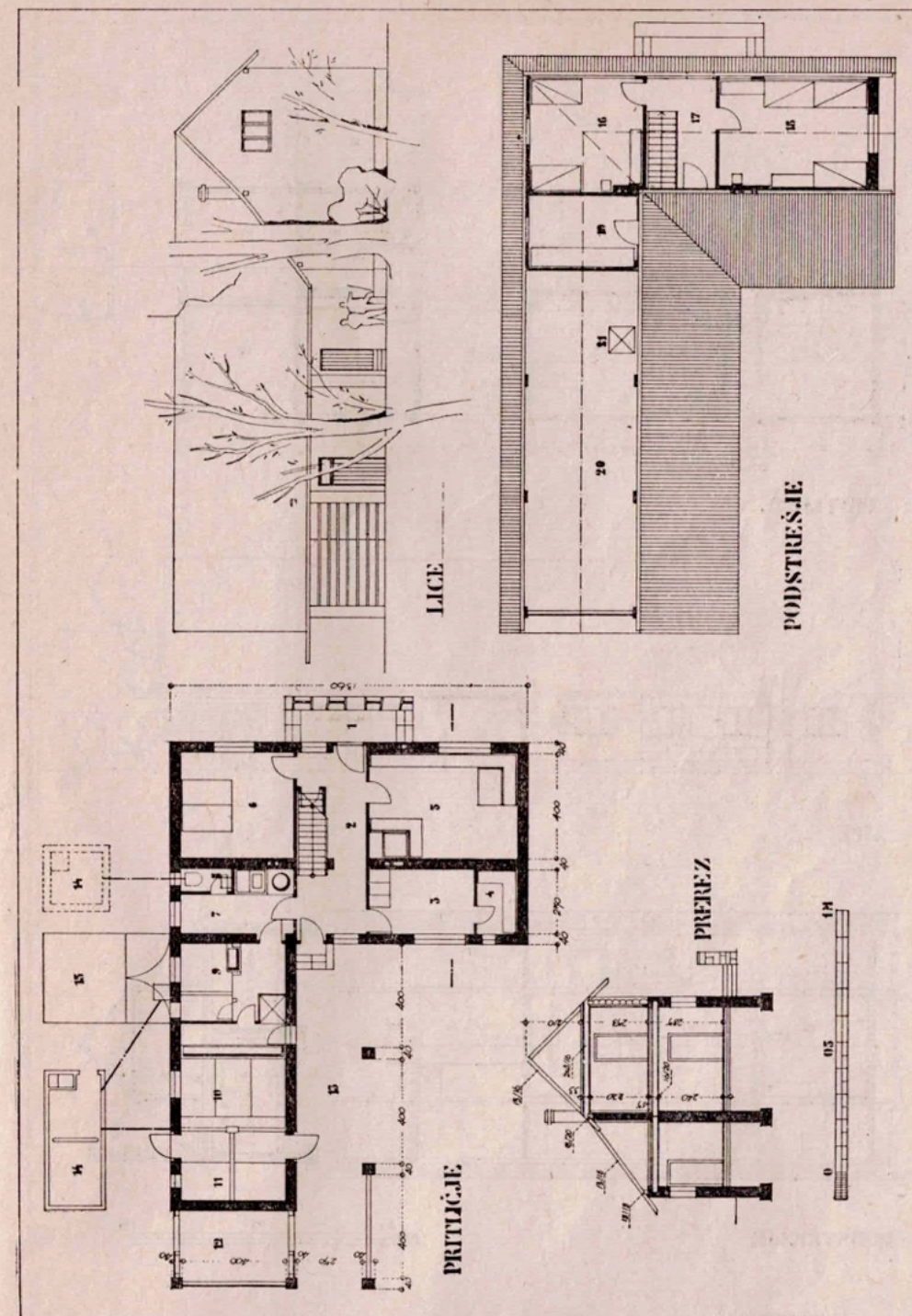
Prerez A — A skozi vežo in stopnice. (Primerjaj s sliko 110.)

Pojasnilo k sliki 120.

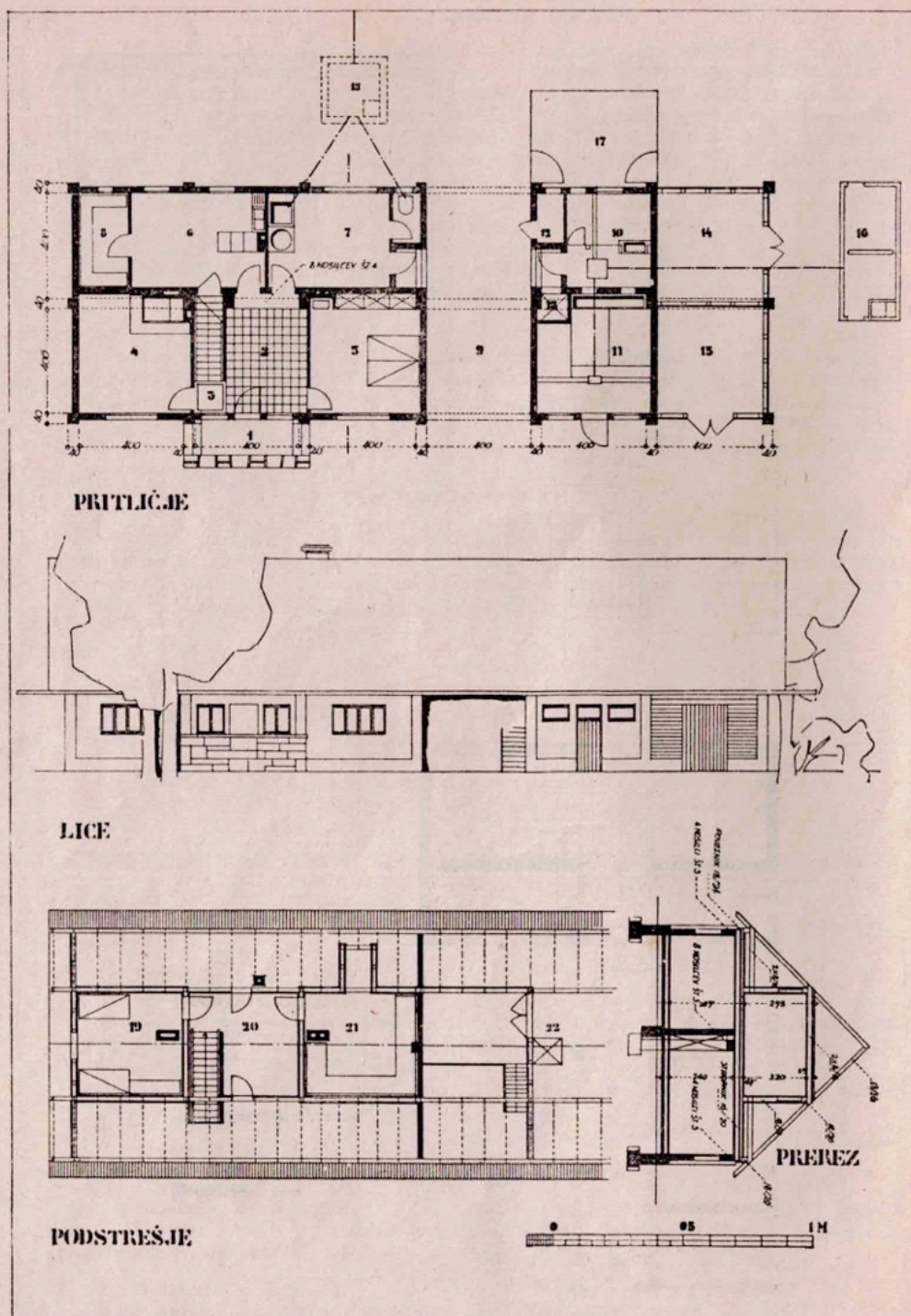
Prerez B — B skozi hlev in svinjak. (Primerjaj s sliko 110.) V prerezu je prikazano tudi zračenje hlevskih prostorov.

Pojasnilo k sliki 121.

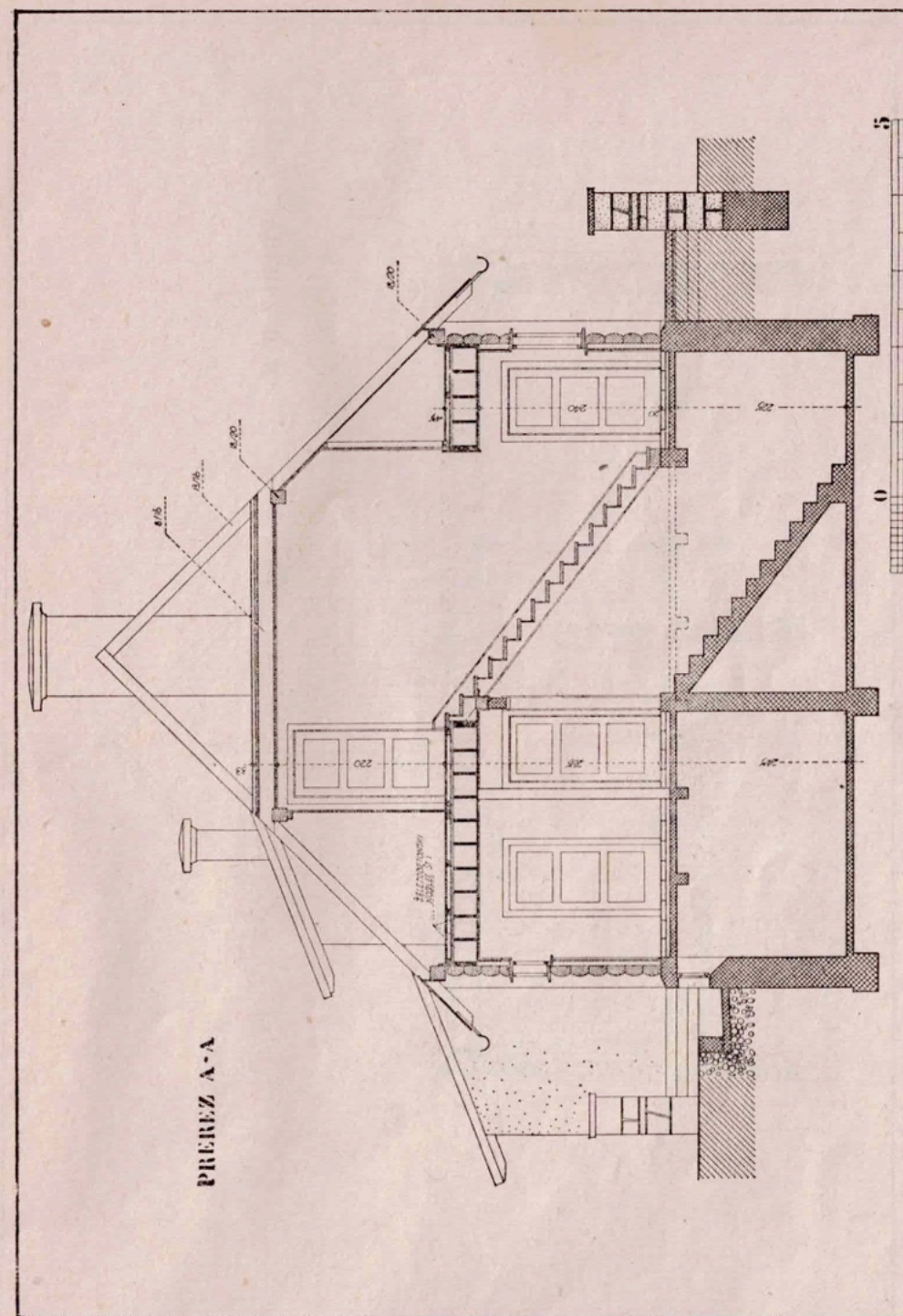
Prerez C — C skozi gospodarski del. (Primerjaj s sliko 110.)

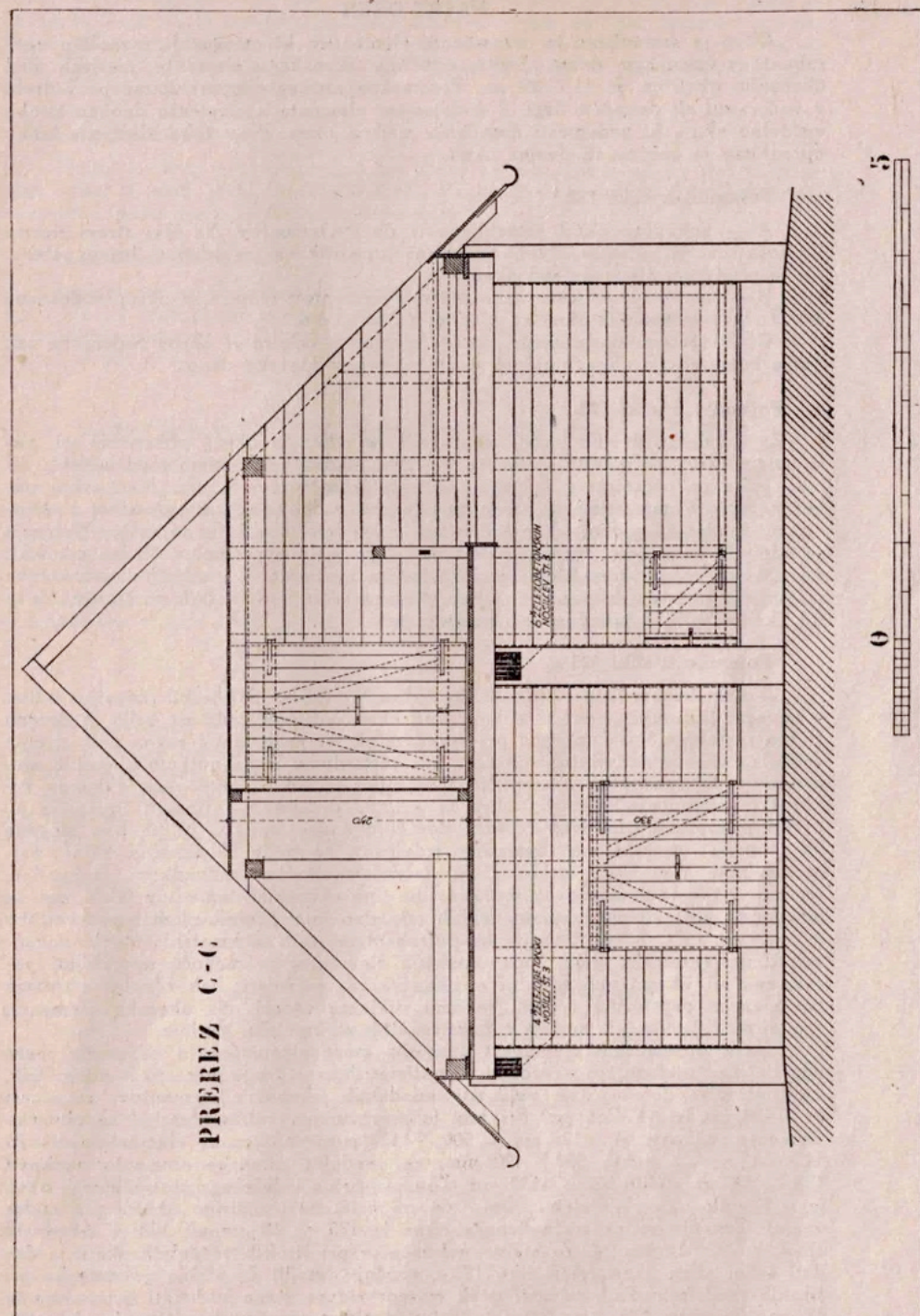
Slika 117.

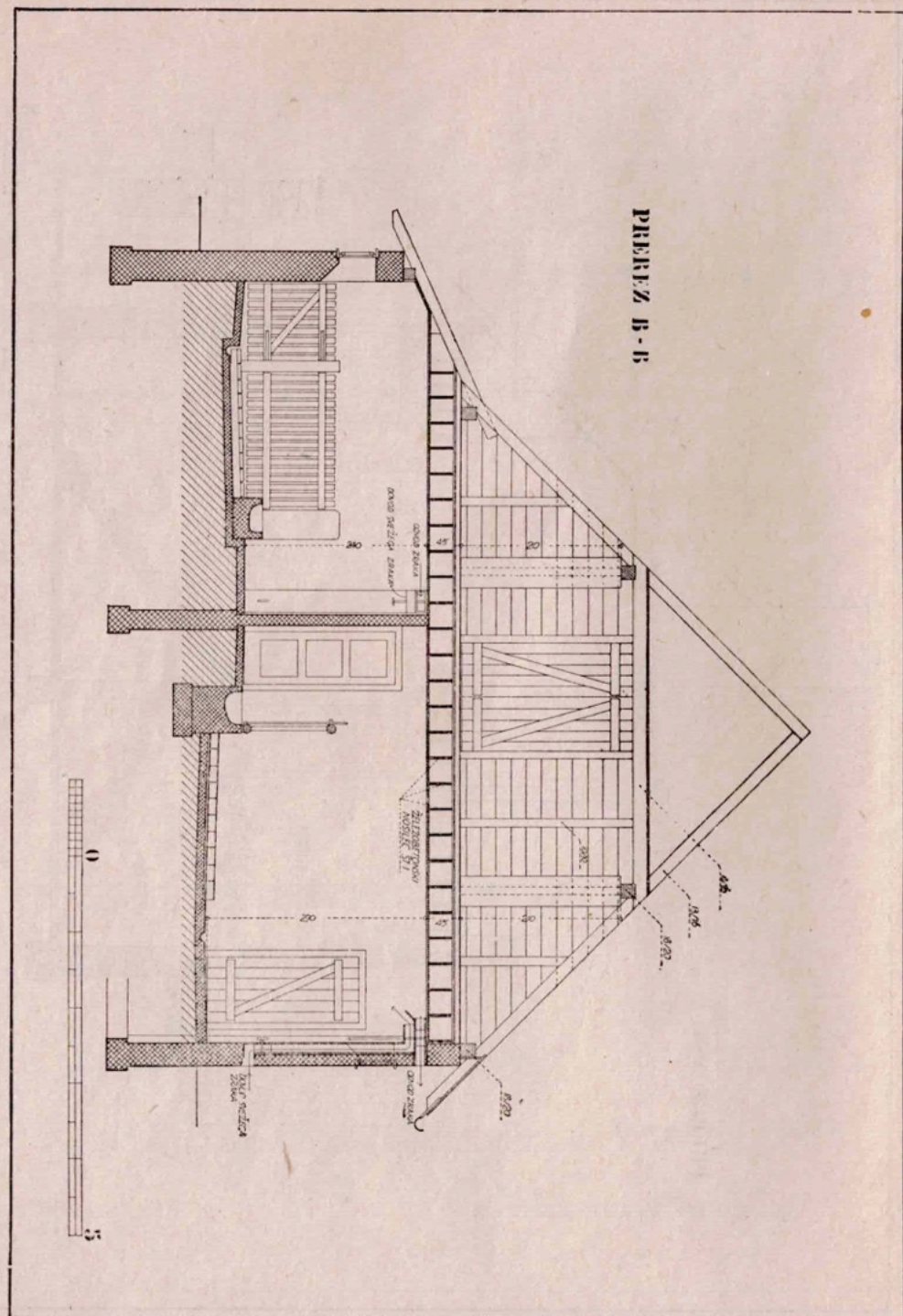
Slika 118.

Slika 119.

Slika 121.

Slika 120.

Glej sl. 122.

NAČRT OKEN

Okno je sestavljeno iz posameznih elementov, ki omogočajo raznoliko uporabnost v kmetemskem domu. Svetla odprtina okenskega elementa, merjena med okenskimi okvirom, je 41×89 cm. Posamezne elemente uporabljamo po potrebi v vodoravni ali pokončni legi. Z dodajanjem elementa k elementu dobimo široko večdelno okno, ki nadomesti dosedanja majhna okna. Prav tako elemente lahko uporabimo za enojna ali dvojna okna.

Pojasnilo k sliki 122.

A — pokončno okno, sestavljeno iz dveh elementov. Na levi strani tlorisa je konstrukcija okna v steni, na desni konstrukcija za kladno leseno steno. To je predvsem stanovanjsko okno.

B — ležeče okno, sestavljeno iz dveh elementov. Odpira se okrog vodoravne osi. Tu je konstrukcija okna za kladno leseno steno.

C — ležeče okno iz enega samega elementa. Odpira se okrog vodoravne osi. Tu je konstrukcija okna v zidani steni, predvsem hlevsko okno.

Pojasnilo k sliki 123.

Za dvodelno dvojno okno, čigar krili se odpirata okrog pokončne osi, potrebujemo štiri normirane elemente. Po dva in dva pričvrstimo med seboj z vijaki, stike pa utesnimo s trapezno lestvico v ustreznem utoru. Med seboj povezane okvire namestimo na stranska okenska podboja, zgoraj na podboj z okapnikom, spodaj na podboj, okensko polico in okapnik. Vsa krila so enaka. Notranja se odpirajo navznoter, zunanja navzven. Vsako krilo opremimo s štirimi ogelniki, dvema francoskima nasadiloma in kljukico za zapiranje. V različnih kombinacijah sestavljeni elementi ustrezajo namenu stanovanjskih in stranskih prostorov, hleva itd., kakor je bilo navedeno pri prejšnji risbi.

Pojasnilo k sliki 123 a.

V »Službenem listu FLRJ« št. 30 z dne 11. aprila 1947 je bil objavljen odlok o obvezni tipizaciji oken, ki določa tipe oken, vezanih krilo na krilo in dvojno stalno zastekljenih za uporabo pri raznovrstnih stavbah, dalje razna eno, dvo in večdelna okna z nadsvetlobo in brez nje, sestavljena iz poenotnih okenskih elementov, najprimernejših za serijsko tovarniško izdelavo. Tipe oken določajo velikost poenotnih elementov, mere in sestava detajlov. — Namen tipizacije je: uvesti poenotno izdelovanje oken; doseči okenske tipe, ki bi jih bilo mogoče ob najmanjši uporabi lesa tovarniško izdelovati ne glede na debelino zidov; najracionalneje izkoristiti steklo s skrajnim zmanjšanjem odpadkov; racionalno, serijsko v tovarnah izdelovati maloštevilne tipe okenskih elementov takih mer, ki omogočajo sestavljanje različno velikih eno, dvo in večdelnih oken z nadsvetlobo in brez nje itd.; zadostiti osnovnim potrebam mestnih in kmetijskih stavb; poenostaviti projektantsko delo. Tipe okenskih elementov je mogoče uporabljati posamezno ali jih po več združiti v okna raznih velikosti, kakor bolje ustrezajo posameznim prostorom v hiši. Na naši sliki sta zgoraj oba okenska elementa, spodaj pa del okenskih sestav, najprimernejših za kmetijske gradnje.

Mere posameznih elementov (zunanje mere elementov in ne svetle mere odprtine med podboji) so navedene v centimetrih, vse druge mere pa v milimetrih. Ta tipizacija določa dve velikosti enodelnih okenskih elementov, in sicer: 64×128 cm in 64×64 cm. Pri tem je preračunana velikost stekel za okenske elemente velikosti 64×128 cm — 500×1130 mm; za okenske elemente velikosti 64×64 cm — steklo 500×490 mm; za dvodelne okenske elemente velikosti 128×128 cm steklo 522×1130 mm. Zunanja širina izdelanega sestavljenega okna je n (število okenskih elementov) $\times 64$ cm + 10 cm (za širino okvira pri vzidavanju). Zunanja višina sestavljenega okna je $128 + 10$ cm ali $128 + 64 + 10$ ali $2 \times 128 + 10$ cm itd. Za stalne pokončnike pri širokih večdelnih oknih je dodati širini okna 3 cm (glej sliko 123 c, spodnji detajl). Za stalne pokončnike pri širokih večdelnih oknih za priključek vmesne zidane stene je dodati širini okna še 13 cm (glej sliko 123 c, srednji detajl). Širina zidne odprtine je n (število okenskih

elementov) $\times 64$ cm + 13 cm. Če so v oknu v načrtu še stalni pokončniki, je dodati še 3 cm ali 13 cm. Okenski zidni odstavek znaša na obeh straneh po 4 cm. Višina zidne odprtine je 128 cm + 16 cm ali 128 cm + 64 cm + 16 cm ali 2×128 cm + 16 cm itd. Okenski zidni odstavek znaša na zgornji strani 7 cm, na spodnji (na parapetnem zidcu) pa 4 cm.

Pojasnilo k sliki 123 b.

Element okna, vezanega krilo na krilo. Desno zgoraj: gornji del odklopnega krila; v sredi levo: prerez; v sredi desno: srednja pripira pri dvokrilnem elementu; spodaj tloris enokrilnega elementa.

Pojasnilo k sliki 123 c.

Podrobnosti spajanja in vzdavanja. Zgoraj levo: priključek na zid od strani; zgoraj desno: medsebojno spajanje elementov po širini; v sredi: stalni pokončnik za priključek vmesne stene; spodaj: stalni pokončnik za ojačenje pri velikih večkrilnih oknih.

NAČRT VRAT ZA SOBO, KUHINJO IN STRANSKE PROSTORE

Glej sl. 124.

Velikost vrat, merjena med podboji, je 85×200 cm ali 65×200 cm. Uporabljamo tri vrste podbojev: 1) plohisti podboj z obojestransko oblogo, 2) plohisti podboj z enostransko oblogo in 3) okvirni podboj. Plohisti podboj uporabljamo v prostorih z lesenimi tli, okvirni podboj v prostorih z opečnim, kamnitim ali betonskim tlakom. V nasprotju z lesenim, najbolj hrastovim, pragom pri plohistem podboju uporabljamo pri okvirnem podboju kotno železo $25 \times 25 \times 4$ mm. Vrata so enokrilna, iz smrekovine z okvirom in tremi masivnimi polnili. Plohisti podboj je pričvrščen v zid z bradami, okvirni pa z železnimi sidri 30×4 mm.

NAČRT HLEVSKIH VRAT

Glej sl. 125.

Velikost vrat, merjena med okvirnim podbojem, je 100×200 cm. Okvirni podboj je iz hrastovega, macesnovega ali borovega lesa in močan 5×10 cm. Vratno krilo je sestavljeno iz masivnih, med seboj zvezanih desk. Konstrukcija je razvidna iz detajla. Okovje je železno, domače kovaške izdelave. Tečaji so pritrjeni tako, da vrata lahko povsem odpremo. Vrata so snemljiva in jih poleti lahko nadomestimo z lesom, zbito iz letev.

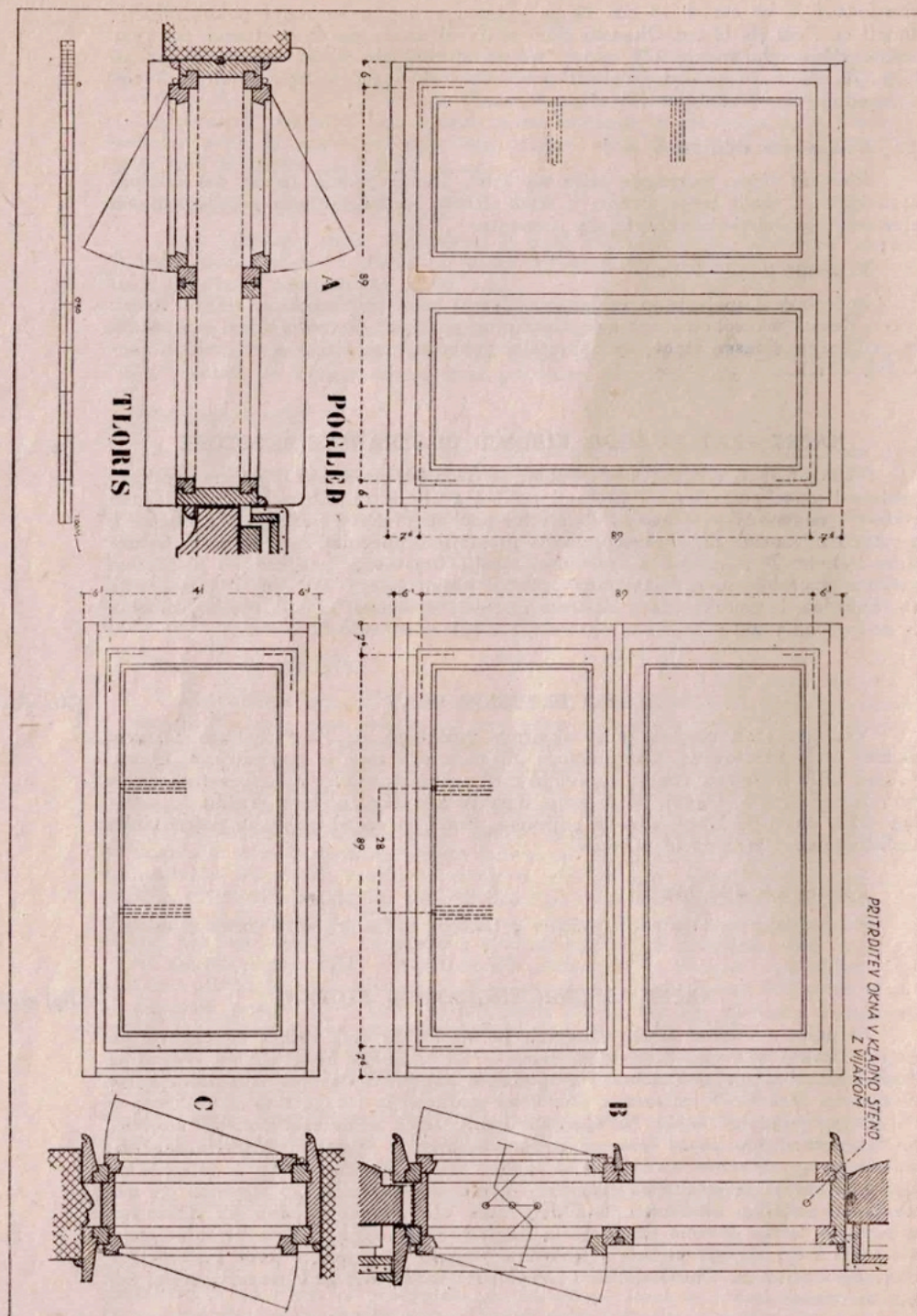
Pojasnilo k sliki 126.

Od prejšnjih vrat se razlikujejo le v tem, da imajo pri vrhu gornjo svetlobo.

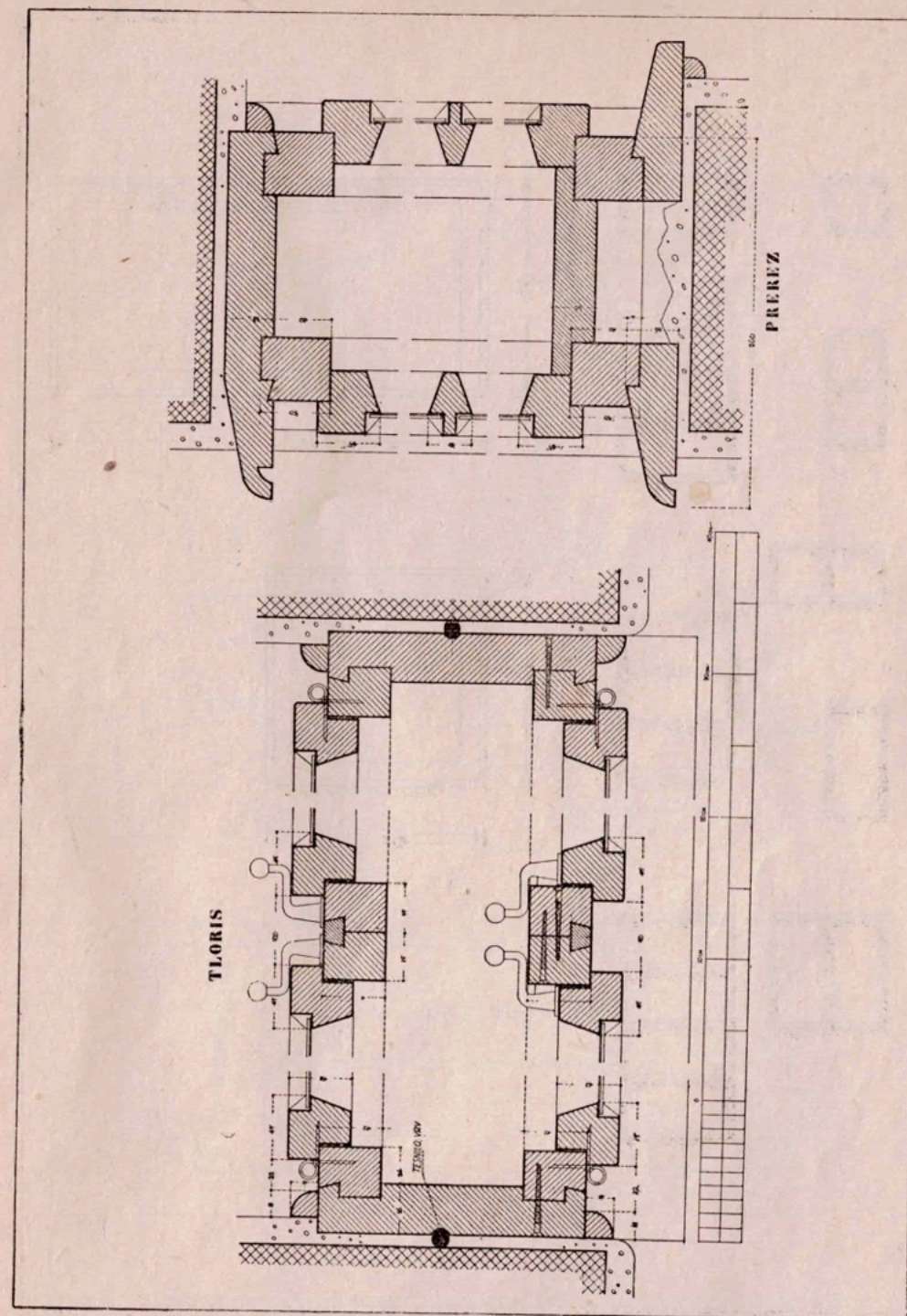
NAČRT LESENIH ENORAMNIH STOPNIC

Glej sl. 127.

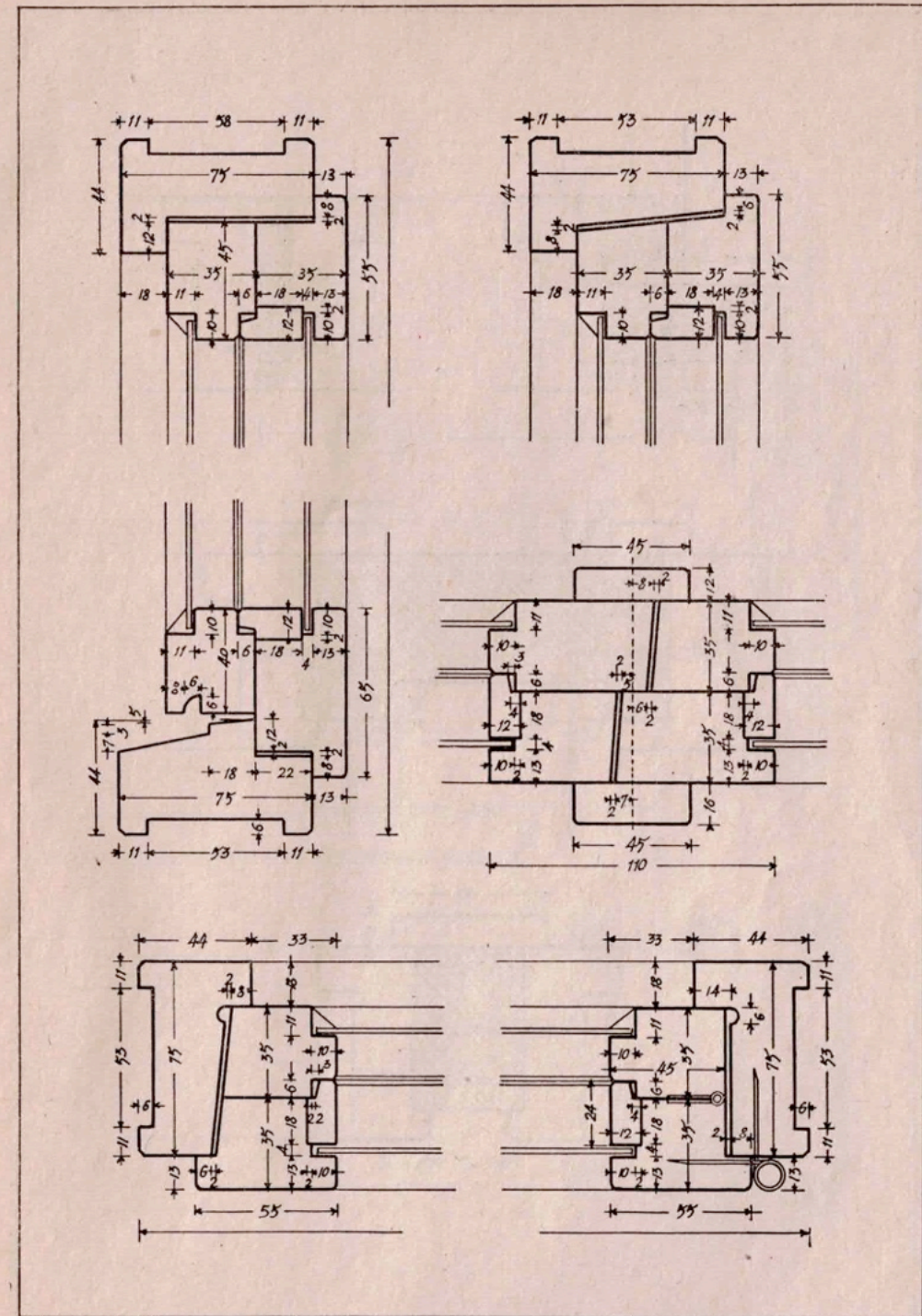
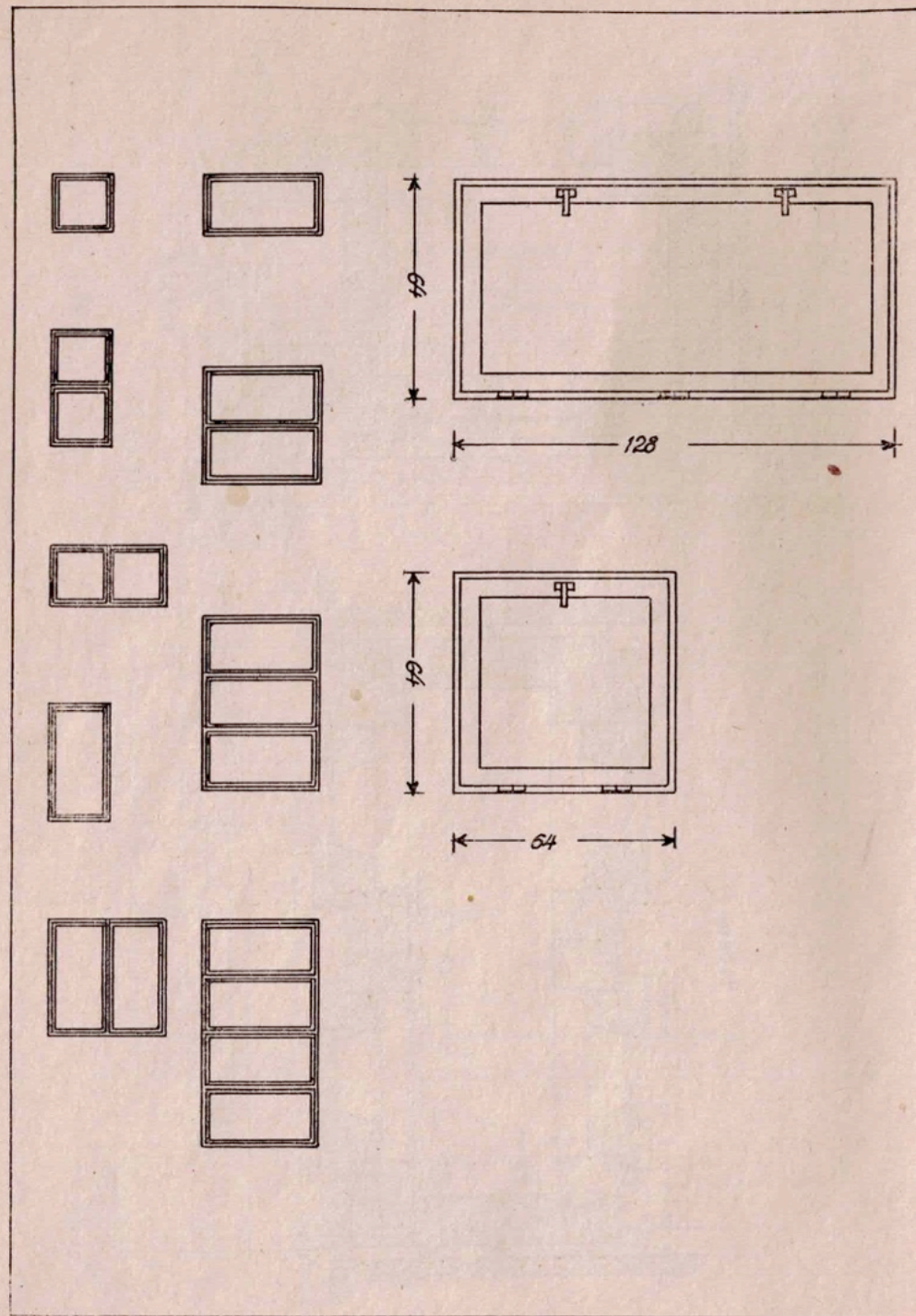
Stopnice so 1,0 m široke. Stopnja je visoka 19 cm, široka 25 cm ali na stopni ploskvi 27,5 cm. Stopniščna rama je ali iz enega kosa ali sestavljena iz dveh med seboj spojenih delov. Na spodnjem koncu so stranice stopniščne rame utorjene v $14,5 \times 25$ cm močno gredo, po možnosti iz trdega lesa in pritrjeno v tla s tremi železnimi vijaki. Na zgornjem koncu slone na železobetonskih nosilcih, pri lesenem stropu pa na lesenem stropniku. Kjer so stopnice obojestransko obzidane, imajo ob robih na zgornji in spodnji strani obrobne deske in letve. Razstoj med obema stopniščnima zidovima je tak, da v njem lahko stopnice pri nameščanju poljubno obračamo, kar delo zelo olajšuje. Še preden jih dokončno namestimo, lahko povsem omečemo in izdelamo stopniščno ostenje. Stranice stopnic so iz 5 cm močnih plohov. Posamezne stopnje so v globini dveh centimetrov utorjene v stranice. Obe stopniščni stranici sta med seboj pričvrščeni s tremi železnimi vezmi.

Slit. 122.

Slika 123.

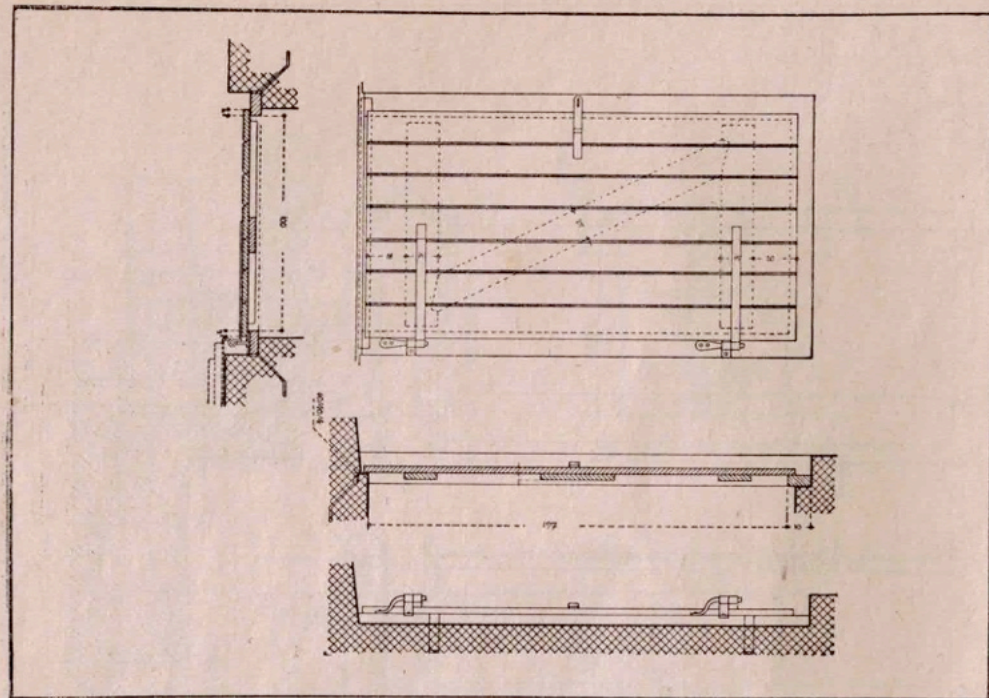

Slika 123 b.

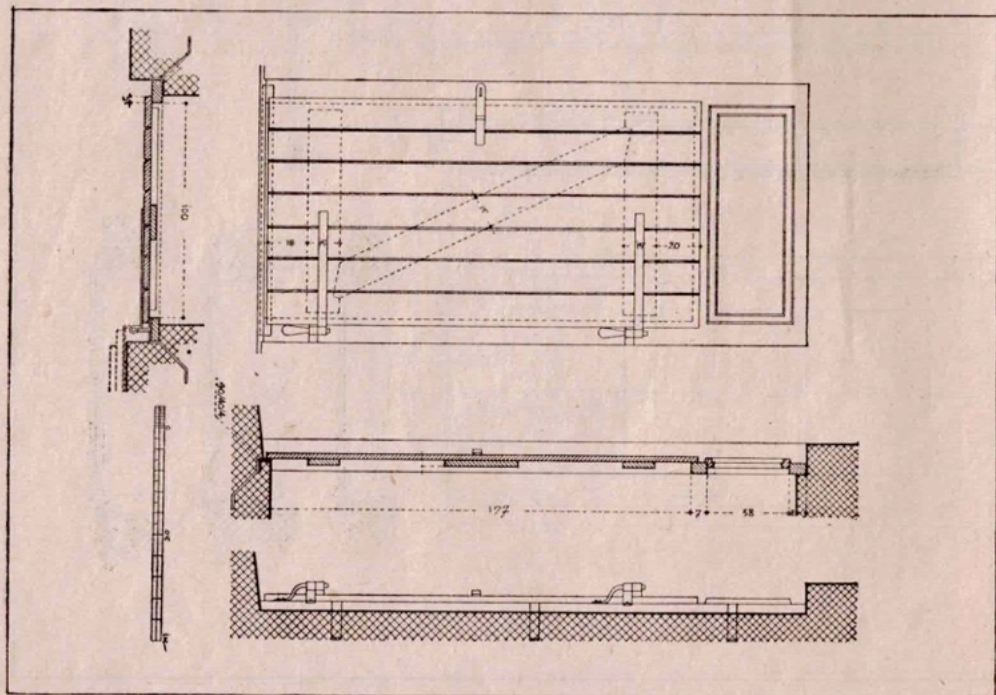
Slika 123 c.

Slika 124.

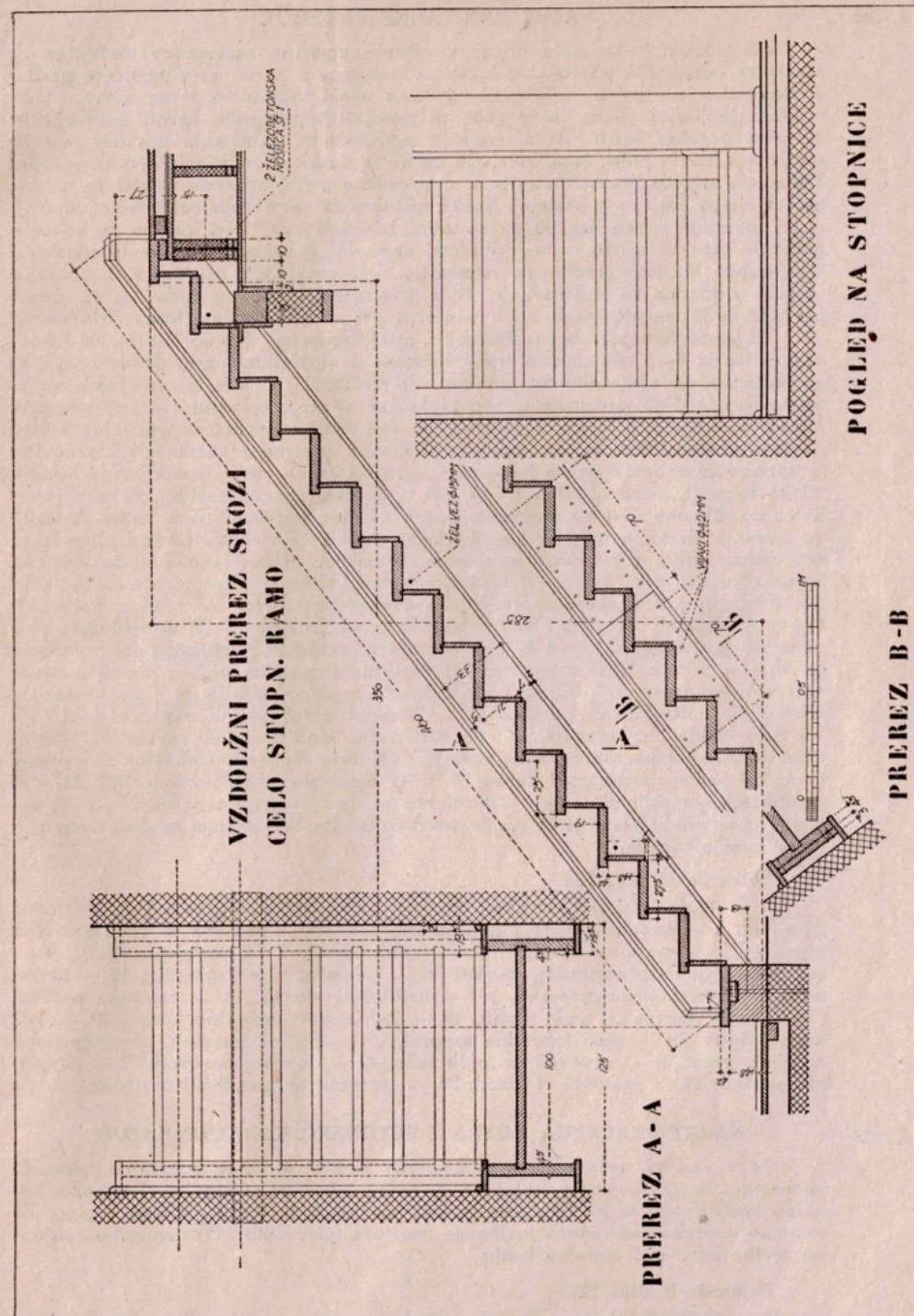
Slika 125.

Slika 126.

Slika 127.

NAČRT SANITARNE BATERIJE

Slika kaže, kako malo prostora zahteva smotrna razvrstitev štedilnika in korita za pomivanje posode ter kotla za kuhanje in korita za namakanje perila. V štedilniku je vgrajen vložek, ki odvzema ognju toploto in z njo ogreva vodo v kotlu (bojlerju). Tako je mogoče pripravljati toplo vodo sproti pri kuhi in ni treba posebej kuriti. Topla voda je potrebna za pomivanje posode, zato je speljana h koritu poleg štedilnika. Ob koritu je deska za odlaganje pomite posode. Kopanje omogoča kadna baterija z nepremično prho, zvezano s kotlom in nameščeno nad koritom v pralnici. Korito je tako, da more kopalec brez težav vanj, in je povezano s kanalizacijo da se more iztekati voda. Nad kotlom za kuhanje perila je pipa za mrzlo vodo. Prednosti naprave: 1) zahteva zelo malo prostora, 2) potrebna količina gradiva je najmanjša, 3) je pregledna, preprosta za uporabo in zelo prikladna za vzdrževanje, 4) je gospodarska, ker se voda ogreva sproti pri kuhi in 5) omogoča vsak čas kopanje in s tem vzdrževanje telesne čistoče.

Za postavitev potrebni material: 1) kotel (bojler) z vsebino 150 do 200 litrov, napravljen iz 4–5 mm močne črne pločevine z vgrajenimi ogrevalnimi cevmi, ki so pritrjene na odstranljivem pokrovu; 2) štedilniški vložek za ogrevanje vode, napravljen iz 4–5 mm močne črne pločevine ali iz brezšivnih cevi; 3) raztezna posoda z vsebino 30 litrov z vodokaznim steklom; 4) dvodelno pomivalno korito iz emajliranega litega železa, cinkove pločevine, umetnega kamna ali fajančevine (s koritom je nabaviti opore (konzole) za pritržitev na zid s ponikljanimi lesnimi vijaki iz medij, svinčeni sifon ϕ 50 mm s čistilnim medeninastim vijakom, lesen okvir in odkapno desko s primerno oporo na zidu); 5) ponikljana kadna baterija za toplo in mrzlo vodo s širokim iztokom, s preklopno ročko za kad ali prho, z nepremično prho, pršno cevjo in cevnim objemkom; 6) dvojna ponikljana mešalna baterija za umivalno korito; 7) toplomer kotne oblike s ščitno stročnico in skalo do 120°C ; 8) iztočna medeninasta pipa s cevnim holandcem $\frac{1}{2}"$ ($\frac{1}{2}"$ = pol cole); 9) pet podometnih ventilov s ščitno kapo iz ponikljane medij; 10) medeninasta polnilna in izpraznjevalna pipa $\frac{1}{2}"$; 11) varnostni ventil $\frac{1}{2}"$ z utežno obremenitvijo za obratni pritisk štirih atmosfer; 12) vzvratna loputa iz medij z obojestranskim notranjim navojem $\frac{1}{2}"$; 13) dva medeninasta zaporna ventila $\frac{1}{2}"$; 14) štirje pocinkani holandci (cevnji spojniki) $\frac{1}{2}"$; 15) osem metrov črnih navojnih cevi $\frac{5}{8}"$; 16) štirje pocinkani holandci $\frac{5}{8}"$; 17) štiri metre črnih navojnih cevi $\frac{1}{2}"$; 18) dvanajst metrov pocinkanih navojnih cevi $\frac{1}{2}"$; 19) deset kosov klobučevine za ovijanje cevi; 20) sedem pocinkanih kosov $\frac{1}{2}"$; 21) deset pocinkanih kolen $\frac{1}{2}"$; 22) pet pocinkanih stenskih plošč $\frac{1}{2}"$; 23) železen pokrov za ventilni jašek 20×20 , sestojč iz okvira iz kotnega železa in pokrova iz rebričaste, 5 mm močne, z minijem premazane pločevine.

Pojasnilo k sliki 128.

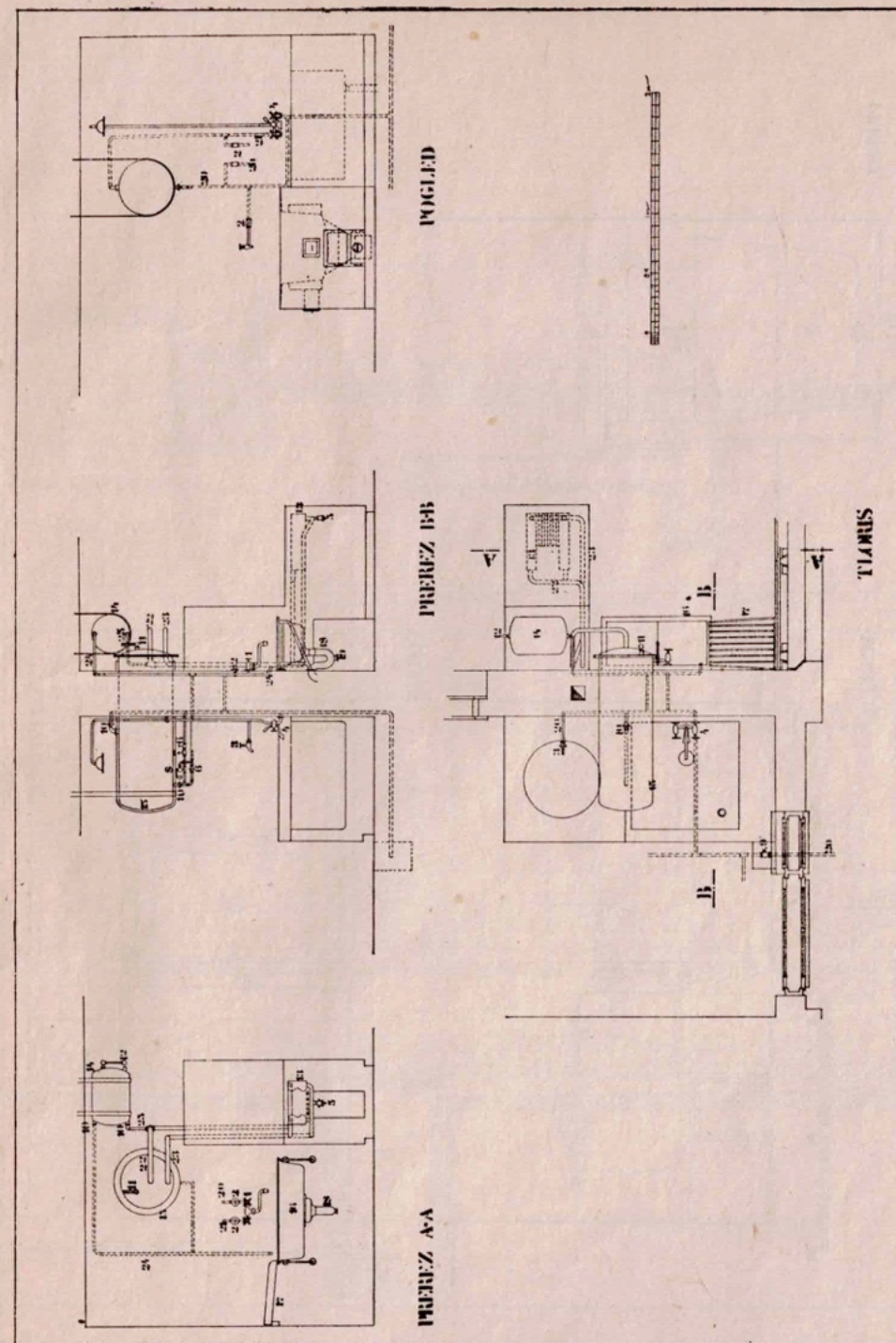
1 — dvojna stenska pregibna pipa $\frac{1}{2}"$, 2 — podometni ventil, 3 — iztočna pipa $\frac{1}{2}"$, 4 — kadna baterija z nepremično prho; 5 — polnilna in izpraznjevalna pipa $\frac{1}{2}"$, 6 — zaporni ventil, 7 — vzvratni ventil, 8 — varnostni ventil, 9 — zaporni ventil z izpraznjevalno pipico, 10 — holandec (cevnji spojnik), 11 — toplomer, 12 — vodokazna naprava, 13 — štedilniški vložek, 14 — raztezna posoda, 15 — bojler (kotel za toplo vodo), 16 — kuhinjsko pomivalno korito, 17 — odkapna deska, 18 — sifon (smradna zapora), 19 — čistilni zamašek, 20 — cevovod za mrzlo vodo, 21 — cevovod za toplo vodo, 22 — dovodni cevovod, 23 — povratni cevovod, 24 — pretočni cevovod, 25 — raztezni (ekspanzijski) cevovod.

NAČRT PRALNEGA KOTLA Z BETONSKO KOPALNO KADJO

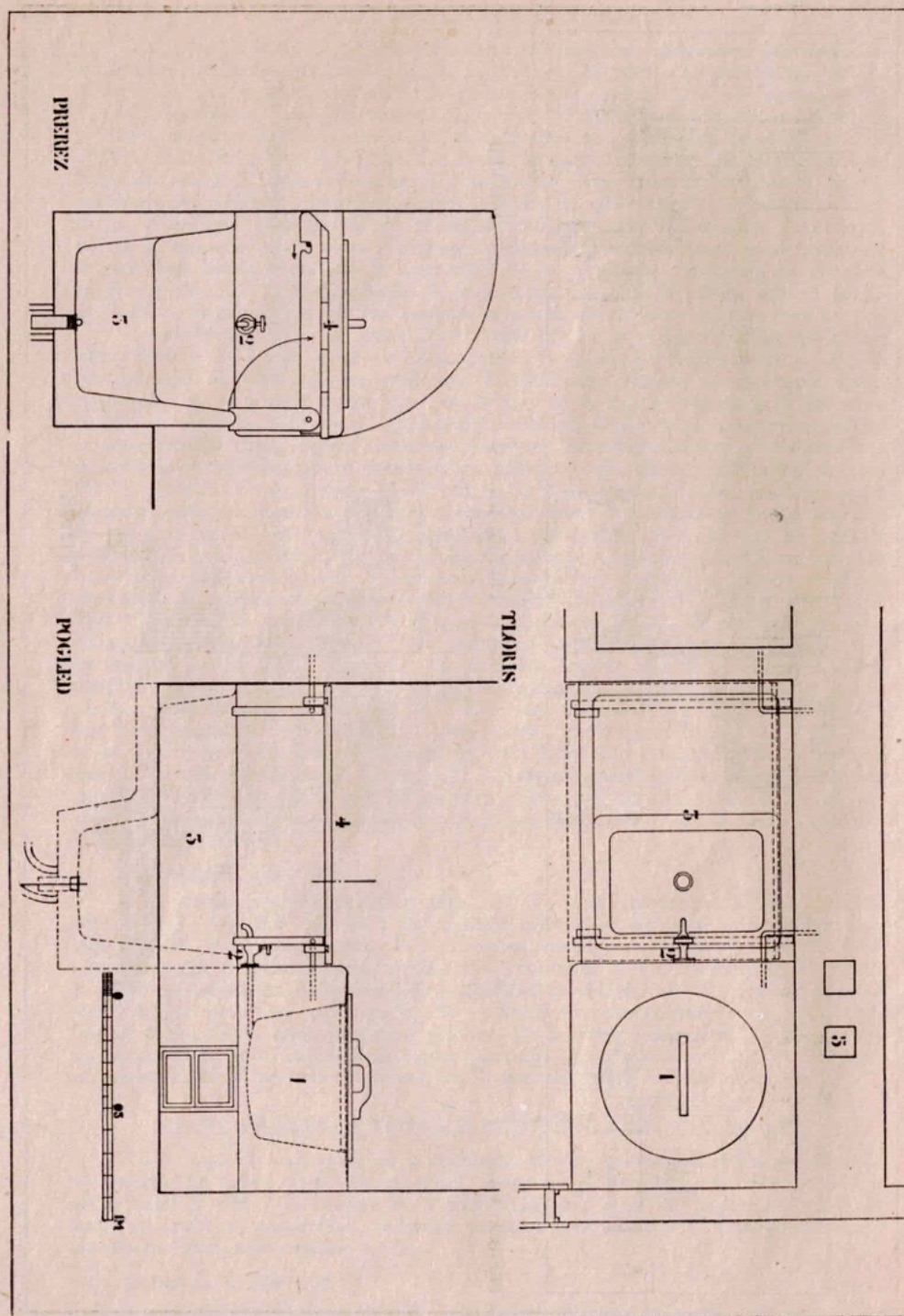
Če v vasi ni vodovoda, si z majhnimi stroški uredimo kopalnico tako, da uporabimo za gretje vode pralni kotel, poleg njega pa postavimo betonsko kopalno kad. Vročo vodo dovajamo v kad naravnost iz kotla po cevi s pipo. Za smotrno uporabo razmeroma majhnega prostora (glej sliko 117) namestimo sklopno pralno mizo nad kopalno kadjo.

Pojasnilo k sliki 129.

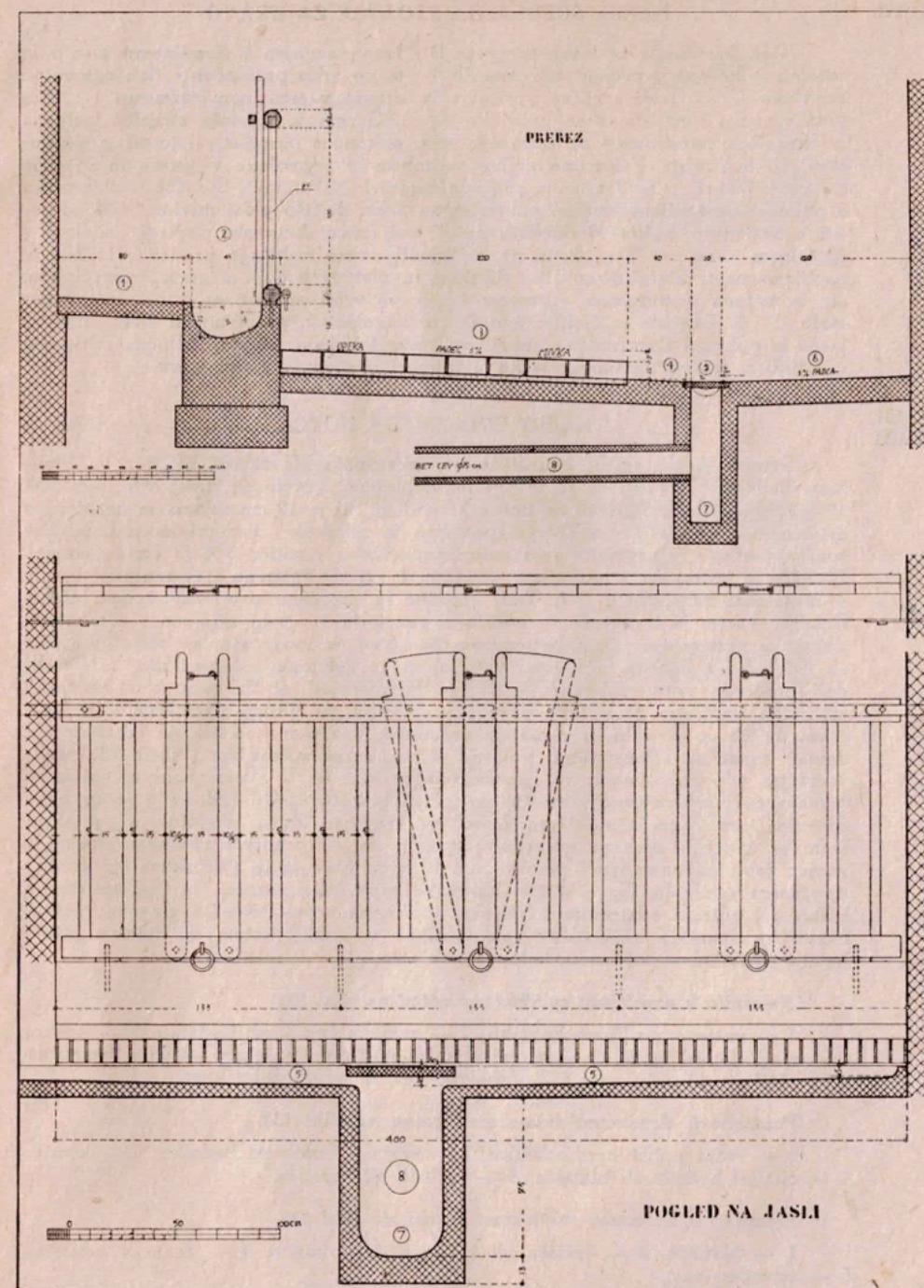
1 — pralni kotel, 2 — pipa, 3 — kad, 4 — sklopna miza, 5 — dimnik.

Slika 128.

Slika 129.

Slika 130.

Glej sl. 130.

NAČRT SREDNJEGA STOJIŠČA ZA KRAVO

Tlak krmilnega hodnika je raven ali lahko nagnjen h krmilnemu koritu in izdelan iz betona v mešalnem razmerju 1 : 6, po vrhu prevlečen s fino cementno prevleko 1 : 3. Tudi krmilno korito je iz betona v mešalnem razmerju 1 : 5 in prevlečeno s fino cementno prevleko 1 : 3. Gornja in spodnja stranica jasli sta iz okroglega smrekovega ali borovega lesa, pokončne okrogle palice pa iz jesenovega ali bukovega. Pokončne palice so zabite in zažozdene v gornjo in spodnjo stranico. Odprtino za krmljenje moremo zapirati (glej detajl). Stojišče je tlakovano s pokonci postavljenimi opeko, položeno na 3 cm debelo plast mivke. Stiki so zaliti s cementno malto. Mivka leži na 12 cm močni betonski podlagi, izdelani v mešalnem razmerju 1 : 10, ta pa na plasti dobro nabitega prodca. Stojišče je nagnjeno proti blatišču za 3 %. Blatišče in čistilni hodnik z gnojničnim žlebom sta iz betona v mešalnem razmerju 1 : 6, po vrhu prevlečena s fino cementno malto 1 : 3. Blatišče in čistilni hodnik sta nagnjena h gnojničnemu žlebu. Čistilni jašek je pokrit s 5 cm močno, snemljivo železobetonsko ploščo. Odtočna cementna cev drži iz malega čistilnega jaška v zbiralni in glavni čistilni jašek.

Glej sl. 131,
132, 133.

NAČRT SVINJSKEGA KOTCA

Svinjski kotec sestoji iz treh delov: iz krmišča ali ležišča, blatišča in krmilnega hodnika. Tla ležišča so iz hrastovih plohov, ležečih na hrastovih tramičkih 10 × 10 cm. Tramički leže na betonski podlagi, ki je 10 cm debela in narejena v mešalnem razmerju 1 : 6. Gornja površina je zglajena s cementnim tlakom. Betonska podlaga je nagnjena proti odtočnemu žlebu v padcu 3 % (3 cm na meter). Blatišče je iz betona v mešalnem razmerju 1 : 8 ter zglajeno s cementnim tlakom v mešalnem razmerju 1 : 3. Tudi blatišče je nagnjeno proti odtočnemu žlebu. Krmilno korito je iz betona v mešalnem razmerju 1 : 6 in zglajeno s cementnim tlakom v razmerju 1 : 3. Zabetoniramo ga lahko na kraju samem, bolje pa je, če ga izdelamo v posebnem kalupu (módlu) in ga izdelanega namestimo. Vsi leseni deli (pregrade, vrata itd.) razen posebej v kalupih in potem nameščene, in sicer tako, da jih po potrebi brez težave snemamo. Vse potrebno okovje lahko izdelata domač kovač ali ključavničar. Velikost kotca, razporeditev vrat, korit itd., predvsem pa vse podrobnosti so razvidne iz načrta. — V glavni zbiralni jašek se stekajo cevi iz kravjega hleva in iz svinjskih kotcev. Od tod dalje je speljana odvodna cev v gnojnično jamo. Dotok iz kravjega hleva in odtok v gnojnično jamo je zaprt s sifonom (smradno zaporo), da se prepreči uhajanje plinov iz gnojne jame in onemogoči preprih med kravjim hlevom in svinjakom ter dostop podganam v kanale. Za to služijo betonske kape, ki so cenene in trpežne ter jih lahko po potrebi odstranimo. Njihova oblika ne ovira čiščenja glavnega jaška, hkrati pa omogoča namestitve več dušnikov v enem, razmeroma tesnem jašku. Izdelata jih lahko v posebnem kalupu vsak sam.

Pojasnilo k danskemu svinjskemu kotcu na sliki 131.

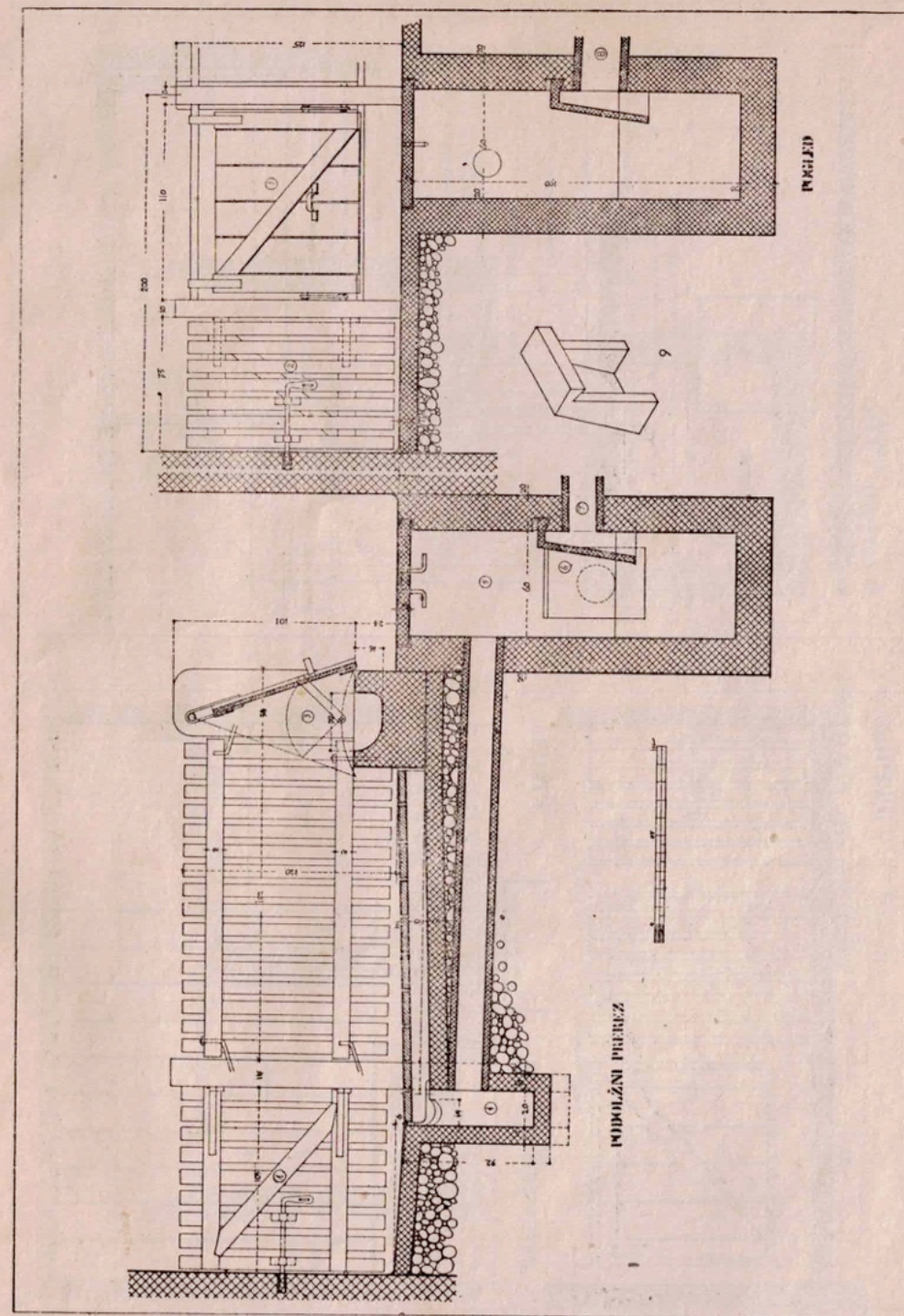
1 — vrata v čistilnem hodniku, 2 — vrata v krmilnem hodniku, 3 — korito, 4 — mali čistilni jašek, 5 — glavni zbiralni in čistilni jašek, 6 — sifon (smradna zapora), 7 — odvodna cev, 8 — odvodna cev, 9 — betonska kapa.

Pojasnilo k danskemu svinjskemu kotcu na sliki 132.

1 — vrata v čistilnem hodniku, 2 — vrata v krmilnem hodniku, 3 — korito, 4 — čistilni hodnik ali blatišče, 5 — ležišče ali krmišče.

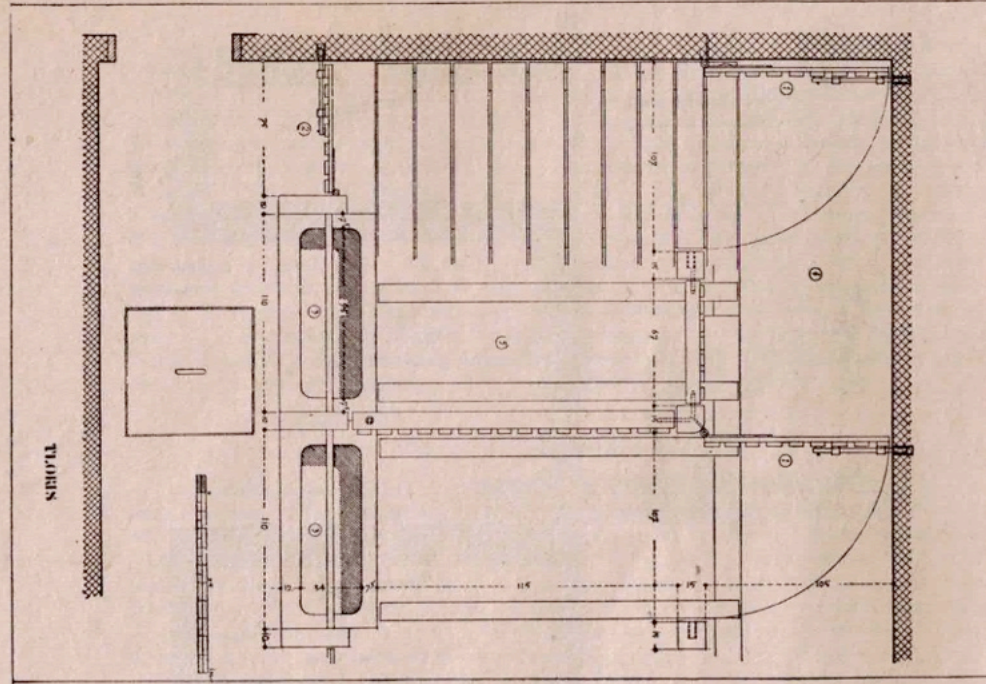
Pojasnilo k širokemu svinjskemu kotcu na sliki 133.

1 — blatišče, 2 — ležišče ali krmišče, 3 — korito, 4 — vrata v krmišče, 5 — odvodna cev.

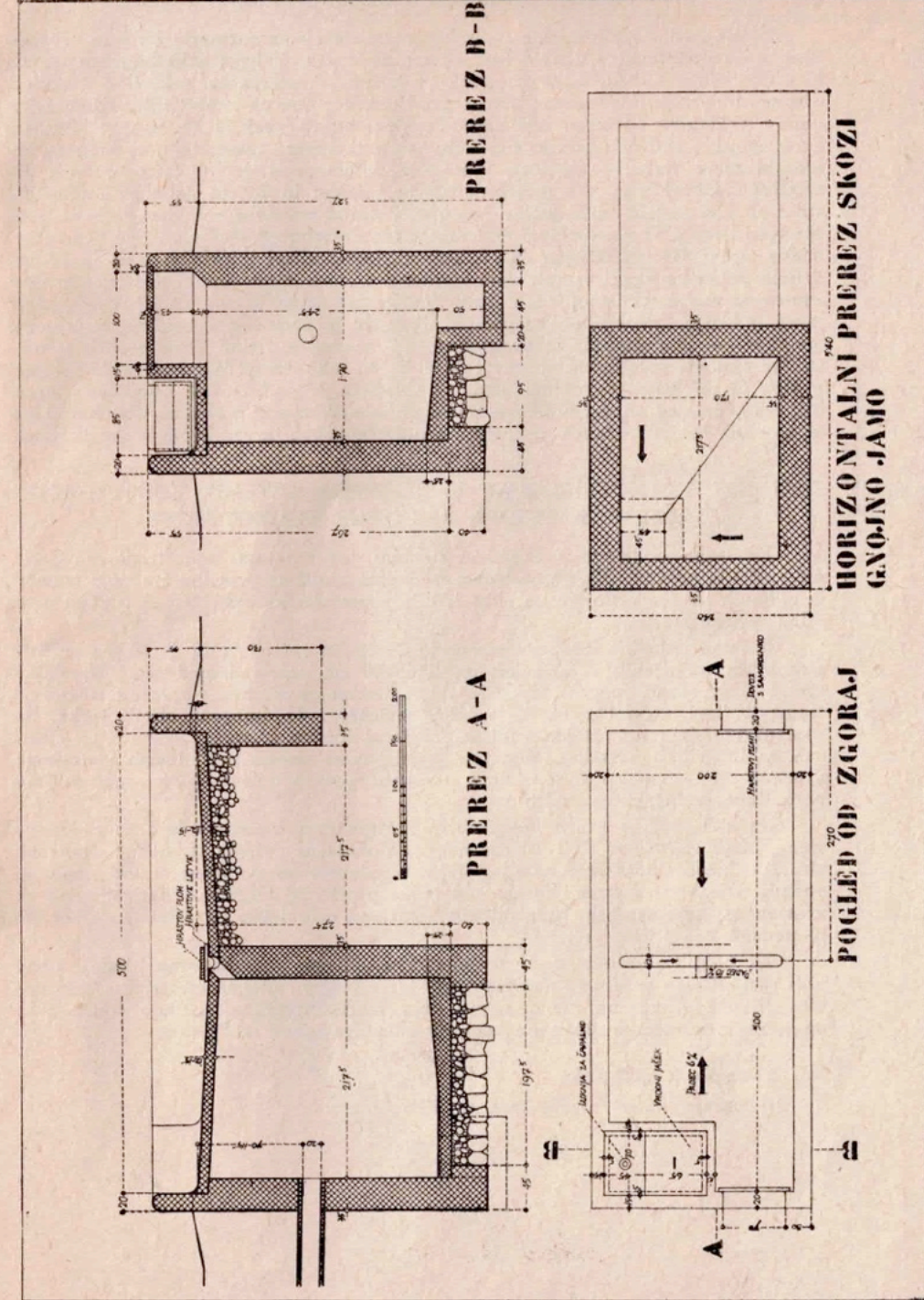
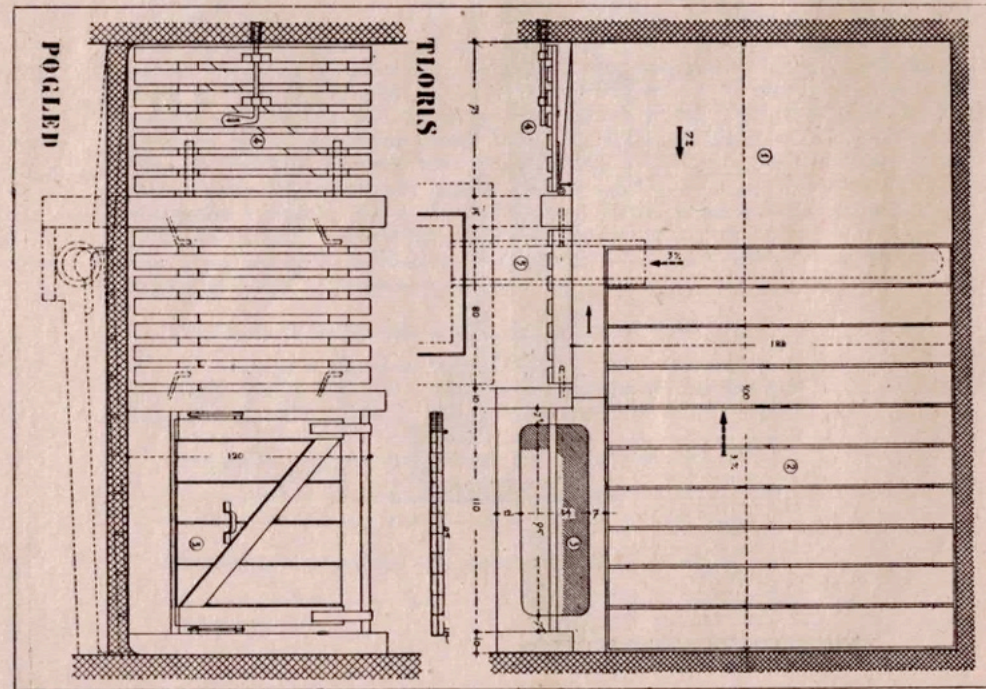

Slika 131.

Slika 132.

Slika 133.

Slika 134.

NAČRT GNOJIŠČA Z GNOJNO JAMO

Stene in dno gnojne jame so iz betona v mešalnem razmerju 1 : 6 in prevlečene z dva centimetra debelo fino cementno malto. Najprej zabetoniramo stene, ki oblikujejo s temeljem 10 cm širok odstavek — ležišče za tlak. Dno greznice utrdimo najprej z lomljencem, nato s prodcem, čez vse pa zabetoniramo betonsko dno v naklonih. To mora biti na najtanjšem mestu vsaj 12 cm močno. Gnojna jama mora ležati v zdravih tleh, kjer neenakomerno posedanje ni mogoče in kjer ni talne vode. — Gnojišče samo leži deloma nad gnojno jamo, deloma na zemljišču. Obrobljeno je s približno 50 cm visokim in 20 cm debelim betonskim zidcem. Dno gnojišča nad gnojno jamo je 12 do 15 cm debela železobetonska plošča (glej sliko 137) v mešalnem razmerju 1 : 5, na vrhu prevlečena s fino cementno malto. Drugi del gnojiščnega dna leži na utrjeni podlagi iz prodca in je iz 12 cm debele betonske plasti v mešalnem razmerju 1 : 6 z 2 cm debelo prevleko iz fine cementne malte. Ob gnojišču v kotu nad gnojno jamo je vhodni jašek v gnojno jamo, pokrit z železobetonsko ploščo. Ob njem je nameščena črpalka za črpanje gnojnice. — Dno gnojišča je nagnjeno proti sredini, k žlebu, ki je prekrit s hrastovim plohom, položenim na hrastove letve, da tako omogoča odtok skozi špranjo v žleb in po žlebu v gnojno jamo. — Gnojišče je podolgovato. Položeno mora biti tako, da vsaj ob eni podolžni strani moremo k njemu z vozom. Obrobni zidec je na obeh krajnih straneh prekinjen, da je omogočen dovoz gnoja v samokolnici.

Glej sl. 135,
136.

ZRAČENJE TRAMOVNIH GLAV V CELIČNEM SISTEMU. KONSTRUKCIJA LESENEGA STROPA IN LESENE KladNE STENE

Pri lesenem stropu v celičnem sistemu, pri katerem ležijo tramovne glave na notranjih prečnih zidovih, je treba predvsem paziti na pravilno zračenje tramov in njihovih ležišč. V tlorisu na sliki 136 in v prerezu na sliki 135 je podana pravilna rešitev zračenja.

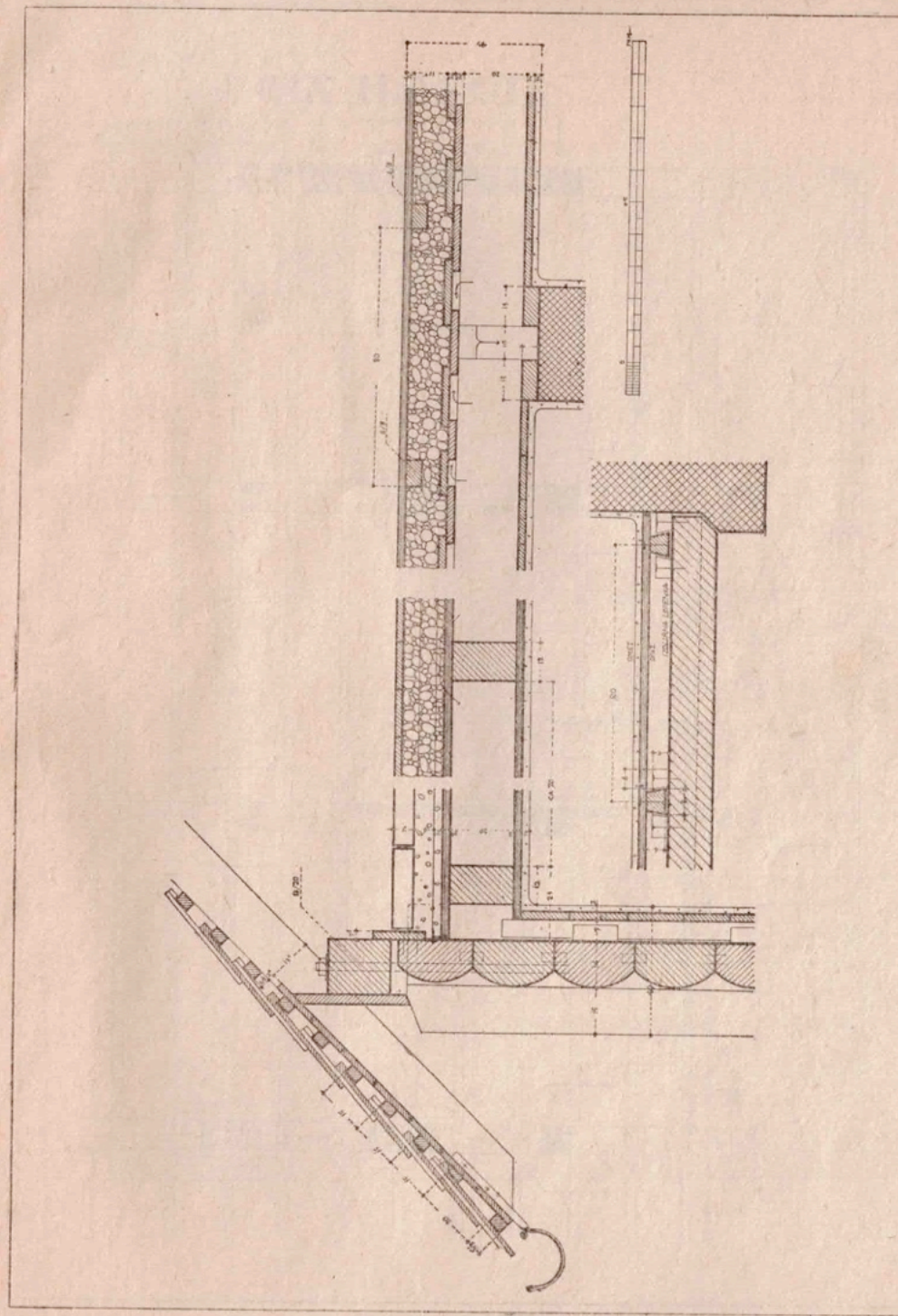
Celotna debelina lesenega stropa je 42 cm in sestoji iz 12×20 cm močnih stropnikov, položenih v razmakih približno 80 cm, merjeno med osmi. Na dolnji strani so stropniki opaženi. Opaž je obit s trsjem in ometan. Na gornji strani, na tramovih, leži nasipni opaž, ki je tako nameščen, da omogoča obtok zraka. Na nasipni opaž je nasut prodec, vanj so položene blazine prereza 6×8 cm, na blazinah pa so pribita navadna lesena tla. Pri lesenem stropu nad hlevom uporabimo namesto prodca malton ali ploskoma v droben pesek položeno opeko, opečne stike pa zalijemo s cementno malto.

Na sliki 135 je razen konstrukcije stropa tudi konstrukcija lesene kladne stene. Lesene klade so 15×25 cm močne in obtesane na treh straneh. Na notranji strani so obložene z lego asfaltne lepenke, čeznjo so pritrjene letve, nanje pa opaž s trsjem in ometom. Posebno je treba paziti na delovanje kladne stene ob vremenskih spremembah. Notranji opaž moramo zato ločiti od gred. Na sliki 135 je podana ena izmed rešitev.

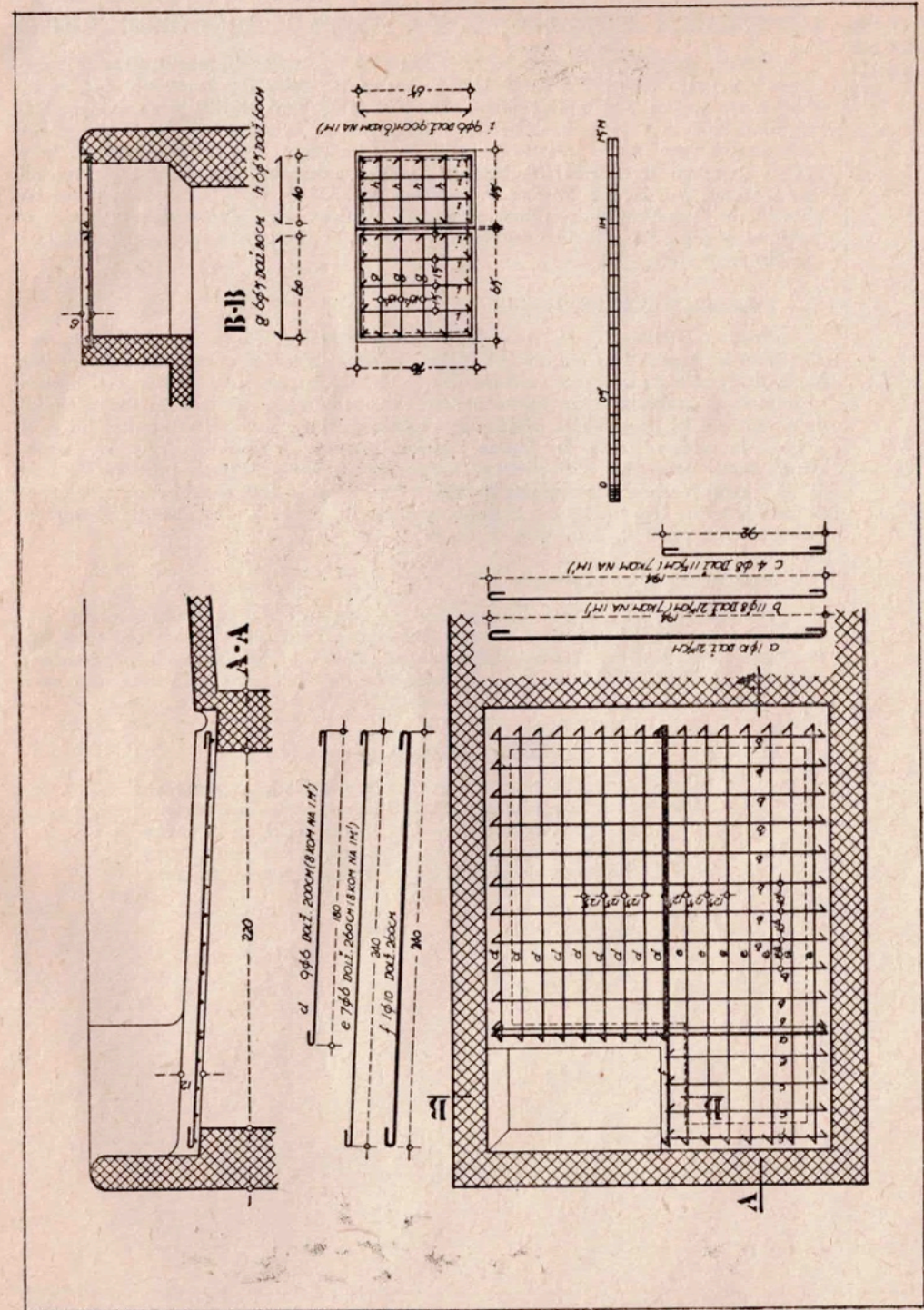
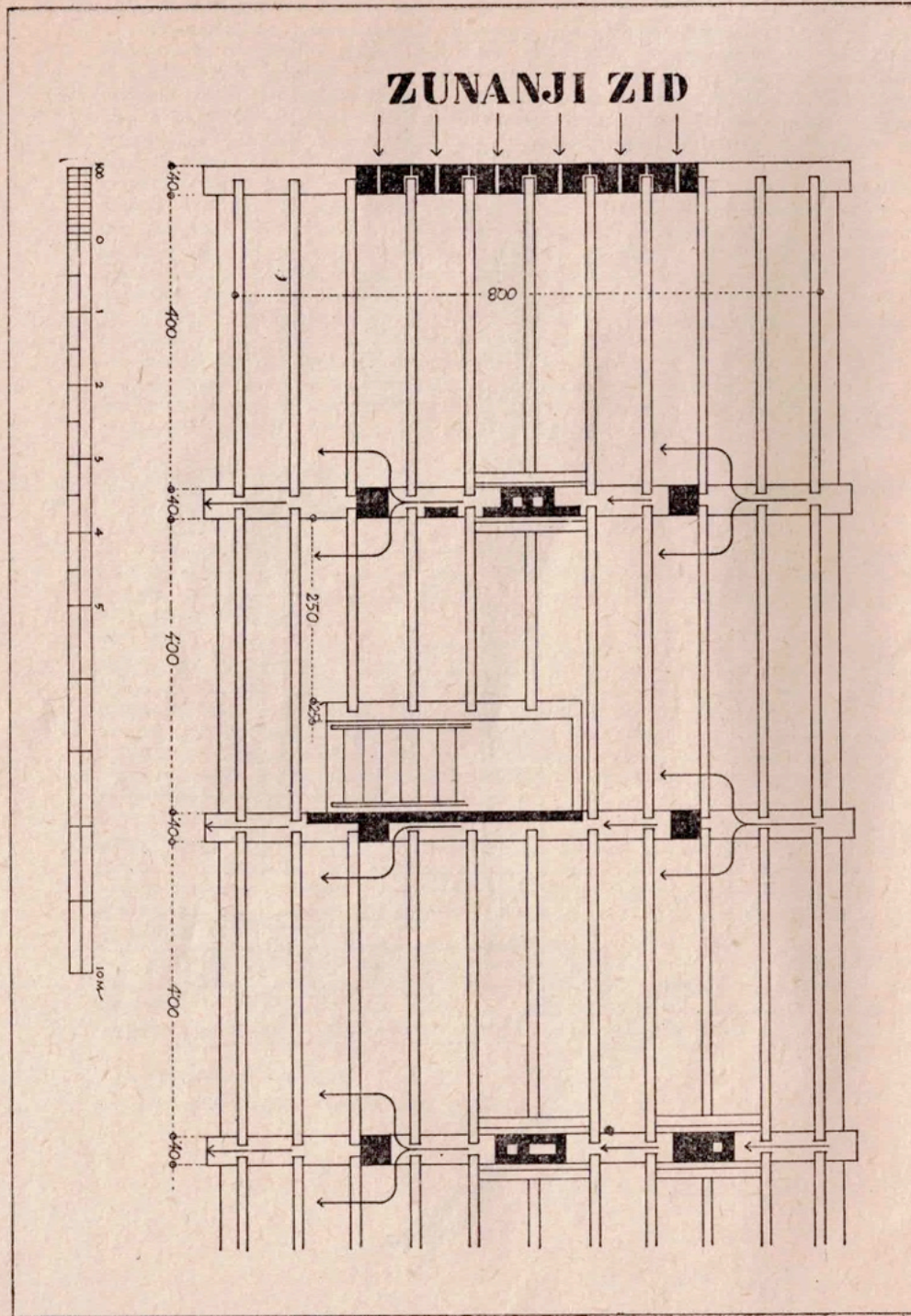
Za polnilne zidove med nosilnimi uporabljamo razen lesene kladne stene tudi razne druge gradbene načine v lesu ali v kakem drugem materialu. Celo nabita glina s primešano rženo slamo in z vestno izvedeno spodnjo izolacijo je uporabna predvsem v subpanonskem območju Prekmurja in Prlekije.

Pojasnilo k sliki 137.

Armaturni načrt plošče nad gnojiščno jamo.

Slika 135.

Glej sl. 138, KONSTRUKCIJA ŽELEZOBETONSKEGA STROPA Z MONTAŽNIMI NOSILCI

139, 140,
141, 142,
143.

Dober, sorazmerno cenen in lahko izvedljiv je železobetonski strop z montažnimi nosilci, tako imenovani »izteg« strop. Pri tlorisih kmetijskih domov so vidni štirje nosilci z različno železno armaturo (železnimi vložki) in za dve različni razpjetini (nosilci št. 1, slika 139; št. 2, slika 140; št. 3, slika 142; št. 4, slika 141). Kod naj se uporabljajo posamezni nosilci, v kakšnem številu in razmaku, je v načrtu (prerezu in tlorisu) vsakokrat posebej označeno. Pri stropu po navadi uporabljamo posamezne nosilce v razstoju po 33 cm, pri prekladah glede na obtežbo in razpjetino dva do šest združenih nosilcev. Podrobna izdelava stropa je razvidna s slike 138. Nosilce izdelamo na tleh ter jih šele potem namestimo na zgradbi (glej sliko 143).

Pojasnilo k sliki 143 zgoraj.

Nosilce izdelujemo na tleh. Zato potrebujemo gladko leseno podlago, sestavljeno iz tramičev in plohov (B). Višino nosilca omejimo z lesenimi letvami (C), ki jih pričvrstimo na leseno podlago (B). V te kalupe položimo armaturo (D), nato zapolnimo z drobnozrnatim betonom (E). Pri betoniranju nosilcev je treba paziti, da armature, ki bo pozneje služila za vsidravanje nosilcev v betonsko vez ali preklado, ne zabetoniramo do konca, temveč samo s presežkom 5 cm na vsaki strani svetle razpetine. Pri nosilcih, določenih za opaženi strop (nosilca št. 1 in št. 3), vložimo, preden zapolnimo kalupe z betonom, še lesene trapečne vložke, ki jih pribijemo na leseno letev v debelini nosilca. Na to letev po namestitvi nabijemo lesen stropni opaž za štukaturo in omet.

Pojasnilo k sliki 143 spodaj.

Utrjene nosilce »izteg« (B) položimo na nosilni zid (A). Razmake med posameznimi nosilci, ki znašajo 33 cm, zapolnimo pri ležiščih s 5 cm debelimi betonskimi ploščami (D). Te omogočajo betoniranje vezi. Pritrdimo jih na nosilce z železnimi spojkami (C). Z E označena armatura je aġmatura Źelezobetonske vezi, sestavljene iz Źtirih palic profila 10 mm (4 ϕ 10).

Mešalna razmerja za beton

1 : 5	= vreća	cementa na	175 litrov	peska in	gramoza
1 : 6	= vreća	cementa na	220 litrov	peska in	gramoza
1 : 7	= vreća	cementa na	250 litrov	peska in	gramoza
1 : 8	= vreća	cementa na	290 litrov	peska in	gramoza
1 : 10	= vreća	cementa na	320 litrov	peska in	gramoza

Slika 138.

OBNOVA KMETSKEGA NASELJA

Poglavje o obnovi kmetškega naselja bi moralo prav za prav stati na čelu razmotrivanj o kmetški hiši; zakaj gotovo je pravilno, da se obravnavajo podrobnosti v okviru celote, iz širokega zasnutka, ki onemogoča, da postanejo same sebi namen. Kakor je bila v prvem delu postavljena kmetška hiša v okvir naselja in njegove lege, pri čemer smo spoznali njeno odvisnost od značilnih oblik naselij, prav tako ali še bolj bi pričakovali enak vrstni red v drugem delu, ki poskuša zajeti sodobne težnje obnove in nakazuje vprašanja o izgraditvi podeželja.

Vendar je prav poudarek na obnovi vzrok, da smo spremenili pričakovani vrstni red. Naloge, ki nam jih stavlja obnova, so tako nujne in vesplošne, da bi se oddaljili od jedra in bi ga zgrešili, če bi reševali nalogo obnove tako, kakor se navadno obravnava. Trenutno je najvažnejše vprašanje, kako in s kakšnimi ukrepi naj se lotimo obnove porušenih kmetških domačij in kako zgradimo nešteto novih, malih kmetških gospodarstev, ki jih je povzročila agrarna reforma. Kljub temu smo trdno prepričani, da bo naslednja stopnja razvojne poti, kako se lotiti teh nalog, postavila na prvo mesto prav vprašanje ureditve vasi, toda vasi, ki bodo zgrajene na novih osnovah; tedaj se bo moral samovoljni vrstni red umakniti načrtni izgraditvi in bo zasnova vasi tisti temelj, na katerem bodo preudarno postavljeni posamezni kmetški domovi v zvezi z okoljem in z vsem, kar bo predstavljalo vaško skupnost.

Trenutno pa ni poudarek toliko na snovanju novih kmetških naselij, kakor na preureditvi starih, kjer je treba pri obnavljanju posameznih poslopij paziti v prvi vrsti na to, da iznova ne zaidemo v stare napake in da se vas, kolikor je to le mogoče, izboljša in že spčetka oskrbimo tudi tiste površine, ki so potrebne za njen razvoj.

Ko smo obravnavali ureditev posameznega kmetškega gospodarstva, smo spoznali, da mora biti vsako poslopje na svojem mestu, da morajo biti posamezni prostori medsebojno tako povezani, da ustrezajo čim bolj zahtevam umnega gospodarstva in udobnosti. Mimo tega smo spoznali, da mora vsaka stvar, pa naj so vrata, okna, pohištvo, biti na takem mestu, ki omogoča čim boljši in smotrnejši način življenja. Če smo spoznali to potrebo za posamezno poslopje, kjer nosi končno posledice dobre ali slabe namestitve le posameznik, toliko bolj nam postane razumljivo, da je potrebno razmišljati o ureditvi vaše celote, ki vključuje splošne potrebe in koristi ne le vaščanov samih, ampak posega sočasno v najširša področja gospodarstva in tehnike.

Stanje našega podeželja in potrebe, ki se pojavljajo, zahtevajo, da obravnavamo obnovo vasi ločeno od zasnove nove vasi. Število vasi, ki so potrebne obnove, je daleč večje od onega, kjer se pojavlja vprašanje preložitve stare vasi ali celo zasnova novega kmetškega naselja. Poleg tega pa zahteva vprašanje obnove vasi posebno obravnavanje zaradi nešteti posebnosti, s katerimi je treba računati, ker so pač dane kot dediščina iz preteklih časov. Jasno je, da vse to pri obravnavanju zasnove novega kmetškega naselja odpade. Oboje pa veže enoten pogled in prijem ter obema skupna tehnika izgraditve naselij (urbanizma), ki omogočuje, da bo čim razumneje in ubraneje oblikovana vaška skupnost, ki se prebujala na novih družbenih osnovah.

Da ne zaidemo iz okvira, v katerem se postavlja vprašanje o obnovi, bomo postavili svoje razmotrivanje o tem le v okvir obnove vasi in bomo pri tem nakazali pot v bodoče snovanje.

Ogromno število naših vasi je požganih; stopnja razrušitve pa je različna. So vasi, ki so povsem uničene, pri katerih niti obodnega zidovja ni mogoče uporabiti. Pri teh vaseh se pojavlja vprašanje zasnove nove vasi in bi bile s tem na mah odstranjene poprejšnje pomanjkljivosti glede lege, prometne mreže, načina zazidave in pravilne razporeditve površin za javne in drugačne potrebe.

So pa tudi vasi — in te so v veliki večini — ki so le delno porušene ali požgane, kjer je del kmetških domačij treba na novo zgraditi, del pa obnoviti na ohranjenih obodnih zidovih.

Omejili se bomo na to, da podamo glavne smernice, ki jih je treba upoštevati, da bo obnovljena vas boljša in lepša, za kmetško gospodarjenje in udobno življenje primernejša od stare.

Na kaj moramo torej prav posebej misliti? Najprej nam mora postati jasno, da zaradi ohranjenega stanja ne bomo spreminjali naselja v osnovi, ne bomo reševali podrobnosti, ki bi bile trenutno težko izvedljive, marveč bo prizadevanje veljalo v prvi vrsti najnujnejši asanaciji (izboljšanju) vasi, se pravi, da bomo stremeli za tem, da odstranimo, ko bomo obnavljali, vse očitne napake, ki se dajo z malimi sredstvi in dobro voljo popraviti.

V prvi vrsti nas zanima ustroj cest, kolovozov in poti. V primeru, da drži skozi naselje prometna cesta, je treba upoštevati njen vesplošni pomen in podpirati težnjo po izboljšanju trase (poteka) s tem, da jo razširimo, zravnamo in jo napravimo bolj pregledno. V nešteti obcestnih vaseh se glavna prometna cesta s težavo preriva med poslopji, ki jo po nepotrebnem krivijo, utesnjujejo in ji jemljejo preglednost. Kakor bomo pri zasnovi novih vasi postavili načelo, da mora imeti kamion svojo cesto, hiša pa svojo pot in bodo zato izpeljane glavne prometne ceste zunaj naselij, tako bomo pri obnovi vasi popravljali dosedanje nevzdržno stanje z izboljšavami, katere smo zaradi čuta skupnosti in kolektivne (skupne) odgovornosti dolžni izvesti. Izboljšanje ceste v naselju pa ni v korist samo prometu; od njega imajo prav tako korist tudi vaščani, saj sta mir in varnost del človekove sreče.

Ko obravnavamo izboljšave cest v vasi, zadevamo tudi na obnovo porušenih hiš ob teh cestah. Za naprej bomo predvsem opustili raz-

vado, da silimo s hišami k cestam; to je bilo razumljivo, dokler so bile ceste mirne, snažne in varne, v časih, ko je pokal po njih še vozarjev bič in trobil poštni rog, ljudje pa so ob tem umirali v edinščini. Medtem se je mnogokaj spremenilo; tudi v prometu. Danes je na prometnih cestah prah, ropot, nevarnost za življenje. Zato torej tudi ne bomo obnavljali hiš, ki so doslej stale tik ob cestah ali pa so jih celo zoževale, na starih temeljih, ampak jih bomo umikali od ceste v zelenje, tudi deset in več metrov, če bodo to dovoljevala tla in globina stavbišč.

Prav tako bomo razmišljali o tem, da omogočimo »vaško cesto«, ki bo zbirala vaški promet in ga le na posebnih mestih dovajala na glavno cestno omrežje. Kjer bo zaradi nujnih prometnih razlogov potrebno, bomo napravili priključke in križišča v dveh višinah s podvozi in nadvozi.

Ko bomo obnavljali poslopja v naselju, ne bomo nasilno posegali v strukturo vasi. Skrbeli pa bomo za potrebno redčenje naselij, kjer bo potrebno in kjer so dosedanje prilike glede zdravstvenih, gospodarskih in požarnih razmer nevzdržne. K vsakemu domu mora dobiti pot sonce in zrak. Zato bomo nova poslopja postavljali na sončna, suha in zračna mesta. Dom ne sme človeka utesnjevati, imeti mora občutek sproščenosti, okolje mora biti zračno. Zelenja okoli domov naj bo mnogo; tako bodo hiše lepše, sosedje se bodo manj motili. Dobra in lepa lega je prispevek k človekovi svobodi in sreči.

Za vse tiste porušene domove, katerih ne bomo obnavljali na starih mestih, bomo poiskali ugodnejši položaj, ki bo v polni meri izpolnil vse, kar smo pravkar omenili o soncu, zraku in zelenju. Prostor, kamor bomo postavili nove domove, bomo odmerili tako, da bo pozneje mogoče vas širiti. Kjer stojita dve vasi v neposredni bližini, bomo za novo povečano naselje določili prostor, ki leži med njima; kjer so vasi na bregu, jim bomo prostor za povečavo določili v neposredni bližini v nižini.

Stara vaška naselja bomo dopolnili z vsem, kar so doslej pogrešala. To so v prvi vrsti zgradbe javnega in kulturnega ter gospodarsko-zadružnega značaja. Za vse te ustanove, ki so stvarna posledica nove dobe ter jih zahtevajo splošne potrebe in koristi, bomo določili najugodnejši položaj, po možnosti med starim obnovljenim in novim povečanim naseljem. V bližini naselja bomo dodelili primerno površino sveta za oddih in šport na zdravem in sončnem prostoru, morda v bližini vode. Marsikje so dani pogoji za razvoj proizvodnje. Majhne posamezne industrije in domače obrti bodo oživljajoče vplivale na zapuščenost in zaostalost naših vasi. Tudi zanje bomo poiskali primerno mesto ob prometnih žilah poleg vasi.

Z vsem tem mora računati ureditveni načrt obnovljenega in izpopolnjenega naselja že spočetka, čeprav se zavedamo, da se bo izgraditev podeželja izvrševala postopno in ne naenkrat. Organizacija (celotna ureditev) naselja mora postati skupna zadeva vaščanov; ti morajo vedeti, kako in kje bodo gradili skupne ustanove, katere prostore jim bodo namenili danes, katere prihranili za bodoče potrebe. Vse, kar bomo gradili za javno uporabo, poslopja, ceste in

mostove, moramo graditi varčno, zakaj bremena bodo morali nositi vsi prebivalci naselja. Potrebe morajo biti določene in skrbno odmerjene; pri tem pa ne smemo pozabiti na bodoče potrebe; tudi zanje moramo oskrbeti prostor in omisliti sredstva, ker je popraviljanje zamujenega najdražji način reševanja javnih vprašanj.

Po vsem tem mora biti glavna skrb bodočih graditeljev našega podeželja pravilna razvrstitev tal naselja in smotrna ureditev prometa. Če smo ti dve zahtevi zadovoljili, smo opravili veliko delo, nismo pa še rešili vsega vprašanja o zadovoljivi ureditvi vasi bodočnosti. Pozabiti namreč ne smemo, da naj bo, kar bomo postavili, tudi trajno lepo, da bosta zadovoljna oko in srce. Zidajmo in gradimo torej tako, kot so gradili stari, včasih v strogi vrsti, včasih razredčeno, v bregu drugače kot v ravnini, kmetije drugače kot delavska naselja. V vsakem primeru pa naj odloča zdrav čut, voden po razumnem premisleku. Vse, kar smo povedali o ureditvenih načelih in o ekonomiji, se da lepo združiti z zdravo dediščino našega podeželja in s prilagoditvijo naravi. Odpovedati se moramo mišljenju, da je smotrno in dobro zgrajeni stavbi treba za lepoto še kaj posebnega dodati. Kar je uporabno, naravno in razumno, je že samo po sebi dovolj lepo.

Vsa ta osnovna spoznanja morajo preiti globoko v zavest našega naroda, da se bo v njem razvil kolektivni (skupni) tvorni čut, ki bo, tesno sodelujoč s strokovno ureditvenim delom in načrtnimi gospodarskimi smernicami, pravilno urejeval stara in smotrno postavljala nova naselja.

Glej sl. 144.

POGLED NA PREROJENO VAS

Ob stari glavni cesti se je razvilo vaško naselje, tja so se zgnete tesno druga k drugi posamezne kmečke domačije. Ko obnavljamo po vojni hudo prizadeto vas, se naslanjamo na smernice, podane v knjigi. Te so predvsem: 1) Pravilna ureditev cestne mreže. V našem primeru je utemeljena preložitev glavne prometne ceste izven naselja. Nanjo se z dovozno cesto priključi celotni sistem vaških cest in poti. S tako preureditvijo smo dosegli neoviran tranzitni promet, hkrati pa dali vasi zaželeni mir, zdravje in varnost. 2) Redčenje poslopij v stari vasi. Sonce in zrak sta našla pot do vsake hiše. 3) Poiskali smo primeren zdrav položaj za novo vaško naselje tik starega, razredčenega in ga povezali v smiselno celoto. 4) Dopolnili smo vas z vsem, kar je doslej pogrešala. To so predvsem zgradbe javnega, kulturnega in gospodarsko-zadružnega značaja. Ozdravljena stara vas je stopila v novo življenje, povezala se je z razvojnimi težnjami, ki drže v bodočo zadružno ureditev vasi. S tem pa je tudi podan naraven prehod iz starega, odmirajočega v novo, porajajočega se življenje na vasi.

Glej sl. 145.

REGULACIJSKI NAČRT CERKNICE NA NOTRANJSKEM

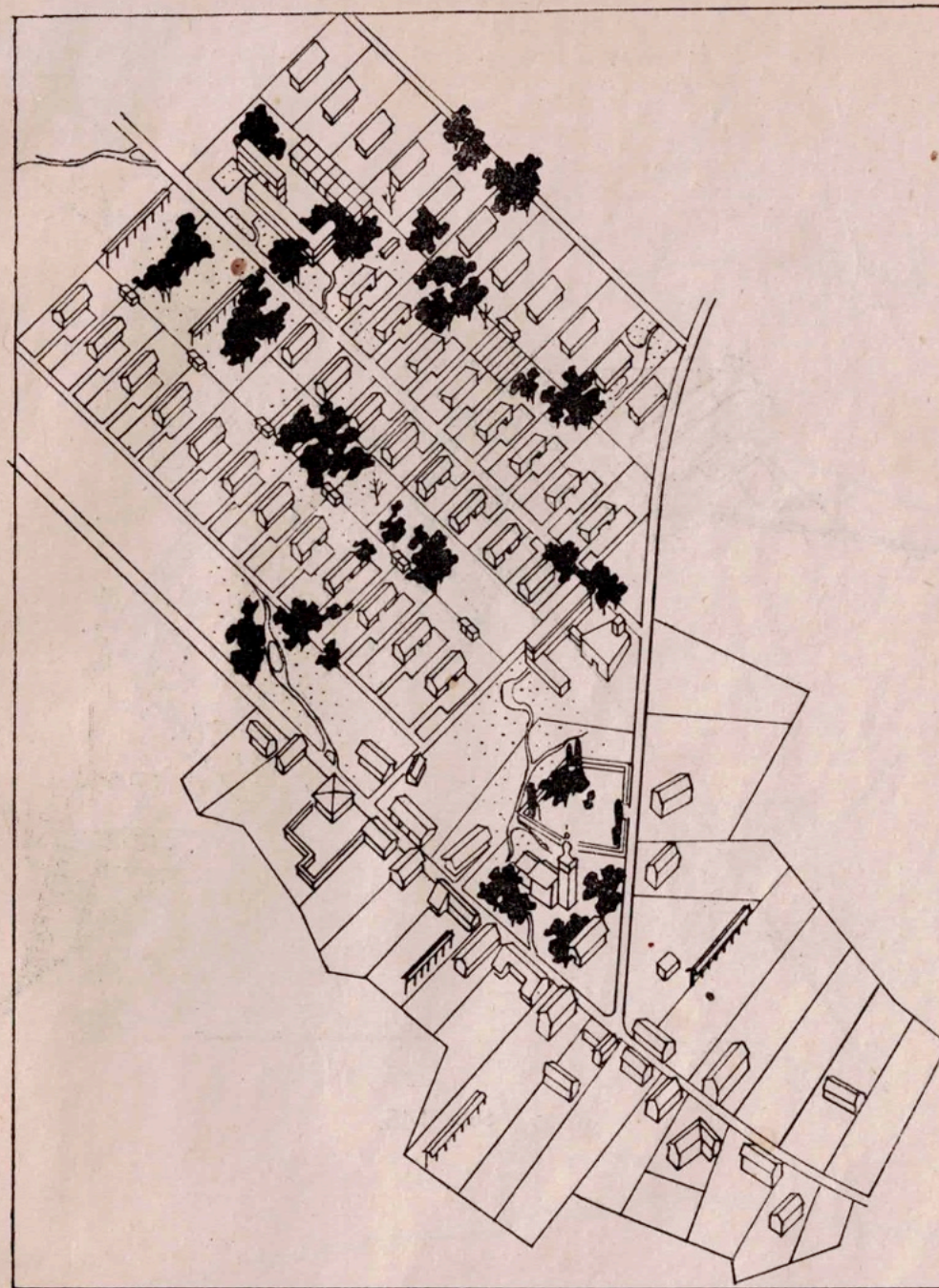
Glavna prometna cesta, ki veže Rakek z Grahovim, je preložena na rob naselja. Staro naselje (A) smo razredčili. Novemu kmetškemu naselju smo poiskali primerne površine (B). Z industrijo (C), ki je vezana na krajevno proizvodnjo in na presežek domače delovne sile, smo dali kraju materialno osnovo za boljše in lepše življenje na podeželju. Ob industriji so nanizane stanovanjske hiše delavcev. V neposredni bližini industrijskega in poljedelskega naselja je zraslo novo kulturno in gospodarsko-zadružno središče. Za igrišča (D) smo poiskali lep položaj na zelenih tokavah ob potoku.

Glej sl. 146. **KAKO SE IZRAŽA V URBANISTIČNEM NAČRTU NAČELO O DVIGU IN PREOBRAZBI PODEŽELJA**

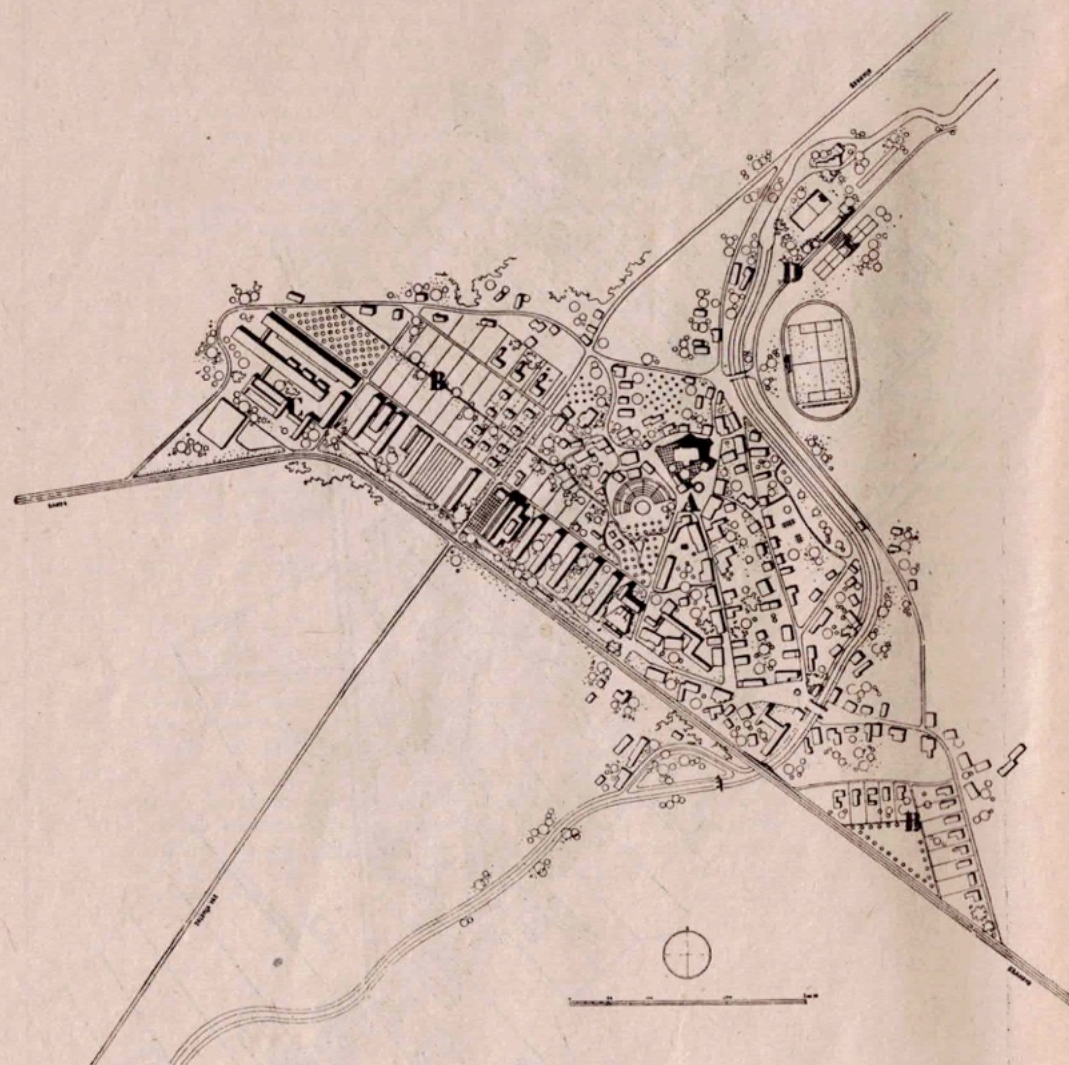
Vasi ne bomo nasilno opuščali in podirali ter doseljevali prebivalstva v industrijske predele, pač pa bomo porazdelili na domačem delu slonečo lahko industrijo v vaše predele. Zvezali bomo po več vasi v nove enote, dali jim tovarne, delavnice in skladišča, spopolnjevati prometno mrežo in s časom dodajali nove stanovanjske predele, šole itd. Zaostale vasi se bodo preoblikovale v nova naselja, naselja blaginje in boljšega življenja.

Glej sl. 147.

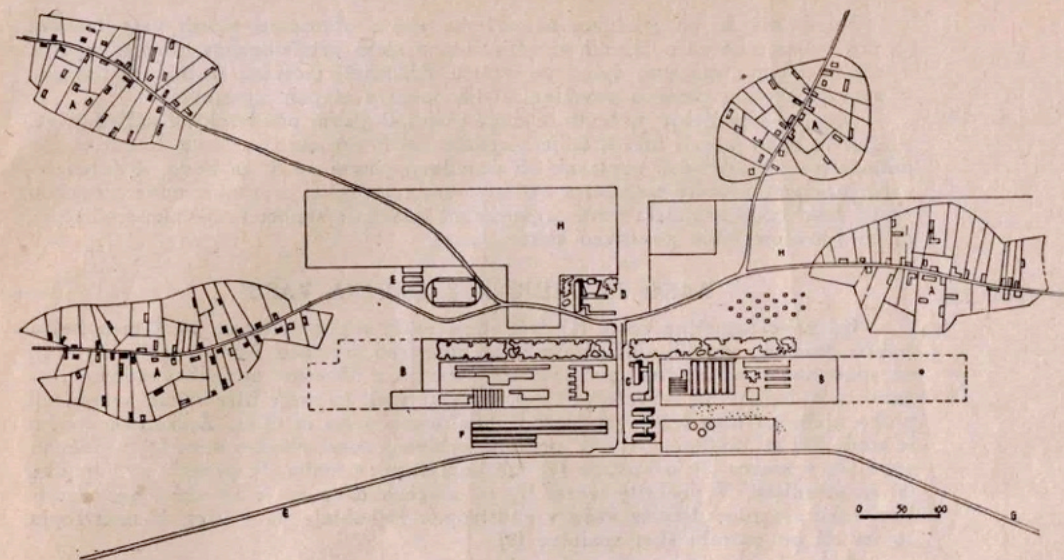
Ista misel je določeneje izražena tudi v tem načrtu. Dve vasi rasteta druga proti drugi, da bo nastalo večje naselje, vezano na novo tranzitno cesto (A). Med obema vasema je odrejeno mesto za industrijo in skladišča (B in C), za novo politično-upravno, kulturno in gospodarsko-zadružno središče (D), za šolo (E) in igrišča (F). Ob industriji je zasnovano stanovanjsko delavsko naselje v vrstnem sistemu (G).

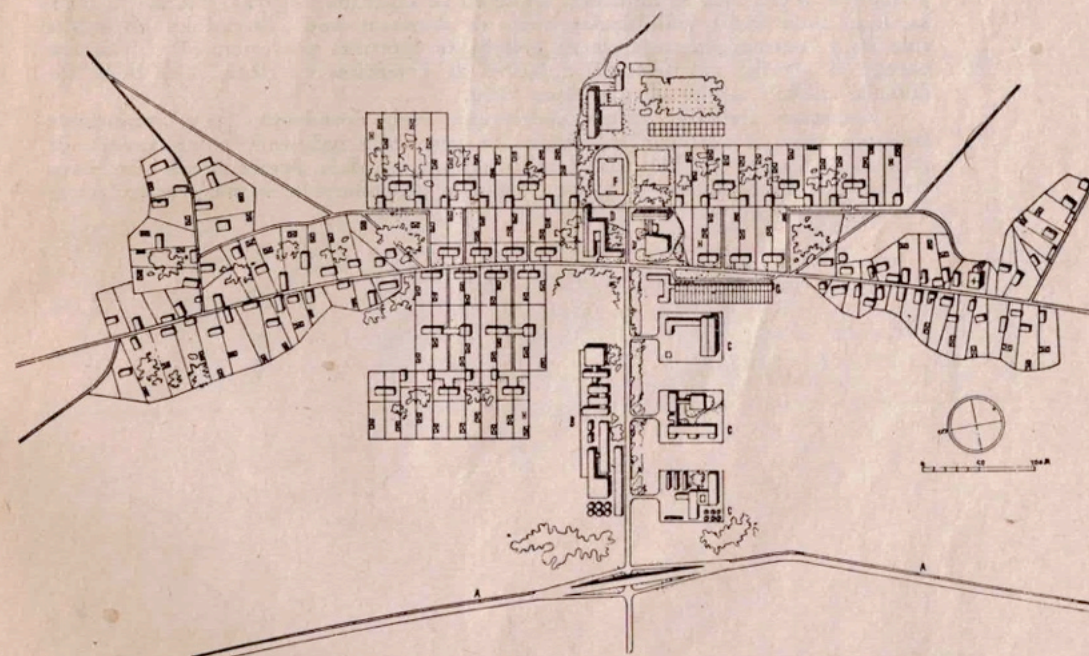
Slika 144.

Slika 145.

Slika 146.

Slika 147.

Glej sl. 148.

PRVA STOPNJA IZVEDBE

Novih hiš, ki jih gradimo, ne vezemo več z območjem starih vasi, marveč jih postavljamo že na odrejenih zazidljivih površinah predvidenega novega naselja. Vse, kar delamo, moramo delati po načrtu. Prihraniti moramo za bodoče potrebe in razvoj naselja primerne površine, ki jih bomo v etapah izgrajevali.

Glej sl. 149.

Mnogo je predelov, ki bodo še dalje obdržali glavni poudarek na poljedelstvu, vendar se bodo morali tudi ti bolje zorganizirati in opremiti za novo, intenzivnejše poljedelstvo. Stare vasi, nanizane ob dosednji glavni cesti, se bodo ob intenzivnejši proizvodnji širile po načrtu ob novi krajevni cesti, zvezani z novo tranzitno cesto, tako bodo nastajala nova organizirana naselja s svojim krajevnim središčem, ki bo s svetom bolj povezano kakor doslej.

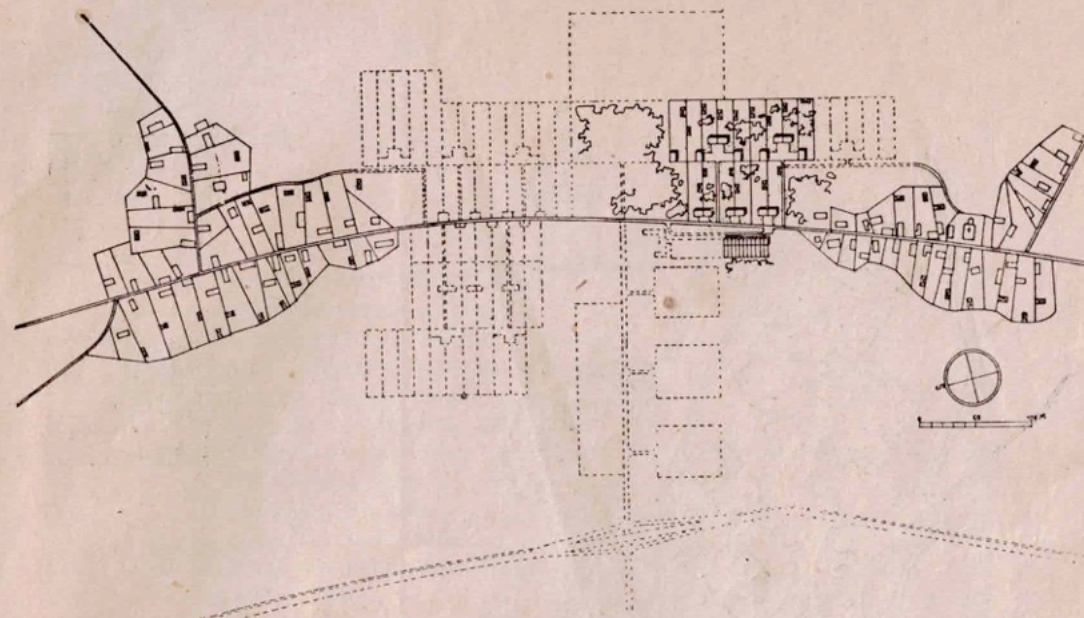
Glej sl. 150.

KAKO JE UREJENA ZADRUŽNA VAS ?

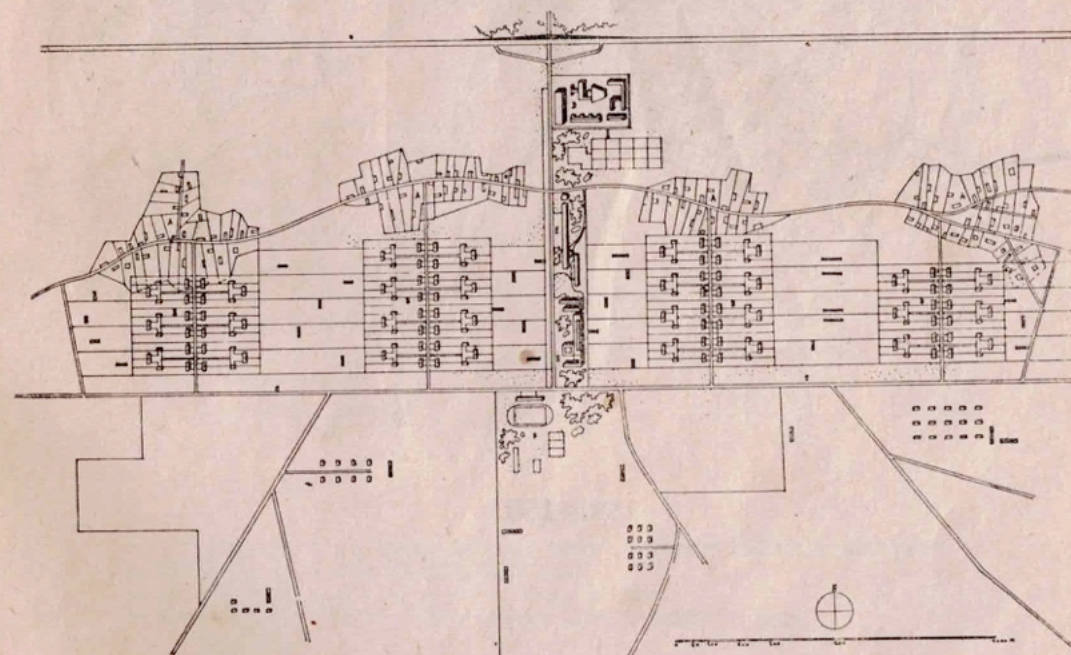
Od nove tranzitne ceste (1) drži stara cesta v porušeno, na strmem pobočju ležečo gručasto vas (2), dalje pa v novo zadržno središče. Novo naselje (3) stoji na sončnem in od vetrov zavarovanem pobočju z odprtimi pogledi v dolino. Domicili zadržnikov so razvrščeni tako, da vidi vsak iz svoje hiše mimo sosedu ali preko njega na niže ležeče zadržno obdelovano polje in njiže. Zadržnikov dom je sredi 500 m² velikega vrta. V pritličju pridemo skozi vhodno vežo (1) v dnevno sobo (2), v kamro (3) in kuhinjo (4). Ob kuhinji je shramba (5), prostor za odpadke (6) in stranišče. V prekriti terasi (7) so zložena drva in je shramba za orodje. Enokrake stopnice drže iz veže v nadstropje, iz kuhinje pa v klet. V nadstropju so tri ali po potrebi štiri spalnice (8).

Zadržno središče sestavljajo gospodarske, upravno-politične in kulturne ustanove. Tu so skupni hlevi (8), prostran senik s silosi (9), remiza za stroje in orodje (10), mlekarna, vinska klet, shramba za poljske pridelke itd. (11). Vse je sredi sadovnjakov (12). Bliže naselju je prosvetni dom (4), dalje sedež ljudske oblasti in organizacij s prostorom za uradovanje, z dvorano z odrom za množične prireditve, s čitalnico in knjižnico. Dalje so še zadržna pekarna, kuhinja in menza, kjer bodo ljudje jedli, kadar bodo na skupnem delu. Ob potoku je ljudska šola (6) z ločenim stanovanjem za učitelja in športnim prostorom (7). Ob novem naselju je otroško zavetišče (5) z jaslmi za dojenčke in vrtcem, kjer bodo zadržniki puščali otroke ob največjem delu.

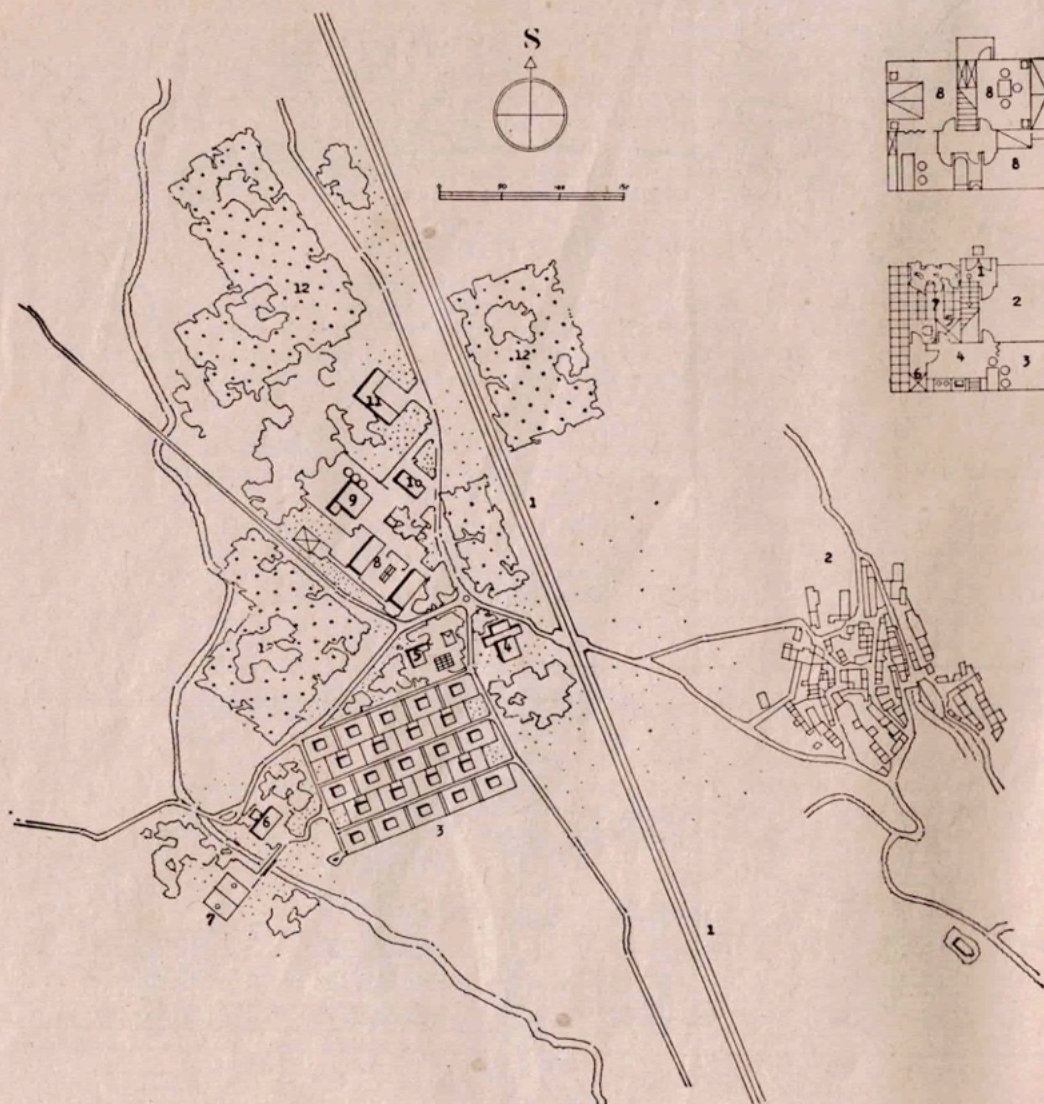
Zadržno življenje varuje zadržnika vseh dosedanjih težav kmetskega življenja, tako v nesrečah in uimih, ko ima vsak zadržnik polno zavest, da stoji za njim cela vas. Vsi uživajo sadove skupnega dela, svetle strani kmetskega življenja pa so ohranjene v lastnem domu in gospodarstvu, ki ne presega zmogljivosti posameznika.

Slika 148.

Slika 149.

Slika 150.

K A Z A L O

Uvodna beseda	5
-------------------------	---

Prvi del

Slovenska vas do danes

Lega in nastanek kmetijskih naselij	9
Značilne oblike kmetijskih naselij	15
Značilne oblike kmetijske domačije	23
Značilne oblike kmetijske hiše na Slovenskem	28
1. Slovenska alpska hiša	29
2. Škofjeloško-cerkljanska hiša	35
3. Vzhodnoslovenska hiša	36
a) Prekmurska hiša	36
b) Belokranjska hiša	43
4. Osrednjeslovenska hiša	47
5. Primorsko-mediteranska hiša	56
6. Dimnična hiša	64
Razmišljanje h koncu prvega dela	74

Drugi del

Slovenska vas se preraja

Načelno o obnovi	81
Lega kmetijskega doma	87
Dom v gruči	87
Stegnjeni ali enotni dom	87
Dom v vzporednih poslopijih	88
Hiša na vogel in dom v kolenu	88
Dom v ključu	88
Do v obliki štirikotnika	88
Ureditev kmetijskega doma	89
1. Ureditev stanovanjskega dela kmetijske hiše	90
2. Ureditev gospodarskega dela v kmetijski hiši	93
Možnost postopne izgraditve in industrializacije gradbenih in konstrukcijskih delov	97
Obnova kmetijskega naselja	140

B E R I

na 5. strani 18. vrsta: bodo povezali kmeta z drugim delovnim ljudstvom
na 17. strani 21. vrsta: kolonizacijske vasi
na 18. strani 17. vrsta: od pogojev, kraja in časa
na 63. strani pri sliki 91: Tloris istrske hiše liburnijskega tipa.

Knjiga je bila natisnjena
meseca septembra 1947
v 52.000 izvodih
in razposlana v jeseni
istega leta.

KNJIŽNICA FAKULTETE ZA ARHITEKTURO

K 728.6

MUSIČ M.

Obnova

728.6(497.12)

120060352

COBISS

UNIVERZA V Ljubljani